

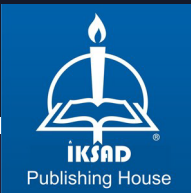
TÜRK TARİHİNE YENİLİKÇİ YAKLAŞIMLAR

EDİTÖRLER

Prof. Dr. Nihat KARAER
Dr. Kazım KARTAL
Öğr. Gör. Nurullah NEHİR

YAZARLAR

Dr. Kazım KARTAL
Arş. Gör. Dr. Ercan GÖRDEGİR
Saide YAPICI
Serpil SEVİM KARTAL

TÜRK TARİHİNE YENİLİKÇİ YAKLAŞIMLAR

EDİTÖRLER

Prof. Dr. Nihat KARAER

Dr. Kazım KARTAL

Öğr. Gör. Nurullah NEHİR

YAZARLAR

Dr. Kazım KARTAL

Arş. Gör. Dr. Ercan GÖRDEGİR

Saide YAPICI

Serpil SEVİM KARTAL

Copyright © 2019 by iksad publishing house
All rights reserved. No part of this publication may be reproduced,
distributed or transmitted in any form or by
any means, including photocopying, recording or other electronic or
mechanical methods, without the prior written permission of the publisher,
except in the case of
brief quotations embodied in critical reviews and certain other
noncommercial uses permitted by copyright law. Institution Of Economic
Development And Social
Researches Publications®

(The Licence Number of Publicator: 2014/31220)

TURKEY TR: +90 342 606 06 75

USA: +1 631 685 0 853

E mail: iksadyayinevi@gmail.com

www.iksad.net

It is responsibility of the author to abide by the publishing ethics rules.

Iksad Publications – 2019©

ISBN: 978-625-7029-40-7

Cover Design:

December / 2019

Ankara / Turkey

Size = 16 x 24 cm

İÇİNDEKİLER

EDİTÖRDEN

ÖNSÖZ

Prof. Dr. Nihat KARAER
Dr. Kazım KARTAL
Öğr. Gör. Nurullah NEHİR

1 - 2

BÖLÜM 1

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E GEÇİŞTE BİR DEVLET ADAMI: TOKATLI AHMET REŞİT (TOKÇAER) PAŞA

Dr. Kazım KARTAL
Serpil SEVİM KARTAL

3 - 16

BÖLÜM 2

OLCAYTU HAN DÖNEMİ SULTANIYE ŞEHRİNİN KURULUŞU VE İLHANLI TARİHİNDEKİ ÖNEMİ

Arş. Gör. Dr. Ercan GÖRDEGİR

17 - 31

BÖLÜM 3

OLCAYTU HAN DÖNEMİ İLHANLI- MEMLÛK MÜNASEBETLERİ (1304-1316)

Arş. Gör. Dr. Ercan GÖRDEGİR

33 - 51

BÖLÜM 4

BOSNAVÎ HASAN KĀİMÎ EFENDİ'NİN "RİSÂLE-İ TASAVVUF" ADLI ESERİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Saide YAPICI

53 - 107

ÖNSÖZ

Tarih, yaşanmış olayların, nesnelere veya maddenin geçmişteki ve o anki durumunu temel konu olarak ele alır. Günlük konuşma dilinde ise “tarih” sözcüğünün iki anlamı bulunmaktadır: Tarih, hem geçmişte meydana gelmiş olayları belirtir, hem de geçmişin tarihçilerin çalışmalarında yeniden kurulup aktarılmasını ifade eder. Tarih, pratik toplumsal bağlantıları olan bir alandır; işlevini tam manasıyla yerine getirebilmesi, Sosyoloji, Felsefe, Coğrafya, Mimarlık, Arkeoloji gibi başka disiplinlerden yararlanmasına fakat bunu yaparken de seçici davranmasına bağlıdır; esin kaynağı ne olursa olsun her türlü tarih araştırması, modern akademik tarihe damgasını vurmuş olan titiz eleştiri yöntemine uygun olarak gerçekleştirilmelidir.

Tarihin farklı bilim dallarından oluşan Bu çalışmanın ortaya çıkmasına katkı sunan asıl emekçileri olan Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi'nden Dr. Kazım KARTAL ve Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim dalı Doktora Öğrencisi Serpil SEVİM KARTAL tarafından kaleme alınan; *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Geçişte Bir Devlet Adamı: Tokatlı Ahmet Reşit (Tokçaer) Paşa*, Batman Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünden Arş. Gör. Dr. Ercan GÖRDEGİR; *Olcaytu Han dönemi Sultaniye Şehrinin Kuruluşu ve İlhanlı Tarihindeki Önemi ve Olcaytu Han Dönemi İlhanlı- Memlûk Münasebetleri (1304-1316)*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bölgesel Araştırmalar Anabilim Dalı, Balkan Araştırmaları yüksek lisans mezunu Saide YAPICI *Bosnavî Hasan Kâimî Efendi'nin "Risâle-İ*

Tasavvuf'' Adlı Eseri Ve Değerlendirilmesi adlı çalışmalarıyla bu çalışmanın ortaya çıkmasındaki asıl emekileridir. Bu nedenle katkı sunan tüm emekçi yazarlarımıza şukranlarımızı sunuyoruz. Son olarak; Sürecin mutfağındaki gizli kahramanlarımız dan olan İbrahim KAYA Beyefendiye göstermiş olduğu sabır ve işini severek yaptığı için çok teşekkür ederiz.

Editör Kurulu

Prof.Dr. Nihat KARAER

Dr. Kazım KARTAL

Öğretim Görevlisi Nurullah NEHİR

BÖLÜM 1:

**OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E GEÇİŞTE BİR DEVLET
ADAMI: TOKATLI AHMET REŞİT (TOKÇAER) PAŞA**

Kazım KARTAL¹
Serpil SEVİM KARTAL²

¹Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Ağlasun MYO, kkartal@mehmetakif.edu.tr

²Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Genel Türk Tarihi Doktora Öğrencisi.

Giriş

Bu çalışmada Sultan II. Abdülhamid zamanında 1889 yılında bürokratik hayatına başlayan, Anadolu'nun çeşitli yerlerinde kaymakamlık, mutasarrıflık ve valilik gibi görevlerde bulunan, zaman içerisinde ittihatçıların iktidarında ve mütareke hükümetleri zamanında da taşra idaresinde görev alan Ahmet Reşid Paşa'nın idari görevleri ana hatlarıyla ele alınacaktır. İttihatçı hükümetlerin genel anlamda Abdülhamid devri kadrolarıyla çalışmayı tercih etmediği bir dönemde yeni iktidarla mutabık kalarak Bitlis, Musul ve Erzurum valilikleri görevini üstlenen Ahmet Reşid Paşa, ittihatçıların iktidardan düşmesiyle beraber yönetime gelen mütareke hükümetleriyle de mutabakatı sağlamış ve Erzurum valiliği görevine atanmıştır. Cumhuriyet devrinde herhangi bir vazifeye atanmayan Ahmet Reşid Paşa'nın bürokratik hayatının etrafındaki bir kısım hadiseler dolayısıyla oldukça ilginç ve kayda değer olduğu söylenebilir. Bu çalışma adı geçen kişi ve etrafındaki olayların bilinmesi ve daha sonra yapılacak çalışmalar için bir adım teşkil etmesi gayesiyle hazırlanmıştır.

1. Ahmet Reşid (Tokçeer) Paşa'nın Tahsil Hayatı

1862 yılının Nisan ayında Tokat'ta dünyaya gelen Ahmed Reşit Efendi, Muytabzade Mustafa Efendi'nin oğludur. Darüşşafaka ve Mekteb-i Maarif-i Mülkiye-i Şahane'den mezun olan Ahmet Reşid Efendi, Arapça, Farsça ve Fransızca lisanlarına hakimdi. Güzel sanatlara ilgisi olan Ahmet Reşid Efendi, 1886 senesinde Darüşşafaka'da okurken tüm öğrencilerin katıldığı bir resim yarışmasında birincilik elde ederek

Sultan II. Abdülhamid tarafından on altın ve sanayi-i nefise madalyası ile ödüllendirilmiştir.³

2. Ahmet Reşid (Tokçeer) Paşa'nın İdari Görevleri

Tahsil hayatını başarılı bir şekilde tamamladıktan sonra henüz 25 yaşında iken 9 Ekim 1887 tarihinde 1000 kuruş maaş karşılığında Sivas vilayeti Maiyet Memurluğu görevine atanan Ahmet Reşid Efendi bu görevde yaklaşık bir buçuk yıl kaldıktan sonra dönemin Ladik kazası Kaymakamı Ahmed Bey'in vefatı üzerine 11 Şubat 1889 tarihinde Amasya Sancağına bağlı Ladik kazası kaymakamlığına getirilmiştir.⁴ İlk taşra yöneticiliği görevinde bulunduğu Ladik'te yaklaşık 3 yıl kalan Ahmet Reşid Efendi, buradan ayrılıp başka bir yerde çalışmak istediğini belirtmek için gittiği İstanbul'da iken yeni bir göreve Çorum Kaymakamlığına atanmıştır. Kendisinden önce Çorum Kaymakamı olan Mahmud Bey'in bölgenin iklimi ile uyum sağlayamadığı gerekçesiyle başka bir yere tayin edilmesini talep etmesi üzerine Sivrihisar'a tayin edilmiş, ondan boşalan Çorum kazası kaymakamlığı görevine de 3 Kasım 1892 tarihinde Ahmet Reşid Efendi getirilmiştir.⁵

Ahmet Reşid Efendi Çorum Kaymakamlığı görevindeyken önemli çalışmalar yapmıştır. Mesela merkez ve taşrada ilk mekteplerin açılması onun gerçekleştirdiği önemli faaliyetler arasındadır. Yine büyük saat kulesinin yapımı, sokakların ve yolların tamir edilerek genişletilmesi gibi işler bizzat Ahmet Reşid Efendi döneminde

³ BOA. DH. SAİD. d 26/91-150/337

⁴ BOA. İ. DH. 1121/87672 (26 Kanunisani 1304)

⁵ BOA. İ. DH. 1299/23 (20 Teşrinievvel 1308)

yapılmıştır. Ahmet Reşid Efendi'nin Çorum ve çevresinin asayişinin sağlanmasına ve vergilerin düzenli bir şekilde toplanmasına dair de çalışmalar yaptığı ve bu hususlara dair beliren aksaklıkları ortadan kaldırdığı bilinmektedir. Ayrıca bölgeye sıhhi yönden de fayda sağlayan çalışmalar yapmıştır. Özellikle salgın hastalıklarla mücadelede kayda değer çalışmalar yapmıştır. Ahmet Reşid Efendi tüm bu liyakatli çalışmalarından ötürü üstlerinin dikkatini çekmiş ve taltif edilerek iki sınıf kaza kaymakamlığı rütbesine terfi ettirilmiştir.

Ahmet Reşid Efendi, Çorum'da görevini sürdürürken ikinci sınıf bir kaza olan Uşak'ta bir kısım olumsuz hadiseler baş göstermiştir. Şöyle ki; Dönemin Uşak kaymakamı Rauf Bey'in görevinde rehabet gösterdiği ve kazanın işleriyle ilgilenmediği iddiasıyla kaza halkının kendisini şikayetiyle başlayan bu hadiseler zamanla büyük boyutlara ulaşmıştır. Bunun üzerine Dahiliye Nezareti tarafından bir tahkikat başlatılmıştır. Yapılan tahkikat sonucunda Rauf Bey kaymakamlık görevinden alınmış, yerine 31 Ekim 1894 tarihinde yerine Ahmet Reşid Efendi atanmıştır.⁶ Yaklaşık bir yıl Uşak kaymakamlığı görevini yürüten Ahmet Reşid Efendi, Umumi bir kararname ile 5 Kasım 1895 tarihinde Uşak'tan alınarak Beypazarı'na tayin edilmiştir.⁷ Buraya atanalı yaklaşık bir buçuk ay kadar olmuş iken, yeni bir kararnameyle kifayetsizliği ve çeşitli idari problemleri sebebiyle görevden azledilen Gümüşhane Mutasarrıfı Şevki Bey'in yerine 31 Aralık 1895 tarihinde bu göreve getirilmiştir.⁸ Ehliyetine ve kifayetine güvenilerek

⁶ BOA. İ. DH. 1317/25 (17 Teşrinievvel 1310)

⁷ BOA. İ. DH. 1328/46 (1 Teşrinisani 1311)

⁸ BOA. İ. DH. 1330/32 (19 Kanunievvel 1311)

Gümüşhane Mutasarrıflığı görevine tayin edilen Ahmet Reşid Efendi burada altı ay görev yapmıştır.

Anadolu'nun çeşitli yerlerinde çıkan idari aksaklıkların sebep olduğu görev değişikliklerinin etkilerini bizzat yaşayan Ahmet Reşid Efendi'nin Gümüşhane'den ayrılışı da yine böyle bir sebepten dolayı olmuştur. Onun, Gümüşhane mutasarrıflığı görevini sürdürdüğü esnada Muş'a mutasarrıf olarak tayin edilen Ferid Paşa'nın bölgede 1889'dan beri görev yapmakta olan IV. Ordu Müşiri Mehmed Zeki Paşa ile yaşadığı problemlerden dolayı görevinden ayrılması üzerine yerine bölgede görev yapabilecek birisi aranmış ve bu göreve Ahmet Reşid Efendi önerilmiştir. Muş mutasarrıflığı için önerilen ismi kabul eden Dâhiliye Nezareti Ahmet Reşid Efendi'nin atamasının Muş mutasarrıflığına yapılmasını uygun bularak 1 Haziran 1896 tarihinde gerekli muameleyi yapmıştır.⁹ Muş mutasarrıflığı görevini bir buçuk yıl sürdüren Ahmet Reşid Efendi bölgenin iklimine uyum sağlayamadığı gerekçesiyle farklı bir yere tayin edilmesini Dâhiliye Nezareti'nden talep etmiştir. O esnada hem Ahmed Reşid Efendi'in bu talebi hem de Kerek Mutasarrıflığı görevinde bulunan Sadık Paşa'nın kendisinin becayiş edilerek farklı bir yere tayin edilmesini istemesi üzerine dönemin Dahiliye Nezareti bürokratlarınca Ahmet Reşid Efendi ile Sadık Paşa'nın becayişi uygun görülmüştür. Ahmet Reşid Efendi'nin ehliyet, liyakat ve iktidar sahibi bir yönetici olması bu tayinde rol oynayan en önemli etken olmuştur.¹⁰

⁹ BOA. İ. DH. 1335/45 (22 Haziran 1312); BOA. BEO 788/59071 (15 Mayıs 1312); BOA. DH. TMIK. M. 14/23 (31 Ağustos 1312).

¹⁰ BOA. İ. DH. 1351/61(3 Kanunievvel 1313); BOA. BEO. 1056/79133(3 Kanunievvel 1313)

Kerek Mutasarrıflığı görevine 15 Aralık 1897 tarihinde atanan Ahmet Reşid Efendi diğer görevlerine nazaran burada daha fazla kalmıştır. Kerek mutasarrıflığı görevini uzunca bir müddet yapan Ahmet Reşit Paşa¹¹, kendisine yeni bir görev yeri talep etmiştir. Bu esnada Zor Mutasarrıfı Ahmed Şükrü Bey'in vefatı onun buraya atanmasına sebep olmuş ve 13 Ağustos 1902 tarihinde Zor Sancağı Mutasarrıflığı görevine getirilmiştir.¹² Zor sancağında görev yaptığı esnada vergi tahsili, yol ve köprü inşaatı, aşiretler arası düşmanlığın izalesi ve ziraatin güçlendirilmesi gibi çalışmalarıyla takdir toplamıştır.

Osmanlı Devleti'nin en uzak coğrafyalarından birisi olan Zor Sancağında bir önceki görev yeri olan Kerek de olduğu gibi beş yıl görev yapan Ahmet Reşid Paşa uzunca yıllar merkezden uzak noktalarda görev yapmasından ötürü olsa gerek 17 Şubat 1907 tarihinde İstanbul'a yakın bir nokta olan Biga Sancağı mutasarrıflığı görevine getirilmiştir.¹³ On yıl gibi bir süre devletin merkezinden uzak coğrafyalarda görev yapmasının ödülü olması muhtemel bir atamayla İstanbul'a yakın bir yere atanan Ahmet Reşit Paşa buradaki görevinin yedinci ayında kendi talebi dışında bir yeni görevle karşılaşmıştır. O dönemde devletin en problemlili coğrafyalarından birisi olarak kabul edilen Van'da önemli sorunlar yaşanmaktaydı. Van Valiliği görevine 17 Aralık 1906 tarihinde atanan Âli Bey'in 1907 yılının Eylül ayı itibariyle bölgede IV. Ordu Müşiri Zeki Paşa ve yerel unsurlarla problemler yaşaması üzerine Van'da acil bir vali değişimi ihtiyacı

¹¹ Rütbe-i Refia-i Mirmirani olarak Paşa unvanı almıştır. Bkz. BOA. DH. SAİD. d 26/91-150/337

¹² BOA. İ. DH. 1400/27(30 Temmuz 1318); BOA. BEO. 1905/142809(8 Ağustos 1318)

¹³ BOA. İ. DH. 1451/47(23 Kanunisanı 1322); BOA. İ. DH. 1452/1 (4 Şubat 1322)

ortaya çıkmıştır. Dâhiliye bürokratlarının bölgeyi tanıyan ve en önemlisi doğu illerinde mülki amirlerin üzerinde bile belirgin bir otoritesi olan Dördüncü Ordu Müşiri Zeki Paşa ile geçinebilecek birini aradıkları esnada bir vesileyle Ahmet Reşit Paşa ismi gündeme gelmiştir. Âli Bey'in yerine Mardin Mutasarrıfı Arif Paşa, Seniçe Mutasarrıfı Hüsnü Efendi ile birlikte Biga Mutasarrıfı Ahmet Reşid Paşa'nın ismi ön plana çıkmış, bu isimlerden Ahmed Reşid Paşa Van Valisi olarak atanmıştır. Ahmed Reşid Paşa'nın Van valiliğine seçilme sebebi geçmişte yaptığı Muş mutasarrıflığı görevine seçilme gerekçeleriyle örtüşmektedir. Görüldüğü üzere Ahmet Reşid Paşa daha önce IV.Ordu Müşiri Mehmed Zeki Paşa ile geçinemeyen Ferid Paşa'nın yerine Muş Mutasarrıflığına getirildiği gibi şimdi de aynı sebepten ötürü Van valiliğine getirilmiştir.

Beklemediği bu tayin üzerine hoşnutsuzluk yaşayan Ahmet Reşid Paşa, kendi isteği dışında yapılan bu görevlendirmeyi reddetmiş ve Van'a gitmek istememiştir. Kendisine yapılan tebligatlara olumsuz cevaplar veren Ahmet Reşid Paşa'nın Van gibi uzak bir coğrafyaya gitmemekte kararlı olduğunun belli olması üzerine Dâhiliye ve Yıldız bürokrasisi ortak bir kararla Ahmet Reşid Paşa'yı Biga mutasarrıflığı görevine iade etmeyerek tenzili rütbe ile 11 Eylül 1907 de Zor Sancağı mutasarrıflığına tayin etmişlerdir. Bu görevi de kabul etmeyen Ahmet Reşid Paşa, kendisine ya yeni bir görev verilmesini ya da Aydın vilayeti dâhilinde 5000 guruş maaş ile ikamet etmesi için izin verilmesini talep etmiştir. Ahmet Reşit Paşa'nın bu talebi üzerine yine tenzili rütbe olarak 18 Kasım 1907 tarihinde Maraş mutasarrıflığı görevine getirilmiştir.

Sultan II. Abdülhamid idaresinin yönetimden düşmesinin ardından iktidara gelen ittihatçıların doğu illeri için yönetici arayışı sürecinde karşılıklarına Ahmet Reşid Paşa çıkmıştır. Sultan II. Abdülhamid döneminde taşra idareciliği yapmış bürokratlarla çalışmayı tercih etmeyen ittihatçılar, bu düşüncelerinin aksine eski idareyle sorunlar yaşamış ve küskün durumundaki Ahmet Reşid Paşa'ya yeni bir görev vererek, onu Bitlis Valisi Tahir Paşa'nın yerine 27 Ağustos 1908 tarihinde Bitlis Valisi olarak atamışlardır.¹⁴ Bitlis valiliği görevinin altıncı ayında yeni bir görevlendirme ile karşılaşan Ahmet Reşid Paşa, Musul Valiliği görevine getirilmiştir. Musul Valisi Zeki Paşa'nın ihtiyaca binaen Edirne Kalesi kumandanı olarak atanmasının ardından Musul'a yeni bir vali arayışına giren ittihatçılar, hem Zor sancağındaki eski idarecilik deneyimleri hem de Bitlis Valiliği esnasındaki başarılı idaresinden dolayı Ahmet Reşid Paşa'yı 2 Şubat 1909 tarihinde Musul Valisi olarak atamışlardır.¹⁵

Musul'da görev yaptığı süre zarfında yerel asayiş olayları ile meşgul olan Ahmet Reşid Paşa, bölgedeki en önemli sorun olan Hemvend eşkıyası ile mücadelede yetersiz kalınca yerine askeri bir idareci atanması şartıyla 21 Haziran 1909 tarihinde görevinden alınmıştır. Ahmet Reşid Paşa, Musul Valiliği görevinin ardından 1912 yılına kadar herhangi bir göreve atanmamış, boşta beklemiştir. 1912 yılı itibarıyla Balkan savaşlarının başlamasıyla devletin tüm dikkatini batıya vermesi sonucu doğu vilayetleri batı vilayetlerine göre daha arka planda

¹⁴ BOA. BEO. 3384/253775(14 Ağustos 1324); BOA. DH. MKT. 1296/63 (31 Ağustos 1324)

¹⁵ BOA. İ. DH. 1473/27(21 Kanunisanı 1324); BOA. BEO. 3486. 261381 (22 Kanunisanı 1324)

kalmıştır. Bu esnada yaklaşık bir yıl kadar süren Mehmed Emin (Yurdakul) Bey'in Erzurum valiliğinin sona ermesinin ardından Dâhiliye Nezareti tarafından bu görev için yeni bir isim arayışına başlanmıştır. Bunun üzerine bölgede daha önce de görev yapmış olan Ahmet Reşid Paşa ismi ön plana çıkmıştır. 22 Ağustos 1912 tarihinde Erzurum Valiliği görevine atanan Ahmet Reşid Paşa Erzurum'da iki yıl görev yapmıştır.¹⁶

Balkan savaşlarından dolayı tüm dikkatlerin batı da olduğu dönemde Erzurum'da valilik yapan Ahmet Reşid Paşa'nın valiliği sırasında kayda değer bir olay yaşanmamıştır. Balkan savaşları sonrasında kaybedilen topraklardan Anadolu'ya gelmek zorunda kalan ittihatçı vali, mutasarrıf ve kaymakam gibi idarecilere yeni görev bulmak amacıyla idari kadrolarda yapılan değişiklikler sonucunda. Ahmet Reşid Paşa 22 Temmuz 1914 tarihinde Erzurum valiliği görevinden alınmıştır. Ondan boşalan Erzurum valiliği görevine Trabzon Valisi Samih Rifat Bey atanmış ise de adı geçen kişi bu göreve hiç başlayamamış, ilerleyen günlerde Erzurum Valiliği görevine Van Valisi Hasan Tahsin Bey getirilmiştir.¹⁷

¹⁶ Birinci Dünya savaşında Erzurum ile ilgili yapılan çalışmalar için bkz; Nurullah Nehir, *Hüzün Yılları Osmanlı Arşiv Belgelerinde Erzurum 1914-1919*, Erzurum Büyükşehir Belediyesi Yay., Erzurum 2016.

¹⁷ BOA. İ. DH. 1494/85(9 Ağustos 1328); BOA. MV. 236/9(16 Temmuz 1330); BOA. İ. MMS. 187/13(17 Temmuz 1330); BOA. BEO. 4075/305610(11 Ağustos 1328) ayrıca mutasarrıflar ile ilgili yapılan diğer çalışmalar için bkz; Nurullah Nehir, "II. Meşrutiyet Dönemi Erzincan Mutasarrıfları", *Uluslararası Erzincan Tarihi Sempozyumu*, 26-28 Eylül Erzincan 2019. Nurullah Nehir, "II. Meşrutiyet Döneminde Tercan Kaymakamları", *4 th International EMI Entrepreneurship & Social Sciences Congress*, 28-30 Kasım 2019; Nurullah Nehir, "II. Meşrutiyet Döneminde Bayburd Kaymakamları", *4 th International EMI Entrepreneurship & Social Sciences Congress*, 28-30 Kasım 2019.

Erzurum valiliği görevinden 1914 yılı itibariyle ayrılan Ahmet Reşid Paşa, 1919 yılına kadar herhangi bir görev üstlenmemiştir. Mütareke hükümetleri zamanında tekrardan görev verilen Ahmet Reşid Paşa, 28 Temmuz 1919 tarihinde yeniden Erzurum valiliği görevine getirilmiştir. Son memurluğu olan bu görevinde bir yıl kalan Ahmet Reşid Paşa, sonrasında TBMM tarafından asilerle işbirliği yaptığı gerekçesiyle Sivas, Bitlis, Van ve Diyarbakır valileriyle birlikte azledilmiştir.¹⁸

Cumhuriyet yönetiminde herhangi bir idari görev almayan Ahmet Reşid Paşa, “Tokçær” soyadını almıştır.

III.Ahmet Reşid (Tokçær) Paşa'nın aldığı Nişan ve Terfiler

- I) Rütbe-i Salise (5 Nisan 1891)
- II) İkinci Sınıf Kaza Kaymakamlığı (4 Eylül 1894)
- III) Rütbe-i Saniye Sınıf-1 Sanisi (16 Aralık 1894)
- IV) Rütbe-i Refia-i Mirmirani (30 Kasım 1898)
- V) Gümüş Liyakat Madalyası (26 Ağustos 1900)
- VI) Rumeli Beylerbeyliği Payesi (6 Kasım 1900)
- VII) Mecidi Nişan-1 Zişanı (27 Kasım 1900)
- VIII) Nişan-1 Ali-i Osmani (17 Şubat 1907)¹⁹

¹⁸ BOA. İ. DUİT41/93(28 Temmuz 1335); İ. DUİT. 115/3(10 Ağustos 1336)

¹⁹ BOA. DH. SAİD. d 26/91

SONUÇ:

Osmanlı Devlet idaresinin en önemli ayaklarından birisini oluşturan taşra idaresinin sağlıklı bir şekilde anlaşılması için üzerinde dikkatle durulması gereken en önemli noktalardan birisi de şüphesiz ki taşra idarecilerinin biyografilerinin araştırılmasıdır. Devletin yönetici memur ihtiyacını karşılama usüllerinin rahatça görülebildiği bu biyografik çalışmaların en önemli faydalarından birisi de atamalarda dikkati çeken birincil ilişkilerdir. Bu çalışmamızda da Anadolu'nun bir kasabası olan Tokat'ta doğarak eğitim imkanlarından yararlanan ve en alt kademelerden itibaren memuriyet hayatına başlayarak taşra idaresinin en önemli görevi olan valilik görevine kadar gelen Ahmet Reşid Paşa'yı araştırdık. Ahmet Reşid Paşa bir Abdülhamid dönemi taşra idarecisi olmasına rağmen ittihatçılarla da çalışmış daha sonraki dönemde mütareke hükümetleri tarafından da vali olarak atanmıştır. Ahmet Reşid Paşa bu yönüyle dikkat çekici bir şahsiyettir. Tarihte genel kabul olan merkezi idarenin devrilmesi ile o idareye yakın olan taşra idarecilerinin tasfiyesi genellemesine pek de uymayan Ahmet Reşid Paşa birbirinin zıttı ve hatta alternatifini olan Abdülhamid, İttihatçı ve Mütareke hükümetleriyle çalışmıştır. Bu çalışmada Ahmet Reşid Paşa'nın idari görevlerinin anahatlarıyla ortaya çıkarılarak ileride yapılması muhtemel müstakil biyografi çalışmaları için bir altyapı oluşturması amaçlanmıştır.

KAYNAKÇA:

Arşiv Belgeleri

BOA.BEO.788/59071

BOA.BEO.1056/79133

BOA.BEO.1905/142809

BOA.BEO.3139/235353

BOA.BEO.3186/238922

BOA.BEO.3384/253775

BOA.BEO.3486.261381

BOA.BEO.4075/305610

BOA.DH.MKT.1296/63

BOA.DH.TMIK.M.14/23

BOA. DH.SAİD.d 26/91-150/337

BOA.İ.DH.1121/87672

BOA.İ.DH.1299/23

BOA.İ.DH.1317/25

BOA.İ.DH.1328/46

BOA.İ.DH.1330/32

BOA.İ.DH.1335/45

BOA.İ.DH.1351/61

BOA.İ.DH.1400/27

BOA.İ.DH.1451/47

BOA.İ.DH.1452/1

BOA.İ.DH.1457/45

BOA.İ.HUS.157/58

BOA.İ.DH.1473/27

BOA.İ.DH.1494/85

BOA.İ.MMS.187/13

BOA.İ.DUİT41/93

BOA. İ.DUİT.115/3

BOA.MV.236/9

Diğer Kaynaklar

Nehir Nurullah, *Hüzün Yılları Osmanlı Arşiv Belgelerinde Erzurum 1914-1919*, Erzurum Büyükşehir Belediyesi Yay., Erzurum 2016.

Nehir Nurullah, “II. Meşrutiyet Dönemi Erzincan Mutasarrıfları”, *Uluslararası Erzincan Tarihi Sempozyumu*, 26-28 Eylül Erzincan 2019.

Nehir Nurullah, “II. Meşrutiyet Döneminde Tercan Kaymakamları”, *4 th International EMI Entrepreneurship & Social Sciences Congres*, 28-30 Kasım 2019;

Nehir Nurullah, “II. Meşrutiyet Döneminde Bayburd Kaymakamlar”, *4 th International EMI Entrepreneurship & Social Sciences Congres*, 28-30 Kasım 2019.

BÖLÜM 2:

OLCAYTU HAN DÖNEMİ SULTANIYE ŞEHRİNİN KURULUŞU VE İLHANLI TARİHİNDEKİ ÖNEMİ*

Ercan GÖRDEGİR**

* Bu çalışma 2019 tarihinde sn. Doç Dr. Süleyman Özbek danışmanlığında tamamlamış olduğum “Olcaytu Han ve Zamanı (1304-1316)” adlı doktora tezinden türetilmiştir.

** Arş. Gör. Dr. Batman Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Ortaçağ Tarihi. e-mail: ercan.gordegir@batman.edu.tr : Orcid: <https://orcid.org/0000-0002-9661-196X>

Giriş

Şüphesiz medeniyetlerinin en önemli yapı taşlarından biri şehirlerdir. Tarihten günümüze şehir ve toplumun birlikteliğinin doğurduğu ayrılmaz bütünlüğü İbn Haldun, Mukaddime'sinde “...*Bina inşa etmek ve şehir kurmak, refah ve rahatın icabı olan hadari temayüllerdendir. Bu işe bedevilikten ve onun gösterdiği hususiyet ve temayüllerden sonra gelinir. Ayrıca şehirlerde ve kasabalarda abideler muazzam eserler ve büyük binalar mevcuttur. Bu gibi yapılar özel kişilere değil umuma mahsustur. O halde bu çeşit binalar birçok elin bir araya gelmesine ve çok sayıda kişinin yekdiğerine yardımcı olmasına ihtiyaç gösterir...*” sözleriyle açıklamaktadır. Sultaniye şehrinin kuruluşuna da İlhanlıların zamanla yaşadıkları değişim ve dönüşümün bir sonucu olarak bakılmalıdır.

Tarih boyunca çeşitli maksatlarla birçok şehir kurulmuştur. Bu şehirlerin bazıları zamanla harabeye dönerken bazılarıysa günümüze kadar varlıklarını devam ettirmişlerdir. Sekizinci İlhanlı hükümdarı Olcaytu Han tarafından 1305 yılında kurulan Sultaniye şehri de bu şehirlerden bir tanesidir. Bu çalışma Moğolların geçirdiği değişim ve dönüşümü Sultaniye şehri örneğinde ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Moğolların Yakın Doğu'ya ilk gelişleri büyük yıkım ve felaketi de beraberinde getirmiştir. Cengiz Han döneminde İslam dünyası ile tanışan Moğollar bir kasırğa gibi batıya doğru ilerlemiş ve önlerine çıkan her yeri yakıp yıkmışlardı. Onlara ne kale ne şehir ne de herhangi bir set dayanabilmiş kendilerinden önce kurulan ve tarihleri yüzlerce hatta binlerce yıl geriye giden büyük şehirleri yerle bir etmiş

adeta taş üstünde taş bırakmamışlardı. Fakat şimdi şartlar değişmişti. Ne olmuştu da hiç kimseye acımadan yakıp yıkan ve hiçbir sınır tanımayan Cengiz Han'ın torunları, yaptıkları imar faaliyetleri ile gurur duyar hale gelmişlerdi. İlhanlıların Yakın Doğu'da kurulup git gide Karakurum ile olan bağlarının zayıflaması ile gerek devlet gerekse de hükümdarları ile Yakın Doğu devlet ve hükümdarlık modeline dönüştü. Bu değişim ve dönüşüm Sultan Gazan Han ve Olcaytu'nun Müslümanlığı kabul etmeleri ile tamamlandı. Bunu Gazan Han'ın reformlarından ve Olcaytu'nun icraat ve lakaplarından çok rahat bir şekilde anlamaktayız. Söz konusu bu iki hükümdar dönemlerinde İlhanlı coğrafyasında sayısız yapı, mahalle ve şehir inşa edilmiştir.

1. Sultaniye Şehrinin Kuruluşu

Şehirler medeniyetlerinin en önemli yapı taşlarından biri olarak sayılabilir. Bu nedenle tarih boyunca birçok hükümdar kendilerinden sonra güzel bir şekilde anılmak amacıyla yeni şehirler kurmuşlardır. Bu şehirlerin bazıları zaman içinde harabeye dönerken bazıları ise günümüze kadar gelişerek varlıklarını devam ettirmişlerdir. Her ne durumda olursa olsunlar şehirler sakinlerinin siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel yönleri hakkında önemli bilgiler ihtiva etmektedir¹.

Olcaıtu'nun ilk ve en önemli imarı Sultaniye² şehridir. Olcaıtu 1305 yılında Moğolların Gungor Ulang³ dedikleri düzlükte bir şehir kurulmasını emretti. Sultaniye şehrinin kurulmasından önce İlhanlı hükümdarları bu ovayı daha çok av merasimleri için kullanmaktaydılar⁴. Kaşânî'nin hayranlıkla övdüğü bu şehre İlhanlı hükümdarı tarafından Sultaniye ismi verildi.

¹ Rızavan, H., Kerimiyan H. (1393). “Tulu’u ve Gurub yek Payitaht: Şeklyabi, Tavsia, İktidar ve İzmihal-ı Şehr-i Sultaniye” . *Danışyar-ı Guruh Bastanşınası Danışgah-ı Tahran*, Devre 2 Sayı, 1. Ss 39-54. 40.

² Sultaniye Şehri'nin günümüzdeki durumu Ek-I'de gösterilmiştir. Bkz: Ek- I.

³ Ulang Moğolca'da “çayır ve otlak ” manasına gelmektedir. Günümüzde Sultaniye'nin güney batısında halen “Ulang” adında bir köy vardır. Bkz: Minorsky, 1997, 33; Hamdullah Müstevfî, Kazvinî. (2018). *Târih-i Güzide*. (Çev. Mürsel Öztürk). Ankara. Türk Tarih Kurumu. 607; Kaşânî, Ebulkasım Abdullah bin Muhammed. (1384 h.ş.). *Tarih-e Padişah Said Gıyasedünya ve Din Olcaıtu*. (Yay. Haz. Mehin H.). Heftomin Numayışgah Beynelmîl-i Tahran, 225; Sadeghnezhad M. (2014). “İran, Zencan/Sultaniye Şehrindeki İlhanlı Dönemi Mimarisi” Ankara: Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, *Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü*, 17.

⁴ Hanmerdi, M. (1394). “ Nakş ve Câygâh-ı Olcaıtu der Faaliyethayı Şehrsaziye Devre-i İlhanlı” *Mecelle-yi Motala'at-ı İrani Danışkedeyi Edebiyat ve Ulum-ı İnsani Danışgah-ı Şehir Bahüner* Kirman. Yıl 16. Sayı. 32, 19-35. 23.

Eski İnan'da pek rastlanılmayan mimari tekniklerle inşa edilen bu şehrin baş mimarı Olcaytu Han döneminde vezirlik yapan ünlü Taceddin Ali Şâh'dır⁵. İlhanlı hükümdarı Olcaytu'yu yeni bir şehir kurma fikrine iten en önemli iki sebepten biri babasının gerçekleştiremediği arzusunu yerine getirmek diğeri ise ölümünden sonra iyi anılma arzusuydu. Olcaytu Han Emîr Kutluğşâh, Emîr Çoban, Emîr Fûlâd Cenksân, Emîr Hüseyin, Emîr Sevinç, Emîr Esen Kutluğ gibi önemli İlhanlı emîrlerinin hazır bulunduğu bir toplantıda⁶ önce sultanların sanatları ve geriye bıraktıkları eserler hakkında şöyle dedi. *“Hak sübhâna ve te'âla insanı bütün mahlukâtta faziletli ve gerçekten insanoğlunu mükerrem kılmıştır. Yine onların arasından bazısına yönetme meziyeti bağışlayarak “Zillullah”⁷ derecesine ulaştırmış, onların emîrlerini mahlûkatın arasından etkin ve yürürlükte kılmış...”*⁸ Daha sonra *“Bir gün dünyanın adaletli, bilge ve seçkin padişahlarından, Argûn Padişah'ın babamın yanında hazır idim. Onun gönlünden Sultaniye'nin imar isteği geçmişti: “Mademki ben Cihan padişahıyım, şehirlerin şahı olan bir şehir ve bina inşa etmek istiyorum”*⁹ dedi. Orada bulunanlar kurulacak olan bu yeni şehir için birçok yer önerdiler. Ancak Olcaytu önerilen bütün yerleri reddederek daha önce babası Argûn Han'ın planını çizilmesi için emîr

⁵ Togan, Z.V. (1981). *Umumi Türk Tarihine Giriş*, Cilt I, 3. Baskı, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 153, İstanbul. 272; Sadeghnezhad, 2014, 19.

⁶ Hanmerdi, 1394, 23.

⁷ Allah'ın gölgesi

⁸ Işık, A. (2012). *Hafız Ebru'nun Zeyl-i Cami'üt -Tevârîh-i Reşîdi'sinde Sultan Olcaytu ve Ebû Sa'îd Dönemlerine Dair Kayıtlar*. Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara. 28.

⁹ Işık, 2012, 28.

verdiği ve temelini attığı “Gungor Ulang” mevkisini seçerek şöyle dedi. *“Argûn Padişah, şehrin planının çizilmesi için emîr verdi. Fakat temeli atıldığında felek tamamlamasına fırsat vermedi. Şimdi babamın inşa etmiş olduğu o şehri eğer “Hak sübhâna ve Ta’âla” uygun bulursa tamamlayacağım”*¹⁰

Kaşânî’nin eserinde bizlere aktardığı ve adil bir hükümdar olmamanın ancak imareti sevkle mümkün olacağını iddia ettiği şu; *“Adil bir padişah olmanın şartı imareti sevmek ve riayeti korumaktır. Yoksa mülk ona haramdır. Zerdüşt Nebi’nin dininde şöyle denilmiştir: “İmaret ve ziraat din rükünlerinden bir rakündür. Çiftçilik yapmak ve ekip biçmek zanalardan yana gözlerin açılması demektir.” Davud’a da şöyle vahiy gelmiştir: “Kavmine nasihat et, Acem meliklerini lanetleyip kötölemesinler, zira onlar harab ve viran âlemi bayındır eden kimselerdir.” Kayıtlardan da anlaşılacağı gibi Yakın Doğu halkların zihnini arka planda imaret ve mamur hale getirmek vardı. Bu dinlerinin ve kültürlerinin kendilerine emîrleri idi. İşte böyle bir coğrafyada devlet kuran İlhanlılar da bu düşünce ve geleneğin etkisinde kalarak yıkmakla değiştirdiler.”*¹¹ İşte Kaşânî’nin yere göğe sığdıramadığı Sultaniye şehrinin inşası bu dönüşümün bir örneği olarak önem arz etmektedir.

Olcaytu’nun bu düşüncesi ile kısa zamanda kalesinin yontulmuş taşlardan yapıldığı ve duvarlarının üzerinde dört süvarinin yan yana atını sürebildiği genişlikte bir şehir inşa edildi. Şehri çevreleyen kale

¹⁰ Işık, 2012, 28.

¹¹ Kaşânî, 1384, 48.

kare olarak inşa edilmiştir¹². Uzunluk ve genişliği eşit, her bir duvar 520 metre¹³, çevresi 2080 metre uzunluğunda olacak şekilde inşa edilmiştir. Şehrin bir büyük kapısı ve 16 burcu vardı¹⁴.

Sultaniye'nin kısa zamanda mamur hale gelmesi noktasındaki marifet elbette sadece Olcaytu'ya ait değildi. Ancak Olcaytu'nun bu işe son derece önem verdiğini gören devlet adamları da hiçbir masraftan kaçınmadan kendilerini burada temsil edecek imarethaneler yaptılar.¹⁵ Devlet adamlarının bu yönde hareket etmelerinde Olcaytu'nun "*Bütiin emîrler, vezirler melikler, sultan ve makam sahibi herkes kendi imkânı ölçüsünde ve gücü nispetinde bulunduğu makam ve mertebe derecesinde şehir alanına ve kale çevresine imar yapsın*"¹⁶ şeklindeki emri de son derece etkili oldu. Bundan dolayı zaten birbiri ile güç mücadelesi içinde bulunan emîr ve vezirler burada her biri diğerinden daha güçlü olduğunu gösteren imarlar yaptılar. Böylece burası emîr ve vezirlerin güç mücadelelerinin sahnelendiği bir alan oluvermişti. Bu durum Sultaniye'nin çok kısa bir sürede imar edilip İlhanlı başkenti olacak kadar gelişmesini sağladı. Burada yapılan yapılardan en muhteşemi Olcaytu'nun kendisi için inşa ettirdiği kümbettir. Olcaytu buraya Ebvab-ı Berr¹⁷ ismini verdiği bu kümbetin çapı 62.4 m, yüksekliği 124.8 m, sekizgen ve demîrden pencereleri olan bir yapıydı. Yine Olcaytu'nun emri ile bu kümbetin bitişiğinde darül

¹² Kaşânî, 1384, 46

¹³ Her biri 500 gez-i şer idi. Bir gez 104 cm 'dir. Bu da 1 metre 4 cm demektir.

¹⁴ Işık, 2012, 29.

¹⁵ Haykıran, K. R. (2015). *Moğollar Zamanında Yakınoğu*. İstanbul: Ötüken Neşriyat 164.

¹⁶ Kaşânî, 1384, 47

¹⁷ Sadeghnezhad, 2014, 18. Ek II.'de bu kümbetin bir fotoğrafı verilmiştir.

ziyafe ve darul ziyadet gibi birkaç yapı daha yaparak buralara vakıflar bağışladı. Olcaytu kalenin içinde de hasları için gösterişli bir saray inşa ettirdi¹⁸. Olcaytu'dan sonra bu yapıların en muhteşemlerini İlhanlı sarayının en muktedir veziri olup elindeki yetkiyi hiç kimseye kaptırmaya niyetli olmayan vezir Reşidüddin Hamedani yaptırdı. Reşidüddin burada yaklaşık bin haneli yeni bir mahalle kurarak buraya Rubb-i Reşidi adını verdi. Bu mahallede iki büyük minare ve vakıflar bulunuyor¹⁹.

2. Sultaniye Şehrinin İşlevi

Yukarıda kuruluşundan bahsettiğimiz Sultaniye şehri kurulduğu dönem için Moğolların hayatlarını idame ettirmek için ihtiyaç duydukları birçok doğal zenginliğe sahip bir konumdaydı. Bunların başında zengin ve doyurucu otlakları, ılıman iklimi ve her türlü sebze ve meyvenin rahatlıkla yetiştirilebildiği verimli toprakları gelmekteydi. Özellikle de av merasimleri düzenlemeye düşkünlüğünü bildiğimiz Olcaytu için yabancı hayvan bakımından verimli av alanları mevcut bulunan Sultaniye şehri adeta vazgeçilmez bir yerdeydi²⁰. Yine yaz ikliminin serinliği Olcaytu'nun hükümdarlığı boyunca yazlık olarak burayı seçmesinde etkili olmuştu. Bütün bunlardan dolayı Olcaytu kurulacak olan yeni şehir için birçok seçenek arasından babasının önceden belirleyip temelini attığı bu alanı seçti²¹.

¹⁸ Sadeghnezhad, 2014, 18; Işık, 2012, 29.

¹⁹ Işık, 2012, 29; Minorsky, 1997, 33; Sadeghnezhad, 2014, 18.

²⁰ Minorsky, V. (1997). "Sultânîye". *İslam Ansklopedisi*, C. XI, Milli Eğitim Bakanlığı. Eskişehir.33.

²¹ Minorsky, 1997, 33; Sadeghnezhad, 2014, 18-19; Moshaverine Sharmand. (1981). *Tarhe Toseye Shahre Soltaniye*. Tahran: Moshaverine Sharmand Yayınevi, 82.

1313 yılında inşası tamamlanan Sultaniye İlhanlı başkenti olarak kabul edildi ve çok kısa bir süre sonra adeta ticaret merkezine dönüşerek Azerbaycan ve İran'ın en görkemli şehri haline geldi²². Hemen hemen her milletten insanın bulunduğu şehrin su ihtiyacı kuyulardan karşılanmaktaydı. Suları içilebilecek kadar kaliteli olan bu kuyuların bazılarının derinliği 10 arşın'a kadar inmekteydi²³.

Sultaniye şehri kurulduktan hemen sonra çok önemli bir ticaret merkezi konumuna yükseldi. Özellikle haziran ve temmuz aylarında çok ağır vergilere rağmen Hindistan ve diğer yerlerden büyük deve kervanları gelmekte ve bu dönemde Suriye'de bile bulunmayan zengin ve çeşitli baharatlar getirmekteydiler. Ancak İlhanlıların ticareti geliştirmek yönündeki bütün çaba ve diplomatik girişimlerine rağmen, Memlûk ve İlhanlı rekabeti buna engel olduğu için bu mallar hiçbir zaman İskenderun limanına gönderilemedi²⁴.

Gilan Eyaleti ve Şirvan'ın Şamahi kentlerindeki ipekler Sultaniye'ye gelir ve başta Şam olmak üzere Suriye şehirlerine Anadolu'ya gönderilirdi. Her yıl ülkenin birçok yerinden tüccarlar buraya gelir ve buradan diğer şehirlere dağılırlardı. Şehrin her noktasında tüccarlar mallarını sergilerlerdi. Şehrin önemli noktalarına dışarıdan getirilen malların korunabilmesi için hanlar inşa edilmişti. Bunlardan dolayı

²² Haykıran, 2015, 164.

²³ Uray, C. (1198). *İlhanlılar Devrinde Ticaret Yolları (İran Sahası)*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Öğretimi Anabilim Dalı. Malatya. 15

²⁴ Uray, 1998, 15,16

Sultaniye şehrinden her sene 200,000 ile 300,000 dinar arasında İlhanlı hazinesine gelir girmekteydi²⁵.

İlhanlı döneminde fazlasıyla önem verilerek inşa edilen Sultaniye İlhanlıların yıkılışından sonra bu bölgeye hâkim olan mahalli yönetimler ve çeşitli devletler olmak üzere sık sık el değıştirdi²⁶. İlhanlı hükümdarının bütün çabalarına rağmen Sultaniye şehrinde beklenen gelişme gerçekleşmemiştir. Şehir günümüze küçük bir yerleşim yeri olarak gelmiştir.

²⁵ Uray, 1998, 16.

²⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz: Minorsky, 1997, 33,34.

Sonuç

Moğollar tarih sahnesine çıktıktan kısa bir süre sonra Yakın Doğu'yu istila ederek tarihte büyük bir yıkım göstermişlerdir. Moğol orduları daha Cengiz Han döneminde İslam dünyası ile temasa geçmiş bir kasırğa gibi batıya doğru ilerleyerek önlerine çıkan her yeri yakıp yıkmışlardı. Onlara ne kale ne şehir ne de herhangi bir set dayanabilmiş kendilerinden önce kurulan ve tarihleri yüzlerce hatta binlerce yıl geriye giden büyük şehirleri yerle bir etmiş adeta taş üstünde taş bırakmamışlardı. Ne var ki böylesi bir felaketi acı bir tecrübe olarak atlatan Yakın Doğu'nun yerleşik kültür temsilcileri kendi topraklarında devlet kurmak suretiyle yöneticileri durumuna gelen Moğolları etkilemeyi başararak değiştirdiler.

Bunun bir sonucu olarak kimseye acımadan yakıp yıkan ve hiçbir sınır tanımayan Cengiz Han'ın torunları, yaptıkları imar faaliyetleri ile gurur duyar hale geldiler. İlhanlıların Yakın Doğu'da kurulup git gide Karakurum ile olan bağlarının zayıflaması ile gerek devlet gerekse de hükümdarları ile Yakın Doğu devlet ve hükümdarlık modeline dönüştü. Bu değişim ve dönüşüm Sultan Gazan Han ve Olcaytu'nun Müslümanlığı kabul etmeleri ile tamamlandı. Bunu Gazan Han'ın reformlarından ve Olcaytu'nun icraat ve lakaplarından çok rahat bir şekilde anlamaktayız. Söz konusu bu iki hükümdar dönemlerinde İlhanlı coğrafyasında sayısız yapı, mahalle ve şehir inşa edilmiştir. Sultaniye şehri gerek bizzat İlhanlı hükümdarı tarafından verilen ismi gerekse İslami mimarisi bakımından bu değişim ve dönüşümün iyi bir örneğidir.

Kaynakça

- Hamdullah Müstevfî, Kazvinî. (2018). *Târih-i Güzide*. (Çev. Mürsel Öztürk). Ankara. Türk Tarih Kurumu.
- Hanmerdî, M. (1394). “ Nakş ve Câygâh-ı Olcaytu der Faaliyethayı Şehrsaziyi Devre-i İlhanlı” *Mecelleyi Motala’at-ı İrani Danişkedeyi Edebiyat ve Ulum-ı İnsani Danişgah-ı Şehir Bahüner Kirman*. Yıl 16. Sayı. 32, 19-35.
- Haykırın, K. R. (2015). *Moğollar Zamanında Yakındoğu*. İstanbul: Ötüken Neşriyat
- Işık, A. (2012). *Hafız Ebru’nun Zeyl-i Cami’üt -Tevârîh-i Reşîdî’sinde Sultan Olcaytu ve Ebû Sa’îd Dönemlerine Dair Kayıtlar*. Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kaşânî, Ebulkasım Abdullah bin Muhammed. (1384 h.ş.). *Tarih-e Padişah Said Gıyasedünya ve Din Olcaytu*. (Yay. Haz. Mehin H.). Heftomin Numayışgah Beynelmîlel-i Tahran.
- Minorsky, V. (1997). “Sultânîye”. *İslam Ansklopedisi*, C. XI, Milli Eğitim Bakanlığı. Eskişehir.
- Rızavan, H., Kerimiyan H. (1393). “Tulu’u ve Gurub yek Payitaht: Şeklyabi, Tavsiya, İktidar ve İzmihal-ı Şehr-i Sultaniye”. *Danişyar-ı Guruh Bastanşınasi Danişgah-ı Tahran*, Devre 2 Sayı, 1. ss 39-54. 40.
- Sadeghnezhad M. (2014). “İran, Zencan/Sultaniye Şehrindeki İlhanlı Dönemi Mimarisi” Ankara: Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, *Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü*, 17.

- Uray, C. (1198). *İlhanlılar Devrinde Ticaret Yolları (İran Sahası)*.
Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal
Bilimler Enstitüsü Tarih Öğretimi Anabilim Dalı. Malatya.
- Togan, Z.V. (1981). *Umumi Türk Tarihine Giriş*, Cilt I, 3. Baskı,
İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 153,
İstanbul.

Ekler

Ek-I. Sultaniye şehrinin uydu görüntüsü²⁷.

Ek-II. Olcaytu Han'ın Sultaniye'deki türbesinin günümüzdeki hali.

²⁷ <https://earth.app.goo.gl/eYBVc>,(erişim tarihi: 13.03.2018)

BÖLÜM 3:

OLCAYTU HAN DÖNEMİ İLHANLI- MEMLÛK

MÜNASEBETLERİ (1304-1316)*

Ercan GÖRDEGİR**

* Bu çalışma 2019 yılında sn. Doç. Dr. Süleyman Özbek danışmanlığında tamamlamış olduğum “Olçaytu Han ve Zamamı (1304-1316)” adlı doktora tezinden türetilmiştir.

** Arş. Gör. Dr. Batman Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Ortaçağ Tarihi. e-mail: ercan.gordegir@batman.edu.tr : Orcid: <https://orcid.org/0000-0002-9661-196X>

Giriş

Suriye'nin ticari, iktisadi ve stratejik konumu Orta Doğu ve Yakın Doğu'da kurulan birçok devlet gibi İlhanlı ve Memlûkların da dikkatini çekmiştir. Suriye hâkimiyeti Memlûklar için İslam'ın birliği ve önderliği anlamına gelirken İlhanlılar için Akdeniz'e ulaşmak ve ticaretin sürekli canlı olması anlamına geliyordu. Bu bakımdan dönemin süper güçleri konumunda bulunan her iki devlet için de Suriye, ne pahasına olursa olsun vazgeçilemeyecek bir coğrafyaydı.

Moğollar Cengiz Han'dan beri ticarete fazlasıyla önem vermiş ve bunu bir devlet politikası haline getirmişlerdi. Mengü Han kardeşi Hûlâgû'yü batıya gönderdiğinde önemli hedefinden bir tanesi Suriye'yi Memlûklardan alıp sınırlarını Akdeniz'e kadar ulaştırmaktı.

Hûlâgû İsmailileri ve Abbasileri ortadan kaldırmayı başardıysa da Memlûklara karşı başarılı olamadı. Hûlâgû'den sonra selefleri Abâkâ, Argûn ve Gazan gibi İlhanlı hükümdarları döneminde de Suriye'ye hâkim olma ve Memlûkları ortadan kaldırma politikası takip edildi. Ancak İlhanlılar hiçbir zaman Memlûklara karşı kesin bir galibiyet alamadılar.

İlhanlılar ile Memlûkları karşı karşıya getiren tek sebep Suriye hâkimiyeti değildi. Memlûkların İlhanlılara karşı iyi niyet beslemeyen Altın Ordu ve Çağatay devletlerini desteklemeleri buna karşılık olarak İlhanlıların da Memlûklara karşı Hristiyan dünyası ile ittifak kurma çabaları iki devleti karşı karşıya getiren diğer bir nedendi. Yine çeşitli sebeplerden dolayı kendi yöneticileri ile araları bozulan bazı devlet

adamlarının ilticaları da zaman zaman bu iki devleti savaşa sürüklemiştir¹.

İlhanlı Devleti'nin kurulduğu 1256 tarihinden yıkılışına kadar Memlûklarla üstünlük mücadelesi süre gelmiştir. Bu iki devlet arasındaki düşmanlığın seviyesini ise gelişen tarihi olay ve şartlar belirlemiştir. Siyasi şartlara göre bazı dönemlerde ilişkiler kopmuş ve söz konusu devletler savaşmıştır. Bazen de iki devlet nihai emelini unutmadan dost gibi görünmüşlerdir. Bu minvalde Abâkâ Han'dan (1265-1282) sonra kesintiye uğrayan İlhanlı Memlûklara mücadeleleri Gazan Han (1295-1304) döneminde tekrar başlamıştır. Kaynaklarda Gazan Han'ın tahta çıkar çıkmaz Memlûklar ile ilişkileri düzeltmek ve ticareti canlandırmak için Memlûklara bir elçi heyetini gönderdiği kaydedilmektedir.

Ancak Memlûkların, İlhanlılara tabi bulunan Anadolu'da ki Sülemiş (1297) isyanına el altından verdikleri destek ve 1299'da İlhanlı sınırlarında yaptıkları yağma faaliyetleri İlhanlı Memlûk çatışmasını bütün şiddeti ile tekrar başlatmıştır².

Bütün bunların üzerine Gazan Han 1300 yılında güçlü bir ordu ile Suriye'ye girmiş ve *Mecmau'l-Muruc'ta* önemli bir Memlûk ordusunu yok etmiştir. Ancak Dımaşk'da bulunan İlhanlı ordusunun geri çekilmek zorunda kalması Gazan Han'ın bu başarısını gölgelemiştir.

¹ Özgüdenli, O.G. (2000). *Gazan Han ve Reformları, (694/1295-703/1304)*. Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Tarih anabilim Dalı Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı, İstanbul, 37.151-152.

² Özgüdenli, 2000, 152; Reşidüddin Fazlullah Hamedânî. (2013). *Câmiu't-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*. (Çev. İsmail Aka, Mehmet Aslan, Ahmad Hesemipour Khelejani). Ankara. Türk Tarih Kurumu Basımevi. 277.

Buna rağmen İlhanlı hükümdarı 1301 yılında Musul Kadısı Kemaleddin Musa b. Yunus başkanlığında Emîr Nasıruddin Ali Hoca ile yirmi kişiye yakın bir İlhanlı elçi heyetini Moğolca kaleme alınan bir mektupla Sultan Nâsır Muhammed'e göndermiştir³. Gazan Han mektubunda yumuşak bir üslup tercih etmekle birlikte yaptığı Suriye seferlerinin sorumlusu olarak Memlûkları göstermiş ve Memlûklardan İlhanlıların yüksek hâkimiyetini tanımasını istemiştir⁴. Buna karşılık Memlûk sultanı İlhanlıların itham ve tehditlerine titizlikle cevap verdiği ve aynı şekilde bütün katliam ve karışıklıkların sebebini Moğollar olarak gösterdiği bir mektubu Gazan Han'a göndermiştir. Nasır Muhammed'in cevap mektubu 19 Aralık 1301 tarihinde Gazan Han'a takdim edilmiştir⁵. Memlûk sultanının cevabından memnun kalmayan İlhanlı hükümdarı 2 Eylül 1302 tarihinde ikinci bir heyet göndererek Memlûkların İlhanlı yüksek hâkimiyetini tanıması, vergi ödemeleri ve Memlûk ülkesindeki hutbelerin Gazan Han adına okunması gibi şartları yinelemiştir⁶.

Ancak gerek Gazan Han'ın Memlûklara sunduğu ağır şartların Memlûklar nezdinde asla kabul görmeyeceği gerekse Memlûkların Suriye üzerindeki emellerini İlhanlıların çıkarına ters düşmesi bu iki devletin meselelerini savaş ile halletmesinden başka seçenek

³ Mektubun içeriği için bkz: Davadarî, Kenzü'd-Dürer, Cilt 9, 53-56. Özgüdenli, 2000, 154-155; Sağlam A. (Nisan 2018). "Memlûk-İlhanlı Diplomatik İlişkileri" *Belâten*. Cilt: XXXII-Sayı: 293. Ss.83-157. 111,112.

⁴ Mektubun ayrıntılı değerlendirmesi için bkz: Davadarî, 53-56. Özgüdenli, 2000, 154-155; Sağlam,2018, 113-115.

⁵ Memlûk Sultanı Muhammed Nasırın cevap mektubu için bkz: Davadarî, 66-70. Özgüdenli, 2000, 155-156; Reşidüddin Fazlullah, 2013, 286; Sağlam,2018, 116.

⁶ Özgüdenli, 2000, 156; Sağlam,2018, 119.

bırakmıyordu. Bütün bunlar üzerine Gazan Han Memlûk elçilerini usule aykırı hareket ettikleri bahanesiyle Tebriz Hisarı'na hapsedtirmiş akabinde 29 Ocak 1303 tarihinde ordusu ile Şam'a doğru harekete geçmiştir. Neticede iki taraf arasında gerçekleşen savaşta Moğol ordusu ağır bir yenilgiye uğratılmıştır⁷. Bu gelişme üzerine eli güçlenen Memlûk hükümdarı Nasır Muhammed Gazan Han'a son bir mektup göndererek ondan Irak ve Anadolu'yu terk etmesini istemiş⁸ ancak Gazan Han bu mektuba cevap veremeden 17 Mayıs 1304'te vefat etmiştir⁹.

1. Olcaytu Han Dönemi İlhanlı-Memlûk Münasebetleri

Görüldüğü üzere Suriye toprakları üzerindeki iki devletin çıkar çatışması Gazan Han döneminde üstünlük mücadelesi şeklinde seyretmiştir. Bu mücadelede Gazan Han hükümdarlığının ilk yıllarında İlhanlılar üstün geldilerse de üçüncü Suriye seferinde ağır İlhanlıların yenilgi almaları durumu tersine dönüştürmüştür. Bu yenilgi üzerine bir de Gazan Han'ın genç yaşta vefat etmesi, dengeleri tamamen Memlûk Devleti lehine değiştirdi. Böyle bir siyasi ortamda İlhanlı tahtına oturan Olcaytu Han'ın Memlûklarla iyi geçinmekten başka seçeneği bulunmamaktaydı. Nitekim Olcaytu da bunu yapacak

⁷ Özgüdenli, 2000, 157.

⁸ Mektup için bkz: Davadarî, 119-120; Özgüdenli, 2000, 157; Sağlam, 2018, 123.

⁹ Kaşânî, Ebulkasım Abdullah bin Muhammed. (1384 h.ş.). *Tarih-e Padişah Said Gıyasedünya ve Din Olcaytu*. (Yay. Haz. Mehin H.). Heftomin Numayişgah Beynelmîlel-i Tahran.14; Banâketî, Fahreddîn Davut. (1348). *Ravzatü Ulu'l-Elbab fî Marifetü't-Tevârîh ve'l-Ensâb (Târîh-i Benâketî)*. (haz. Cafer Ş.). Tahran. Silsile-i İntişarat-ı Asar-ı Milli 44, 470; Kâdî Âhmed Gaffârî Kazvînî, (1343). *Târîh-i Cihân Ârâ*. (Neşr. Muctebâ Minovî). Tahran, 214; Ebu'l-Fidâ 1349, 43; Spuler, 2011, 117; Örs, 1992, 59; Özgüdenli, 2000, 289.

ve kendisine minnet borcu olduğu selefi Gazan Han'ın intikamını unutarak Memlûklara barış teklifinde bulunacaktır.

Olçaytu tahta çıkar çıkmaz iyi niyet göstergesi olarak 1302 yılında Gazan Han tarafından hapsedilen Memlûk elçileri Emîr Hüsameddin İzdemîr ve Kadı İmadeddin Ali bin Abdulaziz b. Sekeri'yi serbest bıraktı¹⁰. Olçaytu bu elçilerle birlikte Emîr Nuhsay, Seyid İftihareddin Sahavi, Kadı Şerafeddin, Emîr Hüsameddin ve Zirek adında bazı adamlarını da Memlûklara gönderdi. İlhanlı hükümdarı gösterdiği iyi niyete karşılık olarak gönderdiği heyet ile Memlûklardan dayısı emîr İreñcin Noyan'ın serbest bırakılmasını ve iki devlet arasında barış sağlanarak ticaretin güçlenmesini istedi¹¹. İlhanlı heyeti Mart-Nisan 1305 tarihinde Mısır'a ulaşarak Sultan Nasır Muhammed'e Olçaytu'nun mektubunu takdim etti¹². İlhanlı Memlûk münasebetlerinde dönüm noktası niteliğindeki bu mektupta Olçaytu; Memlûk hükümdarına kardeşim olarak hitap ettiği mektubunda Gazan Han'ın öldüğünü, kendisinin İlhanlı tahtına geçtiğini ve ilişkilerin düzeltilmesi için on iki yıllık bir barış teklifinde bulunuyordu¹³.

Olçaytu'nun iyi niyet mektubu Mısır tarafından memnuniyetle karşılık gördü. Memlûk hükümdarı Nasır Muhammed İlhanlı elçilik heyetini son derece iyi karşılayarak cevap olarak aynı temennilerle Olçaytu'ya

¹⁰ Yuvalı, A. (Ocak. 2017). *İlhanlı Tarihi*. İstanbul. Bilge Kültür Sanat Yayınları, 272; Sağlam, 2018, 126.

¹¹ Seyyid Ebul Fazıl Rızavi "Temil-i Münasebet-ı İlhanan ve Memalik der Karn-ı Heştom" *Biannual Journal of Historical Studies of Islamic World at Imam Khomeini Specialized University* Vol.3, No.6, Autumn & Winter 2015-2016, 57-86, 60.

¹² Sağlam, 2018, 127.

¹³ Rızavi, 2015, 61; Sağlam, 2018, 127; Durmuş, E. (2005). *Siyasi, iktisadi ve kültürel açıdan İlhanlı-Memlûk Münasebetleri*. Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi,

Emîr Alâeddin Ali b. Emîr Seyfeddin Balaban el-Kalencekî ile Kadı es-Sadr Süleyman el-Mürtekî¹⁴ adında iki adamıyla bir mektup gönderdi. Böylece iki devlet arasındaki ezeli rekabet yerini barışa bıraktı. İlhanlı tarafının Memlûklarla barış niyetinde samimi olduğunu gösteren diğer bir delil ise Olcaytu tarafından 1305 yılında Avrupalı devletlere gönderilen mektupta seleflerinin aksine Memlûk Devleti'ne karşı ortak mücadeleden hiç bahsedilmemesidir¹⁵.

Buna rağmen bu iki taraf arasında çözümlenmemiş meseleler hala mevcuttu¹⁶. Tarafları karşı karşıya getiren bu meseleler karşılıklı ilticalar sınır anlaşmazlıkları ve yekdiğerine karşı İsmaili fedailerin kullanılması gibi sorunlardı¹⁷.

İki devletin çok eskiden gelen rekabeti kendi hükümetleri ile ters düşen gruplara iltica edecek bir devlet bulma fırsatı vermekteydi. Bundan dolayı yönetimleri ile ters düşen ve cezalandırılmaktan korkan devlet adamları rakip devlete iltica etmekteydiler. 1303 yılında Gazan Han ile arası bozulan yüz kişilik bir grup Mısır'a iltica etmişti. Bu grup Kalavun ile görüşmüş ve Kalavun'un himayesini kazanmıştı.

¹⁴ Nüveyrî bu emiri Alâeddin Ali b. Emir Seyfeddin Balaban el-Kalîcî olarak verirken kadının ismini de Kadı Süleyman el-Malikî eş-Şebraırîkî olarak zikreder. Bkz: Nüveyrî, 2004, c. XXXII, s. 62.

¹⁵ Sağlam, 2018, 126.

¹⁶ Rızavî, 2015, 63.

¹⁷ Rızavî, 2015, 64,65. Bu mektup için bkz: Kirişoğlu A. (2018) İlhanlı Avrupa İlişkileri. Isparta. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstütüsü Tarih Anabilim Dalı*. 208, 209

Dönemin en güçlü iki rakip devleti bu ilticaları birbirlerine karşı koz olarak kullanmaktaydı¹⁸. 8 Temmuz 1312 tarihinde bu defa Memlûk Devleti'nden Halep emîri Kara Sungur, Şam emîri Cemaleddin Oğuş Efrem, İzzeddin Zerdekeş, Balaban Dımaşki, Alâeddin ve birkaç emîr daha Olcaytu'ya sığınmak üzere Sultaniye'ye geldiler. Söz konusu emîrlerin hepsi önceden Memlûk Sultanı Nasır'a bağlıydılar. Kaşânî'nin aktardığı kayıtlara bakılırsa Sultan Nasır 1310 tarihinde üçüncü defa Memlûk tahtına oturup durumunu iyice sağlamlaştırdıncaya daha önce kendisine muhalefet eden birçok emîri türlü işkencelerle öldürüp bir kısmını da hapsedirdi. İşte sultanın bu niyetini anlayan yukarıda adı geçen emîrler kendi durumlarından endişe edince aralarında anlaşıp önce Fırat Nehri'ni geçmeyi ardından da İlhanlı Hükümdarı Olcaytu'ya sığınmayı kararlaştırdılar¹⁹. Böylece İlhanlılara sığınan bu emîrler Memlûklar'ın ezeli rakipleri İlhanlılardan çok miktarda izzet ve ikram gördüler²⁰.

¹⁸ XIV. yüzyılın başlarında Ortadoğu ve Yakın Doğu'un istikrarlı iki devleti olan İlhanlı ve Memlûklar birbirlerinin doğal rakipleriydiler. Bu nedenle iki devlet de karşı taraftan kendilerine yapılan mültecilik başvurularını hemen kabul ediyor ve söz konusu kişilerden karşı taraf aleyhinde olacak şekilde faydalanıyorlardı. İbn Kesir 703 h. senesinde İlhanlı tarafından Emir Cengi b. Baba adında bir komutanın kaçarak Memlûklara sığındığını Memlûk hükümdarının onu hoş karşıladığını ve emrine bin kişilik bir kuvvet verilerek mükâfatlandırıldığını yine bu kişinin İlhanlılar hakkında Memlûk sultanına gizli bilgiler verdiğini aktarmaktadır. Bkz: İbn Kesir.(1995). *el- Bidâye ve'n-nihâye Büyük İslam Tarihi*. (Türkçe'ye tercüme Mehmet Keskin). İstanbul c. XIV.6735.

¹⁹ Adı geçen emirlerin İlhanlı tarafına ilticaları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: İbn Batuta. (2000). *İbn Batuta Seyahatnamesi* (Türkçe'ye çev. ve notlar: A. Said Aykut). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, Kazım Taşkent Klasik Yapıtları Dizisi, Cilt: I.117-119. Sağlam, 2018, 128.

²⁰ Kaşânî, 141; Hafız Ebrû, 1317, 40; Örs, D. (1992). *Târîh-i Olcaytu*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara, 175; Işık, A. (2012). *Hafız Ebru'nun Zeyl-i Cami'üt -Tevârîh-i Reşîdî'sinde Sultan Olcaytu ve*

Dönemin İlhanlı kaynakları bu olayı Memlûklar'ın söz konusu emîrlere zulmü neticesinde gerçekleşmiş olarak göstermişlerdir. Ancak Davadarî, Zehebi ve İbn Batuta gibi Memlûk kaynakları bu olayı emîrlerin ihaneti olarak aktarmışlardır²¹.

Bu durum iki devletin de birbirlerine karşı tedbir almaya sevk etti. Zira bu iyi niyet ve barışa rağmen İlhanlılar Memlûklara karşı Hristiyan dünyası ile temaslarda bulunmuş Memlûklar da İlhanlıların hâkimiyetinde bulunan Anadolu ve Ermeni'ler üzerine sefere çıkmaktan geri durmamışlardır²².

Her şeye rağmen Olcaytu'nun hükümdarlığının başlangıcında gerçekleştirdiği barış girişimi iki devlet arasında 1312 yılına kadar büyük bir savaşın çıkmasını önlemiştir. Ancak takvim 1312 yılını gösterdiğinde dönemin şartları yeni bir savaşı gerektirdi. Bu savaşı, intikam almak isteyen İlhanlı tarafı Suriye'ye sefer düzenleyerek başlattı²³.

1.1. Olcaytu'nun Suriye Seferi (1312)

Hükümdarlığının ilk yıllarını ülke içinde hâkimiyetini güçlendirmekle geçiren Olcaytu Han önceden kendisine sığınan Kara Sungur ve Cemaeddin Efrem gibi bazı emîrlerin tahriki sonucunda Memlûklar

Ebû Sa'îd Dönemlerine Dair Kayıtlar. Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara., 51.

²¹ Davadarî, 251; Zehebî, (1985) *el-İber fî Haberi men Gaber*, Cilt 4. Beyrut. 31; İbn Batuta, 2000, 117-119.

²² Rızavî, 2015, 61.

²³ Hamdullah Müstevfî, Kazvinî. (2018). *Târih-i Güzide*. (Çev. Mürsel Öztürk). Ankara. Türk Tarih Kurumu., 609.

üzerine bir sefere çıkmayı kararlaştırdı²⁴. Emirler Olcaytu ile baş başa yaptıkları görüşmede Suriye ve Mısır'da kendilerine bağlı birçok adam olduğu, bu adamların Memlûk sultanından memnun olmadıkları ve Mısır'ın savaşız kendisine teslim edileceği gibi yanlış bilgiler vermişlerdir²⁵. Memlûkları büyük bir rakip olarak gören Olcaytu ise bu durumu Memlûklardan Gazan Han'ın intikamının alınması için bir fırsat olarak görerek Suriye tarafına hareket etmek üzere emîr ve noyanlarına sefer hazırlığı için emir vermiştir²⁶. Kendisi 1313 yılında kışlak niyetiyle Sultaniye'den Bağdat'a hareket ederek, Şam yönüne ordu sevk etmeye karar verdi. İlhanlı hükümdarı aynı zamanda Anadolu'da kendisine tabi olan Kilikya Ermeni Krallığına ve Mardin Artuklularına da İlhanlı ordusuna levazımları ve askerleri ile Fırat Nehri kenarında katılmalarını ve ordunun ihtiyaçlarını karşılamalarını emreden bir haber gönderdi²⁷. Olcaytu bu seferde Emîr Çoban'ı ordunun öncüsü tayin etti. İlhanlı ordusunun sağ kanadına Emîr Sevînc, sol kanatta Emîr İrencîn Noyan bulunuyordu. Ordunun merkezinde ise Olcaytu vezirleri ve diğer bazı önemli emîrler²⁸ bulunmaktaydılar.

12 Ekim 1312 tarihinde Şam tarafına harekete geçen İlhanlı kuvvetleri²⁹ yaklaşık 6 ay sonra Suriye sınırındaki Fırat Nehri

²⁴ Kaşânî, 1384 142; Davadarî, 251.

²⁵ İbn Tağrıberdi. (2013). *En Nucumu'z-Zahire (Parlayan Yıldızlar)*. (Türkçe'ye Çev. Ahsen Batur). İstanbul. Selenge Yayınları.136.

²⁶ Kaşânî, 1384 142.

²⁷ Davadarî, 254.

²⁸ Bu şunlardır; Emîr İsen Kutluğ, Emîr Tûkmâk, Emîr Tûğây Gûrgân, Sutây'ın oğlu Toğâ Tîmûr, Emîr Tûlek, Emîr Sûrgâtmiş, Emîr Yûsuf Bûkâ. Bkz: Hafız Ebrû, 1317, 553,54.

²⁹ Kaşânî, 1384, 142.

kenarına ulaştı. Burada Mardin Hükümdarı ve Kilikya Ermeni Krallığı orduları ile birlikte İlhanlı ordusuna katıldılar. Mardin Artuklu hükümdarının mancınık ve savaş araç gereçleri ile İlhanlılara katılması İlhanlılara olan bağlılığını göstermesi bakımından dikkate değerdir³⁰. Moğolların Rahbe önlerine dayanması bölge sakinlerini oldukça tedirgin etmiş Rahbe halkı ve yöneticileri bir taraftan Memlûk sultanına yardım taleplerini iletirken diğer taraftan dua ve endişe ile Moğollara karşı nasıl direneceklerini düşünmekteydiler³¹. Fırat Nehri'ne köprü kurmak suretiyle nehri geçen Moğol ordusu 5 Ocak 1313 tarihinde Rahbe³² Kalesi'ni kuşattı³³. Davadarî kuşatmanın yedi halka şeklinde yapıldığını ve en ön halkayı İlhanlılara katılan Ermeni askerlerinin oluşturduğunu aktarmaktadır³⁴.

Bu dönemde Rahbe Kalesi Bedreddin Musa Özdekçi³⁵ adında birinin elindeydi. Bu kişi kale kapılarını kapatıp İlhanlılara karşı direnme yolunu seçti³⁶. Bunun üzerine İlhanlı ordusu kaleyi şiddetli bir şekilde muhasara etti. Bedreddin Moğollara karşı beş gün boyunca şiddetli şekilde savaşarak şehri savundu³⁷. Ancak gerek Moğol ordusunun kararlılığı gerekse sefere katılan İlhanlı veziri Reşidüddin'in, Rahbe halkına İlhanlı hükümdarına boyun eğmeleri yönündeki önerisi

³⁰ Davadarî, 253.

³¹ İbn Kesir, 1995, 6790.

³² Bu kale Suriyenin Dehri-Zur kenti sınırlarında bulunan El Medain ilçesinde bulunmaktadır. Kalenin Kalıntıları günümüze kadar ulaşmıştır.

³³ Kaşânî, 1384, 143; Hamdullah Müstevfî, 1339, 609.

³⁴ Davadarî, Kenzü'd-Dürer, Cilt 9, 253.

³⁵ İbn Kesir, 1995, 6771; Davadarî, Kenzü'd-Dürer, Cilt 9, 261,262.

³⁶ Hafız Ebrû, 1317, 53,54.

³⁷ İbn Kesir, 1995, 6790.

üzerine kale sakinleri aman diledilerse de (10 Şubat 1313)³⁸ Olcaytu muhasaraya devam etti. Bunun üzerine Rahbe tarafından üç gün sonra bu sefer değerli hediyelerle Kadı Necmeddin İshak önderliğinde yeni bir heyet gelerek af dileklerini yinelediler³⁹. Bu defa Olcaytu onları affetti⁴⁰. Böylece Rahbe Kalesini ele geçirdi⁴¹. Ancak Olcaytu'nun Rahbe sakinlerine kızgınlığı geçmediği için burada bulunanları öldürmek istedi. Ancak bu halkın Müslüman oluşu Emîr Çoban'ı harekete geçirdi. Emîr Çoban Olcaytu'yu bu kararından vazgeçirdi. Emîr Çoban'ın bu hareketi bölge halkı tarafından büyük sevinçle karşılandı bu yüzden Memlûk tarihçileri eserlerinde Emîr Çoban'dan övgüyle bahsetmektedirler⁴².

Olcaytu'nun Suriye seferi Rahbe Kalesinin alınması ile sınırlı kaldı. Çünkü Çağataylılar Olcaytu'nun Suriye taraflarında olmasını fırsat bilerek doğuda Horasan taraflarına saldırarak Nişabur'a kadar olan yerleri yağmaladılar⁴³. Bu haber Olcaytu'ya ulaşınca İlhanlı

³⁸ Hafız Ebrû, 1317, 53,54.

³⁹ İbn Kesir Bu heyetin beraberinde Olcaytu'ya beş at ve on çuval şekerin hediye olarak getirdiğini aktarmaktadır. Bkz: İbn Kesir, 1995, 6790.

⁴⁰ Kaşânî, 1384, 142. İbn Kesir Rahbe Rahbenin Moğollara şiddetli bir direniş gösterdiğini ancak Reşidüddin'nin Rahbe yöneticilerinin İlhanlı sultanına boyun eğmelerini ve ondan af dilemelerini önerdiğini bunun sonucunda Rahbe'lilerin Olcaytu'ya İtaat ettiğini aktarmaktadır. Bkz: İbn Kesir, 1995, 6771.

⁴¹ Hamdullah Müstevfi, 1336-39, 609.

⁴² İbn Hacer el-Askalanî, Ebü'l- Fazl Şahâbettin Ahmed. (1966). ed-Dürerü'l-Kâmine fi Âyânî'l-Mieti's-Sâmine I-VI. (Neş. Muhammed Seyyad Cad el-Hak, Kahire II/74; İbn Kesir, 1995, 6790; Kaşânî, 1384,143.

⁴³ Hamdullah Müstevfi, 1336-39, 609; Hafız Ebrû, Şihabü'd-din Abdullah b. Lütfullâh bin Abdurreşid el-Havâfi (1317). *Zeyl-i Camiü't-Tevarih-i Reşidî*. (Nşr: Doktor Hanbaba Beyani). Tahran: Danişiyar-ı Tarih Danişgah-ı Tahran Şirket-i Tezamuniyi İlmi,53,54.

hükümdarı hiddetlenmiş ve Suriye seferine son verip ordusuna geri dönmeleri emrini vermiştir⁴⁴.

Memlûk tarihçileri Olcaytu'nun dönüş sebebini İlhanlı müelliflerinden farklı sebeplere bağlamışlardır. Davadarî bu dönüşü Olcaytu'nun savaş ehli olmamasına ve Suriye'de beklemediği bir dirençle karşılaşmasına bağlamış⁴⁵. İbn Kesir ise bu durumu Moğol ordusundaki erzak ve hayvan yemlerinin azlığına, fiyatların yüksekliğine ve Moğol ordusunun büyük kayıplar vermesine bağlamıştır⁴⁶.

Bu arada Memlûk sultanı da ordusu ile birlikte Şam'a kadar gelmiş ancak yolda Olcaytu'nun geri döndüğü haberi gelince buradan Hacca gitmiştir⁴⁷.

İlhanlı hükümdarı sefer dönüşünde ordusuna şu emri verdi. “*Yollarda vardığınız her köy ve vilâyetten hiçbir asker halktan bir torba saman almayacak, ancak alıp satma yoluyla ve iki tarafın rızasıyla askerler ihtiyaçlarını karşılayacaklar, daha önce kararlaştırılan haraç vergisi kaldırılacak, ra'iyetin malına ihtiyacımız yok, onlar zaten haraç vermekteler, onlara başka vergiyle zahmet vermeyelim.*” Bu durum Moğollarda değişimin nasıl bir düzeye geldiğini göstermek bakımından son derece önemlidir. Zira her şeyi yakıp yıkan Moğollar İslam'ı kabul etmekle birlikte sefer sırasında bile güzergâhta bulunan insanların hakkını koruyan bir noktaya gelmişlerdir.

⁴⁴ Hafız Ebrû, 1317, 54; Hamdullah Müstevfi, 1336-39, 609.

⁴⁵ Davadarî, 254.

⁴⁶ İbn Kesir, 1995, 6790.

⁴⁷ İbn Tağrıberdi, 2013, 137; İbn Kesir, 1995, 6790.

Olcaytu hiç vakit kaybetmeden Horasan'a yöneldi. ağataylılar İlhanlı kuvvetlerinin üzerlerine geldiği haberini alınca kendi vilayetlerine geri döndüler. Olcaytu ise Horasan'da Őehzade Ebu Said Bahadır'ı Emîr Sevinç'in nâibliğinde bırakarak Sultaniye'ye dnd⁴⁸.

⁴⁸ Semerkandi,1372, 54.

Sonuç

Stratejik ve iktisadi açıdan tarih boyunca önemini koruyan Suriye, XIV. asırda İlhanlı ve Memlûk devletleri için vazgeçilmez bir coğrafya olmuştur. İlhanlılar Suriye'yi hâkimiyetleri altına almak suretiyle Akdeniz ticaretinden pay sahibi olmayı hedeflemişlerdir. Buna karşılık Memlûklar aynı coğrafyada hâkimiyet kurarak yeni İslam'ın bayraktarlığını ellerinde tutmayı amaçlamaktaydılar.

Bu emel uğruna Karakurum'dan batıya doğru harekete geçen Hûlâgû Han İsmailileri ve Abbasileri ortadan kaldırdıktan sonra Memlûklara karşı karşıya geldiyse de yapılan Ayn-ı Calut (1260) savaşında tarihlerinin en büyük yenilgisini aldılar. Bu yenilgiden sonra İlhanlı Devleti'nin başına geçen bütün hükümdarlar adeta bir devlet politikası olarak Suriye'ye hâkim olma ve Memlûkları ortadan kaldırarak Ayn-ı Calut'un öcünü almayı hedeflemişlerdir. Bu uğurda Suriye topraklarına defalarca sefer düzenleyen İlhanlı hükümdarları hiçbir kısmi başarılar almış olsalar da bu topraklarda tutunmayı başaramadılar. Olcaytu Han'ın 1312 yılında başlattığı Suriye seferi de hem sebep hem de sonuç olarak önceki seferler ile aynı olmuştur. Neticede İlhanlılara tarihi emellerine hiçbir zaman kavuşamayarak Memlûk Devleti'ne üstünlük sağlayamamışlardır.

Kaynakça

- Banâketî, Fahreddîn Davut. (1348). *Ravzatü Ulu'l-Elbab fî Marifetü't-Tevârîh ve'l-Ensâb (Târih-i Benâketî)*. (haz. Cafer Ş.). Tahran. Silsile-i İntişarat-ı Asar-ı Milli 44.
- Davadarî. *Kenzü'd-Dürer ve Camiu'l Gürer (el Dürer el Haber Fi Siret el Melik el Nasır)*, Cilt 9.
- Durmuş, E. (2005). Siyasi, iktisadi ve kültürel açıdan İlhanlı-Memlük Münasebetleri. *Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*,
- Hamdullah Müstevfî, Kazvinî. (2018). *Târih-i Güzide*. (Çev. Mürsel Öztürk). Ankara. Türk Tarih Kurumu.
- Işık, A. (2012). *Hafız Ebru'nun Zeyl-i Cami'üt -Tevârîh-i Reşîdî'sinde Sultan Olcaytu ve Ebû Sa'îd Dönemlerine Dair Kayıtlar*. Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- İbn Batuta. (2000). *İbn Batuta Seyahatnamesi* .(Türkçe'ye ev. ve notlar: A. Said Aykut). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, Kazım Taşkent Klasik Yapıtları Dizisi, Cilt: I.
- İbn Hacer el-Askalanî, Ebü'l- Fazl Şahâbettin Ahmed. (1966). *Ed-Dürerü'l-Kâmine fî Âyâni'l-Mieti's-Sâmine I-VI*. (Neş. Muhammed Seyyad Cad el-Hak). Kahire.
- İbn Kesir.(1995). *el- Bidâye ve'n-nihâye Büyük İslam Tarihi*. (Türkçe'ye tercüme Mehmet Keskin). İstanbul c. XIV.
- İbn Tağrıberdi. (2013). *En Nucumu'z-Zahire (Parlayan Yıldızlar)*. (Türkçe'ye Çev. Ahsen Batur). İstanbul. Selenge Yayınları.

- Kâdî Âhmed Gaffârî Kazvînî, (1343). *Târîh-i Cihân Ârâ*. (Neşr. Muctebâ Minovî). Tahran,
- Kaşânî, Ebulkasım Abdullah bin Muhammed. (1384 h.ş.). *Tarih-e Padişah Said Gıyasedünya ve Din Olcaytu*. (Yay. Haz. Mehin H.). Heftomin Numayışgah Beynelmilel-i Tahran.
- Kirişoğlu A. (2018) *İlhanlı Avrupa İlişkileri*. Isparta. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstütüsü Tarih Anabilim Dalı.
- Nüveyrî, Ebu'l-Abbas Şihabüddîn Ahmed b. Abdülvehhâb b. Muhammed el-Bekrî et-Teymî el-Kureşî en-Nüveyrî (2004). *Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb*. I-XXXI (Thk. Dr. Necip Mustafa Fevvez, Dr. Hikmet Keşli Fevvez). c. XXXIIXXXIII (Thk. Üstaz İbrahim Şemseddin). Beyrut.
- Örs, D. (1992). *Târîh-i Olcaytu*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstütüsü. Ankara.
- Özgüdenli, O.G. (2000). *Gazan Han ve Reformları, (694/1295-703/1304)*. Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstütüsü Türkiyat Araştırmaları Enstütüsü Tarih anabilim Dalı Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı, İstanbul.
- Reşîdüddin Fazlullah Hamedânî. (2013). *Câmiu't-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*. (Çev. İsmail Aka, Mehmet Aslan, Ahmad Hesemipour Khelejani). Ankara. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Rızavi, S.E.F. (2015-2016). “Temil-i Münasebet-ı İlhanlıan ve Memealik-ı der Karn-ı Heştom” Biannual Journal of Historical Studies of Islamic World at Imam Khomeini Specialized University S.3(6), 57-86.

- Sağlam A. (Nisan 2018). “Memlûk-İlhanlı Diplomatik İlişkileri”
Bellekten. Cilt: XXXII-Sayı: 293. Ss.83-157.
- Semerkandi, Kemalettin Abdul Rezzak. (1370). *Matla-ı Sadeyn ve Mücmel Bahreyn*. (Neşreden Doktor Abdülhüseyin Nevai). Tahran. Müesese-i Mutalaat ve Tahkikat-ı Ferhengiyi Pejoheshkah.
- Spuler, B. (2011). *İran Moğolları (Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri, 1220-1350)*. (Çev. Cemal Köprülü). Ankara. Türk Tarih Kurumu Basımevi, 3. Baskı.
- Hafız Ebrû, Şıhabü'd-din Abdullah b. Lütfullâh bin Abdurreşid el-Havâfî (1317). *Zeyl-i Camiü't-Tevarih-i Reşidî*. (Nşr: Doktor Hanbaba Beyani). Tahran: Danişiyar-ı Tarih Danişgah-ı Tahran Şirket-i Tezamuniyi İlmi,
- Yuvalı, A. (Ocak. 2017). *İlhanlı Tarihi*. İstanbul. Bilge Kültür Sanat Yayınları, 1. Baskı.
- Zehebî, (1985) *el-İber fî Haberi men Gaber*, Cilt 4. Beyrut.

BÖLÜM 4:

BOSNAVÎ HASAN KĀİMÎ EFENDİ’NİN “RİSÂLE-İ TASAVVUF” ADLI ESERİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ¹

Saide YAPICI²

¹ Bu bölüm Doç. Dr. Kadir ARSLANBOĞA danışmanlığında Saide YAPICI’ nın 2019 yılında Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde hazırladığı “Balkanlar’ın Türk ve İslâmlaşmasında Tasavvufun Önemi ve Bosnavî Hasan Kâimî Efendi’nin Risâle-i Tasavvuf Adlı Eserinin Transkripsiyonu” isimli yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

² Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bölgesel Araştırmalar Anabilim Dalı, Balkan Araştırmaları, saide_yapici@hotmail.com

Giriş

Balkan coğrafyasında Osmanlı Devleti'nin belde-i emin liyâkatine sahip olan en önemli toprak parçası Bosna-Hersek'tir. Osmanlı, Rumeli topraklarındaki Bosna'yı İstanbul, Bursa ve Edirne gibi baş şehir olarak adlandırılan yerlerden farklı görmemiş ve Bosna'yı Balkanlar'da en büyük yönetim bölgesi haline getirerek bu yaklaşımını taçlandırmıştır.³ Kültür ve medeniyet coğrafyamızın bir parçası olan Bosna'da eserleriyle nam salmış şahsiyetlerden biri de şair, mütefekkir ve aynı zamanda Halvetî-Kâdirî şeyhi olan Bosnavî Kâimî Hasan Efendi'dir. (ö. 1102/1692 [?])

Bosnavî Kâimî Hasan Efendi'nin 1625-1635 yılları arasında Saraybosna'da doğduğu kabul edilmektedir.⁴ 1697'de Avusturya'nın Saraybosna saldırısında çıkan yangınlar sonucunda tarihi belgeler yok olmuş ve müellifin hayatı hakkında çok fazla bilgiye ulaşılamamıştır. Hasan Kâimî Efendi, ilköğrenimini Saraybosna'da tamamladıktan sonra Bosna'dan Sofya'ya giderek Sofyalı Bâlî'nin halifelerinden Halvetî Şeyhi Ujiçevi (Öziçevî) Muslihuddîn Efendi'nin sohbetlerine katılmış ve müridinden icazetname almıştır. Öziçevî Muslihuddîn Efendi'den “Halife”⁵ unvanını aldıktan sonra İstanbul ve Konya şehirlerine seyahat gerçekleştirmiştir.

³ Orhan Sarıkaya ve Nadira Žunić, “Bosna’da Değişmeyen “Fatih” Algısı”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi II*, Cilt: 3, Sayı: 2, 2014, ss. 288-289.

⁴ Jasna Šamić, “Kâimî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 24, İstanbul 2001, s. 215.

⁵ Hüseyin Yorulmaz, *Osmanlı'nın Batı Yakası Bosna*, 3F Yayınevi, İstanbul 2007, s. 231.

Kāimî Efendi'nin ikinci üstadı ise Eşrefoğlu Rumî'dir. Eşrefoğlu Rumî, Bayramiye tarikatının kurucusu olan Hacı Bayram Veli'nin dervişidir ve üstadının işaretleriyle Hama'da yaşayan Kādirî Şeyhi Hüseyin Hamevi'den ikinci eğitimini tamamlayarak Anadolu'ya gelmiştir. Anadolu'da Kādirîyye tarikatının meşalesini yakan Eşrefoğlu Rumî'yi ziyaret eden Kāimî Hasan Efendi, XVII. asırda bu tasavvuf ekolünü Balkanlar'a taşımıştır.⁶ Saraybosna'ya geldiğinde Kadirî tekkesi olarak bilinen Hacı Sinan Ağa (Silahtar Paşa) Tekkesi'nin ilk şeyhi olmuştur. Aynı zamanda 1078'de (1667-68) kendi evini Halvetî tekkesi olarak kullanarak buraya gelen müridlerine Halvetîlik yolunun usûl ve öğretisini anlatmıştır.⁷

Kāimî Hasan Efendi eserlerini Osmanlı Türkçesi ile kaleme almıştır. XVII. yüzyılın siyasi olaylarını, vahdet-i vücud olgusunu şiirlerinde ve risâlelerinde dile getirmiştir.⁸

Osmanlı'nın XVII. yüzyılında sufiler, “ehl-i bid'at olmak” veya “ehl-i sünnet dışında yer almak” gibi ithamlara maruz kalınca kendilerini savunmak amacıyla risâleler yazmışlardır. Bu risâlelerden, Bosnavî Kāimî Hasan Efendi'nin Risâle-i Tasavvuf⁹ adlı eseri sufi algısının anlaşılması açısından önemli bir kaynak niteliğindedir. Kāimî'nin eseri özgün bir telif olup ehl-i sünnet üzere orijinal bir özellik arz eder.

⁶ Mustafa Kara, *Bursa'da Kırklar Meclisi*, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa 2011, s. 301.

⁷ Jasna Šamić, a.g.m., s. 215.

⁸ Ali Yörür, “Mehmed Süreyyâ'nın kaleminden Bosna-Hersekli Şairler”, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 3, Aralık 2017, s. 91.

⁹ İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, nr. 0061/03, vr. 53b-63a

Sufilerin, Osmanlı başta olmak üzere Balkanlar'daki tasavvuf metinlerine dair yaptıkları incelemeler konusu ve bunların mahiyetinin henüz detaylarına inilmemiş bir konu oluşu dikkat çekmekte ve günümüz Türkçesi ile araştırılması gerekmektedir. Bu sebeple, Kâimî Hasan Efendi'nin kendisine ait olduğunu tespit ettiğimiz tasavvuf risâlesinin yazma nüshaları bu bölüme konu edinilmiştir.

Bosnavî Hasan Kâimî Efendi'nin “Risâle-i Tasavvuf” adlı eseri İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Yazma Eserler Koleksiyonu'ndaki 0061/03 demirbaş numarada kayıtlıdır. Bu bölümde eserin 53b-63a arasındaki varakların transkripsiyonlu metin çevirisi ve değerlendirilmesi konu edinilmiştir. Kâimî Hasan Efendi eserinde genel olarak nefsin yedi mertebesini ve özelliklerini anlatmaktadır. Sâlikin, mârifet ve sülûk durumundaki mücâhede yolunu kısımlandırarak izâh etmiştir.

Kâimi Hasan Efendi'nin tasavvuf risâlesi üzerine bugüne kadar bir inceleme yapılmadığı gibi metnin transkripsiyonuna dair bir yayımı da bulunmamaktadır.

BOSNAVÎ HASAN KÂİMÎ EFENDİ'NİN TASAVVUF RİSÂLESİNİN TRANSKRİPSİYONU

Varak No. 53/b

Risâle-i Hazreti Kâimî kaddese'llâhu sırrahu'l-a'ziz-i ve ba'is-i tasavvuf

Bismi'llâhi'r-rahmani'r-rahîm. El-hamdu'li'llâhi Rabbi'l-âlemîn. Ve's-sel'atû alâ Muhammed ve âlihi ecma'în. İlm-i tasavvuf bir ilimdir

ki rûhun ma‘rifet-i mebdе‘iyyete keyfiyet-i sülûkenden bahs ider. Riyâzât ve mücâhedât ile pes ma‘lûm oldu ki ‘ilm-i tasavvuf safvet-i ulûm ve hilye-i ‘ilm-i rusûmdır ki ‘ilm-i zâhir ve ‘ilm-i sırr-ı mükemmel ve ‘ilm-i rusûm ‘ilm-i hakîkatsiz makbûl olmaz ve ‘ilm-i zâhirden murâd tedbîr-i ma‘âsin ve tekâmîl-i mu‘âmelât-ı nâsıdır ve ammâ ‘ilm-i bâtından murâd tasfiye-i kalbdır sıfât-ı kedvâretten ve tezkiye-i nefis ve ahlâk-ı mezmûmiye mü’eddâsı tahallukû bi ahlâk-ı l-lâhi Te‘âlâ haliyesi ile mücellâ olmaktadır rivâyet olunur ki Câ‘fer-i Huldî kaddese sırrahu ider(der) üç mesele bana gâyet güç oldu cümleden biri tasavvufdur nice meşâyihden mutasavvıf nedir diyü su‘âl itdim hiç kimse cevâb virmedi tâ‘kim bir gece Hazreti Muhammed sallâ l-lâhu Te‘âlâ aleyhi ve’s-selem hazretlerini âlem-i ma‘nâda gördüm ve tasavvufdan su‘âl itdim buyurdılar ki ‘ilm-i tasavvuf da‘vâları terk idüb ma‘nâları pinhân itmekdir ba‘dehû tevhîdden su‘âl itdim buyurdılar ki her nesne ki endîşin anı mahmûr itmişdir veya vehmin muhît olmuşdur veya havâs-ı hissini idrâk etmişdir Zât-ı Bârî ânın hilâfıdır ve tevhîd-i hüdâ’da eşyâ-i erba‘adan tecerrüd gerekdir şirkden ve şekden ve ta‘îlden ve teşbîhden ve ba‘zılar dimişler ki tasavvuf eşyâ-i erba‘adan ‘ibâretidir. Evvel tevbe ya‘nî lâıık olmayan nesnelere rücû‘ itmekdir ikinci sıdk-ı talebdır ya‘nî tâlibde sâdıık olmaktadır üçüncü verâ‘dır şübehâtdan yâ‘nî şüpheli nesneden perhîz itmekdir dördüncü tevhîddir ya‘nî mürîd-i sâlik şuhûd-i Celâl-i Zât-ı Hak’da vücûd-u sıfât halkı ma‘dûm u fânî görüb öz nefisini dahî bu esnâda mahv-i müstehtlik Sultân tevhîd bula pes lafz-ı tasavvufda harf-i ت (te) tevbeye işâretidir ص (se) sıdk-ı işâretidir و (ve) verâ‘a işâretidir ف (fe) fenâya işâretidir didiler vâ l-lahu l-‘alem bi’s-sevâb Şeyh ‘Îmâde’ d-dîn Dımışk’a tasavvuf terk-i kıl u kâle dirler.

Hemân vecd u semâ‘ ve hâle dirler. Şeyh Evhâde‘d-dîn tasavvuf küllü geçmekdir özünden. Dahî incinmemekdir il sözünden. Şeyh Nizâme‘d-dîn tasavvuf yâr olub [54/a] bâr olmamaktır. Dahî herkes dilâzâz olmamaktır. Şeyh Ebû‘l-vefâ tasavvuf itmemekdir güç ahvale. Kadîmi mazhar olmaktır kabûle Şeyh Haydar ibn Safî tasavvuf terk-i dünyâ bile ‘ukbâ. kala irâde mahzâ zât-i Mevlâ Şeyh Rûşenî Gülşenî tasavvuf terk-i dünyâ-yı dîndir. Bu sözi söyleyen Ruşenî‘dir Şeyh Murâd Hisâri tasavvuf kimse gönlün yıkmamaktır. Haram ve nehy olana bakmamaktır. Mevlanâ Mehmed Celale‘d-dîn Rûmî kaddese sırrahu‘l-‘âlî buyururlar ki tasavvuf üç kısım olub birinci kısmı üç rükündür ‘ilm u ‘amel ve mevhibe-i ilâhîdir. İkinci kısım iki rükündür terk-i tasarruf ve bezl-i rûhdur üçüncü kısım tecrîd-i tevhîd ve fehm-i semâ‘ ve hüsn-i ‘işret ve bezl-i îsâr ve terk-i ihtiyâr ve sür‘at-i vecd ve keşfü havâtir ve kesret-i isfâr ve terk-i iktisâb ve tahrîm-i iddihârdır buyurmuşlar vâ‘l-lahul-‘âlem bi‘s-sevâb.

Ey tâlibân bilgil kim beni âdem cüz‘iyât irtibârıyla nihâyetsiz etvârdan mürekkebdir ve ammâ külliyât i‘tibârıyla yedi tavr üzerinedir her bir tavrda sâlik fenâ bulub geçmeyince maksûda vâsıl olmaz şolki tarîk içinde sâlike enfa‘dır umûr-i külliyedendir mümkün oldukça beyân idelim bi avni‘l-lâhi‘l-meliku‘l-a‘lâm evvelki tavr makâm-ı sadrdır kim ahlâk-i zûlmâniyenin menba‘ı ve ma‘denidir kim anın sebebiyle insânda ef‘âl-i habîse zâhir olur pes her mû‘mine vâcibdir ki inşirâh sadr idüb sıfât-ı zûlmâniyeden tezkiye vü tasfiye ide zîrâ ki mahall-i îmân nûrânî olmak gerekdir bu didiğimiz olmaz alâ bir mürşid-i kâmilden telkin alub ve ana teslîm olmağla olur ve bu makâmda sâlikin

nefsi nefsi-i emmâredir ve nefsi-i emmâre oldurki tabî'at-ı bedeniyyeye meyl eyler ve lezzât-ı habîseye emr eyler ve kalbi cihet-i süflîyyeye cezb eyler pes imdi cemî' her sürûrun ve ahlâk-ı zemîmenin ve ef'âl-i habîsenin meşe'vü menba'ı oldır ya'nî bu makâmda nefis sultândır ve hâkimdir akl şeytânın vezîridir hıkd u hâsed kibr ü riyâ ve tûl-i emel hırsı vü tama' ve hubb-i riyâset ve kin ü cehl ve necl dahî bunun gibi sıfat-ı zemîmeden ne var ise [54/b] şehvet ile gazabdan tevellüd ider nefsin harâmîleri ve beğleridir pes imdi sıfât-ı habîsenin usûl-i ümmehât ondur ve furû'ât-i küllîyesi on bindir öyle olsa bu makâmda on bin hicâb-i zülmâniye oldı ânlar kim üstâd-ı kâmile mürâca'at itdiler her habâ'isin ümmühâtının izâlesine müte'allik olan esbâbı öğrendiler ve ana meşgûl olub halâsı buldılar ve anlar kim kendi re'yleriyle amel kıldılar aslı ve ne furû'ı ve ne esbâbı bildiler mü'essiri koyub eseri nefî itdiler ne kadar kim arideler hiç dükenmez zîrâ mü'essir mâdemki sadr-i insânîde bâkîdir zuhûr-ı asârdan hâlî değildir pes imdi asl-ı maksûd her nesnenin aslıdır ve furû'ı değildir öyle olsa sâlik ne kadar âlim dahî olsa kulûb-i insâniyyeyi mutasarıf bir âlim-i Rabbânîye muhtâcdır ikrâmı dahi olursa zîrâki beni âdemin kalbinde berhevâ ağacı vardır yedi budaklıdır her birisi bir tarafa müteveccihdir evvelki göze ikinci dile üçüncü kalbe dördüncü nefse beşinci halka altıncı dünyâyâ yedinci âhirete ve her birinin yemişleri vardır şolki gözden yanadır ânın yemişi töhmet ü şehvetdir dilden yana olanın yemişi fasl'u gıybetdir ve kalbden yana gidenin buğz u adâvetdir ve nefsdan yana gidenin harâm u şübhe ve mekr u hadî'adır dünyâdan yana gidenin ziynet ü riyâdır ve âhirete gidenin hasret ü nedâmetdir dahî asâr-ı habîseden bunlara benzer ne var ise hevâ vü heves ağacının budakları yemişleridir pes

imdi anlar kim Kur'ân ve Hadîs-i Nebevî bize hakkı ve bâtilı beyân eyledi biz nefsimizi anınla cehâletden ve ef'âl-i kabâyihden tezkîye vü tasfiye ideriz ve menâzil dahî kat' ideriz diyüb 'ibâdetde sâbit olub emirlerine müstakil oldılar zâhirdir ki nefsin azîm mekîrine düşdiler zîrâ nihâyet tasfiyeleri vü tezkîyeleri ve ol hevâ ağacının meyve-i habîsesinden olur husûsen sadr-i insânîde bâkidir pes imdi ol şecer-i habîse bi'l-küllîye zâ'il olmak gerek tâ kim eseri münkati' ola ânın izâlesinin esbâbın hod ancak âlim-i Rabbânî bilir öyle olsa insân-i kâmile mutâba'at lâzım oldı mutâba'at itmeyüb amele meşgûl olsa nitekim zikr olundı vâsıl olmak câizdir ammâ gâyet güçdür ve hem nâdiru'l-vukû'dur ve bu makâm ehlinin bâ'z-ı alâmeti budur ki [55/a] gâh tâ'ate meşgûl olurlar 'azâbdan felâh bulmağışun ve gâh riyâ için ve gâh riyâzete meşgûl olurlar ve cümle varını terk iderler tâ kim tevhîd el vire Hak Te'âlayı keyf görüne ve bed sıfatları tîz mahv olub sıfât-ı hamîde ile münevver olurlar ve her kâbil kim ana mukârrin ola nûrâniyetden bir eser olur gâh kuvvâ-yı nefsâniyye cem' olub rûha mekr itmek iderler sâlikin aşk ve zârî vü figânı pîrlerin himmeti berakâtıyla Hakk Te'âlâ def' eyler ve gâh akl rûh-i sadr-i insânîye nice kere da'vet eyler geldikce akl gerü red eyler rûh dahî gerü makâmına varır â'kibet akl rûhdan nice dürlü alâmetler ve eyü ameller ve kerâmetler görüb rûha tâbi' olub ve vezîri olub ol kara memleketi terk eyler ve ol çürükleri ve paslı tûnlarını çıkarıp âlem-i kalbe hâkim olur âlem-i nefsi teshîr kılub kuvvâ-yı nefsâniyyenin şerrini def' eyler ve vâki'ât budur kim arslan kaplan ve bunun gibiler zulme ve kibre işârettdir ve su sığırı ve kara sığır çok yemeğe ve çok içmeğe ve hem yaramaz fikirlere işârettdir katır ve at kizbe işârettdir ve hıncır hubb-i dünyâyâ

işâretidir himâr şehvet-i ferciyeye işâretidir ganem şehvet-i batıniyeye işâretidir kelb ve ayu gazaba işâretidir deve hıkd u kine işâretidir çekirge ve keçi ve himâr arusu dahi bunların emsâli havâtir-i şeytâniyeye ve efkâr-i fâsideye işâretidir maymun gıybet-i kesken buhl kedi nifâk karınca hırs yılan ve çıyan ve akreb ve keler adâvete ve burûdete işâretidir ve yarasa ‘inâd idüb hakkı görmemektir dilgû tezvîrdir serçe ve dahî bunun emsâli şekâvetdir tavşan gaflete işâretidir kâfir-i zımmî kuvvâ-yı şirkden işâretidir ve harbi men‘a işâretidir ve dahî bu zikr olunan eşyâdan gayri hayvânâtdan her ne kim var ise âhir delâlet eylediği sıfâta her birisi delâlet eyler lakin keyfiyet-i rû‘yet ne izhâr iderse ana hükm olunur “/ ve dahî bu hayvânât-ı etvârın her birinde görünür lakin sıfât-i hakkâniye hâkim olunur “/ zîrâ bunların nice sıfatları vardır ki makâm i‘tibârıyla ta‘bîr olunur şolki gayr-i etvârda olsa gerek ve ânın ahkâmından ve havâsındandır sebebi oldurki kuvvâ-yı nefsâniyeye gâh mağlûb olur nûrâniyetle mestûr olduğu ecilden Hakk Te‘âlâ makâmât-ı âliyeden pencereler açar şems-i hakîkate ânın envârından sâlike zuhûr eder sâlikin kalbini ulûvve-i cezb itmek için [55/b] anların medlûlâtıyla sâlik bi'l-fi‘il mütehakkık değildir ve anların ahvâline i‘tibâr idüb tecâvüz itdirmek zülümdür zîrâ nefsi emmârenin irâdesiyle mücâhedet zâyi‘ olur pes imdi şeyhe ve mürîde haber itmek lâzımdır tâ tezkiye ve tasfiye alâmetleri zâhir olunca ol alâmetlerin ba‘zısı vâkı‘ât-ı kalbiyedir ve kalbine ism-i tulû‘ itmekdir kangı isim olursa olsun ve tebdîl-i ef‘âldir ve tebdîl-i akvaldir ve dahî tavr-ı evvelden gayri her tavr berzahdır ve her iki tavr arasında bir tavr-ı berzah vardır nefisle kalb arasında berzah-ı ulyâ menzilini ve makâmâtını kat‘ idüb mukarreb olmuş iken tenzîl itdiler Abdu'r-rezzak

gibi ve âdem-i nebînin tenzili gibi bunun gibi Cenâb-ı İzzet'in bir hikmet-i iktizâsından nâşî olur şol latîf hevâ gibi kim esfelde mahbûsdir ammâ bi't-tâbi' uluvve mâildir kaçankim feth ola sûret-i ma'nâya mutâbık olur tenzîl-i ma'neviye oldur ki nefsi itâ'ata ve a'mâl-i sâlihaya meşgûl olub menâhîden ictinâb eyler ammâ bi't-tâbi' lezzet-i habîse meyl eyleyüb esfele hareket eyler ne'ûzu bi'l-lâhi Allâhumme ehfeznâ min haddi'l-umûr ve şeytân aleyhe mâ yestehik merdûd olmazdan mukaddem Bel'am-ı Bâhûr gibi ve bunların emsâli gibi zîrâ gerçekim sûreten itâ'atde ve emr-i imtisâlde sâbitler idi ammâ mu'annîde şirrete ve muhâlefete mâiller idi şol havâyâ atılan taş gibi kim bi'z-zât esfele hareket eyler kaçın kim fi'l-i 'âriz mütenâhî olsa sıfat-ı aslıye zuhûr eyler ve surye ile ma'neviye oldur ki sûretde ve mu'annîde tenezzül eyleye şeytân gibi merdûd oldukdan sonra ve ânın emsâli gibi pes imdi sıfat-ı nefsâniyyeden fi'l-cümle bakiye kalsa ve ânın bekâsıyla sâlik makâmâtın tahsîline meşgûl olsa ânın urûci mecâzî olur hakiki olmaz bu vecihle sülûk câizdir ammâ gâyet müşkildir zîrâ ol sıfâtı ifnâ eylemek mümkün olur anıñun kim el-mecâz kantaretu'l-hakîkate ammâ bu bir ihtimâl-i ba'iddir zîrâ ol bakiye-i kavâyim-i nefsâniyyenin hebâsetde ve inâdda ekmeli ve ahbesîdir ve eğer değılse sâir gibi ol dahi mevzû'ından zâil olaydı ammâ kendüyi letâfetde ve itâ'atde gösterdüğü gâyet şerrinden ve hîlesinden ki kuvva-yı karîbede ahkâmın icrâ idüb asâr-i habîsenin zuhûrıyla [56/a] bu vecihle sülûkden ihtirâz kılmak vâcibdir pes imdi bunun gibi tenzîl-i bakiye-i nefsdan nâşîdir sebab-i hikmet değıldir ammâ şunlarkim sıfât-ı nefsâniyyelerin yerlu yerinden bi'l-küllîye ifnâ iyledi anlar için tenzîl iylemek ba'iddir ammâ olursa dahî ilâhî iktizâsındandur zîrâ tahtında netice-i 'azîmi takdîrde ve

‘urûcde gerü mürâca‘atdan sonra arziyâddadır nefsi emmârenin üç mertebesi vardır biri ef‘âl biri sıfât biri esmâdır mertebe-i ef‘âl tâbi‘iyyet-i insâniyyeden sâdır olan kabâyıdır mertebe-i sıfât zâhirde ya mu‘annîde bunlardan yana meyl itmekdir ve mertebe-i esâsi şol kadardır kim ânın sebebiyle bunlar onu münâsebet eyler şol vakte kim nefsi sıfâtını ve ef‘âlini ifnâ eyleye eğerçekim Hakk’a mürâca‘at eyler ammâ tahsir û nedâmet hâli değildir ya mahfî ola ya zâhir ola ol münâsebet esbâbının bekâsındandır olkim taayyünât-i nefsâniyyedir bundan dahi tezkiye itmek vâcibdir kaçankim cümleden biri mücerred ola ol vakit nefsi rubûbiyyetle mütecellî olur bir vechile kim sâlik Rabb hakîkatdır ve bu vesvese düşürmek câizdir zîrâ men aref-e nefsehû fekad aref-e Rabbehû ma‘nasıyla mütehakkık olur makâm ve meşreb i‘tibârıyla ve bundan sonra bi‘l-fi‘il makâm kalbe lâyük olur ve dahî bilgil kim her tavrın ahvâli gâh olur kim sûreta birbirine mütedâhil ve müteşâbih olur ammâ ma‘nâda mütemâyizdir pes imdi şol ahvâl kim vâki‘ olur sûreta bir dâireye münâsebeti yokdur sâlik onunla bi‘l-fi‘il mütehakkık ola veya olmaya eğer mütehakkık olur ise ya a‘mâl-i sâliha sûretidir kim tezkiyesi mikdârı kalbî müzeyyen olmuşdur bu makâmdan değildir belki sûrettedir zîrâ kalb kendi makâmında müzeyyen olmağla makâm-ı nefste müzeyyen olması bir değildir yahûd gayrı kesbiyenin sûretidir zîrâ cem‘-i sıfât müktesib olmak lâzım değildir belki câizdir ki ba‘zı halkı ola meselâ halîm gibi dahî bunun emsâli gibi nitekim ba‘zı hayvânâtda mevcûddur ve dahi sıfât-ı gayr-ı kesbiyye hem bir tavra muhtasa değildir belki cemî‘inde zuhûr eylemek câizdir ve eğer mütehakkık değil ise ‘avn-ı ilâhidir nitekim beyan olundu ve cemî‘ etvârı buncalayın kıyâs ile ve bu makâm makâm-ı talebdir ve seyr-i

ilâ'l-lâh'dır ve dahî bu makâm eyyâmından yevm-i şebihdir nitekim kavm-i Kureyş [56/b] Dârü'n-Nedve'de Hazreti Muhammed aleyhi's-selatu ve's-selâma mekr için cemî' oldılar bu makâmında Dârü'n-Nedve sadırdır kavm-i Kureyş kuvvâ-yı nefsâniyyedir Muhammed'den murâd rûhdur Ebubekir'den murâd kuvvâ-yı rûhâniyyedir pes imdi bu makâmında kuvvâ-yı nefsâniyye sadırda cem' olup dâ'ima mekr itmeğe meşgûl olurlar çünkim sâlik sıdkla Hakk'a müteveccih ola Allâh Te'âlâ avniyle bunların mekrleri def' olur ve dahî nücûmden kamere mensûbdur zîrâki kamerde nice hâssa vardır makâm-ı sadırda ol hâssalardan vardır nitekim her kâbil kamerden renk alıverdi ehl-i taleb dahî her kime kim mukâbil düşe nurâniyyetinden eser alır nitekim kamer kitâba dûş ol'a mahv ider sâlik dahî bu makâmında yed-i sıfâtların mahv ider ve dahî bunun emsâli münâsebet-i kesîredir şolkim vicdâna mürâca'at eyledi 'ârif olur bu cihetden tavr-ı kameriyye denmek câiz oldu ve dahî enbiyadan Âdem Nebi'ye mensûbdur nitekim Adem aleyhi's-selâm Ebu'l-evlâd idi bu makâm-ı sadır dahî cemi' etvârın ibtidâsı ve menşâ'îdir ve dahî vücûh iken çokdur beyan lâzım değildir bu tavra tavr-ı Âdemî dinildi ve dahi mazhari sem'adır dinildi ikinci tavr makâm-ı kalbdır mazhar-ı basardır seyr'il-lâh'dır ve nefsi nefsu'l-levvâme asârı budur ki le'îm ve hevesi ve mekr ve 'aceb ve işret ve temennî ve kahırdır ve nefsu'l-levvâme iki kısımdır biri budur ki gâh sarîhan mekrsiz ve hîlesiz Hakk'dan i'râz idüb münhiyatı irtikâb ide gâh mekr ve hîle ile Hakk'dan i'râz idüb münâhiyeten irtikâb ider şol 'amî suffiler gibi kim emredlere muhabbet idüb nazar eylerler biz Hakk'ın Cemâlini ve Kemâlini ve varlığını ve sanî'ni bunların vechinde müşâhede kıluruz bizim nazarımız ve muhabbetimiz Hakkânîdir nefsânî

değildir dirler ve dahî ehl-i tevhîdiz kesret-i dünya bize zarar iylemez zîrâ menhî olan muhabbetdir nefsi dünya değildir evvel kesretde vahdeti müşâhede kıluruz ümerâya ve kâdılara varmak ve anlarınla müsâhebet ve münâsebet eylemek ve anların sadakâtın alub ve ni‘metlerin yimek bize mâni‘ değildir zîrâki anları Hakk’a da‘vet için varuruz ve dahî mürîdlerine eydurler ki bizden gayri mürşid-i kâmil yokdur hemân ki bize muhâlefet idüb gayre tâbi‘ oldunuz tarik-i mürtedi olub bi hâsıl olub kalursınız deyüb dünya umûründe nice kabâyılı irtikâb eylediler kalben ve fi‘len ve şol [57/a] sâlikler kim evlenmek hâtırasına mağlûb olub müktezâsın virirler sâlikler gibi riyazât ve ’uzlet hâtırası galebe idüb şeyhden müfârakat bâ hadd-i ’itidâlden tecâvvuz idüb mi’zâcın telef ider yahûd havâlara düşüb mücâhedâtın zâyî‘ eyler bunların gibi ahvâlin cümlesi nefsi emmâreden nâşîdir nefsi emmârenin levvâmesindendir tavr evvelden izâlesi lâzımdır bir kısmı dahî budır ki menâhîyye-i şer‘îyye-i sarîhan ya sûr-i hakkânîde vech-i kalbde zâhir ola emmâ mâlda butlân yetiştirmek akreb ve eshel olduğın bilüb tevbe idüb serzeniş eylese diye ki sen ol değilsin ki envâ‘-i hebâseti irtikâb itmişdin şimdi giru ol eski huyların elüne alıb dürlü tezvîre ve telbîsâtla yoldan sapmak istersin diyüb asâr-i zülmâniyye sâdır olmakdan kuvvâ-yı nefsâniyye-i men‘ eyleye bu kısım makâm-ı kalbdendir ve kalb bu sıfâtda tasfiye itmek lâzımdır ve dahî kalb nûr-i Rabbânî’dir iki yüzi vardır bir yüzi insânın sol yerinde (?) yüreğe müte‘allıkdır ol vecihden sadr dimişler eğer havâtır-ı şeytâniyye bu taraftan duhul eyler ve bir yüzi Hazret-i Hakk’a müteveccihdir ol vecihden kalb dinilmişdir feyz-i ilâhî bu yüzden gelür nitekim evvel yüzde hicabât-ı zülmâniyye var idi makâm girmek için izâlesi vâcib idi

bir yüzünde dahî on bin hicabât-ı nûrâniye vardır makâm-i rûha yetişmek için ifnâsı lâzımdır bu takdîrce etvâr-ı seb‘a yetmiş bin hicâbı câmi‘ oldı pes imdi etvar-ı seb‘a-i tekâmîl itmek için sülûk temâm olmaz ve dahî hicabât iki dürlüdür biri hicabât-i ilâhiyedir hicabât-i ilâhiye oldur ki keyfiyet te‘ellifden nâşî olur zîrâ ki Hakk Te‘âlâ Hazretleri rûh-i insâniyyeyi cemî‘ ‘âlem-i ‘ulvînin kemâlâtıyla mükemmel kıldı ve beden-i insâniyyede avâlem-i süfliyenin havâsın mevcûd kıldı ber-vechle kim bu ikisinin cemî‘ sinden Hakk Te‘âlâ Hazretleri kemâlâtını tafsîlen müşâhede kılur pes imdi insânı cemî‘ eşyaya nispet-i ta‘rîf hakîkatdır ve Hakk’a nispet-i ta‘rîf resmîdir zîrâ Hakk Te‘âlâ Hazretleri’ne künhiyle vâsî‘ olmaz ammâ eşyayı vâsî‘ olur pes imdi Hakk Te‘âlâ Hazretleri insânı çünkim vücûda getürdi kudret eliyle yetmiş bin hicâb kıldı kimi ‘ulvî kimi süflî bu kısımdan her bir tavrda isti‘dâd ve meşârib i‘tibârıyla on bine hâsıldır [57/b] bu hicabâtın ref‘ine sebep gir yed-i kudretdir ve biri dahî hicabât-ı insâniyyedir zîrâ vaktâ kim rûh-ı bedene ta‘alluk eyledi havâss-ı zâhiriyyenin iltifâtına tâbi‘ olub halkdan mahcûb düşüb kendüyi halkdan ba‘îd kıldı pes imdi makâmât i‘tibârıyla yetmiş bin perde dahî insân kıldı bu kısmın refi‘atinin esbâbını enbiya ve evliyadan Hakk Te‘âlâ Hazretleri bildirib muhtâr kıldı dilerse refi‘ eylesun dilemezse eylesun her bâr ki sâlik esbâba mübâşeret itmekle kendi perdesin refi‘ eyleye Hakk Te‘âlâ Hazretleri mukâbelesinde kendü kıldığı perde-i refi‘ eyler kâbiliyetine ve isti‘dâdına göre pes imdi sâlik her makâmında isti‘dâd i‘tibârıyla fezkürûnî ezkürküm hitâbıyla muhâtab olur ya‘nî evvela siz perdenizi refi‘ eylemek ândan sonra ben dahî kıldığım perdeyi refi‘ itdim bu makâmında vâki‘ hicabât ekseriya hicabât-i ‘ameliyyedir zîrâ ki makâm-

ı kalbde sâlik ‘a‘mâl-i sâliha ve zühd ve takvâya ziyade müdâvemmet ve mülâzemet eyler bu ülfet ‘a‘mâliyyenin rûhâniyetinden muhteceb kılır zîrâ ve dem-i muhabbetdir bu makâmda sâlik matlûbunun müşâhadesinin esbâbına ziyade tâlib ve râğib olur ol hevâ şecerenin makâmına kalbde bir şecere-i mübâreke nasîb eyleyip anı a‘mâl-i sâliha suyi ile suvarub her bir budağına nice dürlü meyveler tahsîl kılmağla meşgûl olur meselâ güzel meyvesi bükâ ve ‘ibretdir dilin ilim ve hikmetdir kalbin şevk ve rucû‘ıdır nefsin zühd ve takvâdır gönlün vefâ ve emânetdir âhiretten yana cennet na‘imıdır hâlıkdan yana şuhûddur ve dahî bunun emsâli nekim sâlik anlar ile ziyade müşevvik olub mukayyed olur bu takdîrce mu‘innide kendülüğini bir cihetden iknâ idüb ve girü kendü ile bâkî olmuş olur vech-i âhirden zîrâ envâhiyu müte‘allik olan ef‘âli iknâ idüb evâmire müte‘allik olan ef‘âl ile bâkî olmaktadır evvel ef‘âli kendüye isnâd eylediği hâlde maksûd-i aslı amel olmuş oldu asl-ı maksûd hod ma‘rifetdir amel ana sebebdır pes imdi bu kayd-i ameliyye-i ifnâ eylemek lâzım oldu ifnâsı oldur kim ol ‘a‘mâl-i sâlihanın ve sıfât-i hamîdenin sûret tarafından iltifâtı kat idüb rûhâniyye cânibine nazar eyleye bu sûrı ‘a‘mâliyye-i mirât kıla tâkim kemâlât-i ilâhiyye-i müşâhede kılub ma‘ârif-i Rabbâniyye hâsıl ola ve dahî [58/a] şol envâ‘-ı hatıralara kim kalbe gelür efkâr-ı fâside gibi ve maksûda lâyıık olmaz nesne gibi ol havâtır ile eğer kalb mütelezziz olursa nefsi emmâredendir eğer ifnâ idübvücûdundan münfasıl olursa emmâ ref‘ine bi’l-fi‘l kâdir olmasa makâm-ı kalbdendir ve eğer vâkı‘ olanı bi’l-fi‘l ref‘ eyler ise bir dahî yine ref‘ eyler her dürlü efkâr-i fâside ki gelür bi’l-fi‘l ref‘ eyler ise ekseriya evliyanın ba’zı evkâtde hâlî böyledir ve bunun sebebi oldır ki Zât-i İlâhî nefsi insâniyye-i yed-i kudretle her

ânda perverde kılur andan hâsıl olan fazilâtdır kim nûr-i imân taşra ihrâc eyler şol kuyumcuların ve tüccârların ‘amelinden hâsıl olan fazilât gibi ve vâkı‘âtı oldır ki hûrı ve gılmân ve melâike ve gökler ve kandîller ve yıldızlar ve çeraklar ve bostanlar ve denizler ve havzlar ve sular ve dahî bunun emsâli nekim var ise nûrâniyyetden ba‘zı sûret-i kalbiyye sûretidir ve ba‘zı a‘mal-i kalbiyye sûretinin ehline ma‘lûmdur ve bu makâmda sâlik ba‘zı ahvâlini ef‘âl-i ilâhiyyede iknâ eyler ve dahî ahlâk-ı hamîdenin asârı zâhir olur teslîm ve tefvîz ve tevekkül ve kanâ‘at gibi sâlike bu makâmda isti‘dâd mikdârı Hakk Te‘âlâ Hazretleri ‘inâyet idüb ismi Gâlib ve Vehâri ve Nâsir ve Fettâh ve Vedûd ile mütecelli olur kendi hazretine cezb itmek içün ve bu tecellîye menşâi oldırkim sâlik gâh olur kabzına ve san‘ine ne kadar kim mücâhedeye ve riyazete ve a‘mâl-i sâliha meşgûl olsa kabz ve feth olmaz pes imdi bilir kim kendi Rebî‘u’l-âhir’iyle ve tedbîriyle olacak değıldir Hazreti Hakk’a yüz tutub maksûdın andan taleb idüb ol sebebden esmâ-i ef‘âlin âsârı vâsıl olur meşrebine ve makâmına göre ve bu makâm eyyamdan yevm-i ehad’emensûbdur zîrâ Hakk Te‘âlâ Hazretleri yerleri ve gökleri bu günde yaratdı semâvât-i ma‘nevî ve arziye ma‘neviye dahi sâlike bu makâmda zuhûr eyler ve dahî nücûmden Utârid’emensûbdur nitekim Utârid’in hâssası ilim ve hünerdir kalb bu makâm-ı ilim ve sıdkdır pes imdi sâlik bu makâmda Utarid’den hâssasıyla sıfatlanur Utârid’den murâd necm-i muhabbetdir ve dahî Nuh aleyhi’s-selâma mensûbdur Nuh’dan murâd rûhdur kuvvâyı insâniyyeyi da‘vet eyler [58/b] deryadan murâd sıfât-ı Celâl’dir ki kuvvâ-yı nefsaniiyenin tâbî‘ olmayanın ifnâ eyler gemiden murâd vücûd-i insândır kim rûh kuvvâsıyla halâs bulub Hakk’a müteveccih oldı üçünci tavr makâm-ı

rûhdur rûh mazhar-ı kelâmıdır bir cevher-i latif-i Rabbânîdir sûret-i mahsûsadır ve mücerreddir zîrâ esmâ-i ilâhiyyeden birinin sûretidir ve dahî esmânın ve sıfâtın ma‘rifetine mahaldır ve makâm-ı fenâ-yı ef‘âldir ki esmâ-i ilâhiyyenin tecelliyatından hâsıl olur bekâ ile fenânın her birisi iki kısımdır biri mecâzîdir biri hakîkattır fenâ-i mecâzî oldur ki envâr-ı esmânın ve sıfâtın envârı yâhûd anın leme‘âtı zuhûr eyler ve akl-ı insâniyye oldur ki makâmdan kat eyler bir vecihle kim esmânın veya sıfâtının veyahûd anın tecelliyatına kâbiliyet ve isti‘dâddır bundan fenâ-yı mecâzî ma‘lûm oldu ve fenâ-i hakîki oldur ki esmâ veyahûd nücûm zât-i mütecellâ olur ve bi’l-küllîye makâm-ı evvelden münkâtı‘ olur pes imdi sıfât-ı mecâzînin fenâsıyla ve sıfât-ı hakîkiyenin bekâsıyla bi’l-hakîka mütehakkık oldu bundan bekâ-yı hakîki ma‘lûm oldu zîrâ fenâdan ve bekâdan her birisi mütezâyikatdır ve bu makâmın seyri seyr-i Ala’llâhdır ve nefsi nefsi-i mülhimedir havâssı sehâvet ve kanâ‘atdır ve ilim ve tevâzû‘ ve tevbe ve sabr ve tecellidir ve bu makâmda sâlikden ekseriya bunun gibi ahvâl zuhûr eyler ve dahî bu makâm makâm-ı aşkıdır ba‘zı alâmeti budur ki gâh âh ve zârî ve figan idüb ıztırâb eyler gâh sâkin olub karâr eyler kah ihya-yı kalb etmeğe ikdâm eyler gâh tenezzül eyler ve gâh vahdet gâh kesret zuhûr gâh gaybet eyler gâh Ene’l-Hâk ve rububiyet zuhûr eyler gâh muhtefî olur gâh şâhid gâh mahbûb ve gâh ‘âşık ve gâh ma‘şûk ve gâh tâlib gâh matlûb olur ve dahi bunların emsâli nekim var ise cem‘inde netâyici esmâdır zîrâ ilim ve esmâ ve ‘ilm-i sıfât sâlike bundan zuhûr eyler ve dahî makâmda bir âlem vardır ve ol âlemde bir azîm şehir vardır ve bir kapusu vardır ve ol kapunun iç yüzünde ve sağ tarafında bir deyr sol tarafında bir meyhâne vardır ve ol şehirde her kim varır zühd ve takvâ ve riyazetle ve pîrlerin

himmetiyle ve Hakk'ın 'inâyetiyle varur kaçan kim bir sâlik ol 'âleme varur nazar eyler görürkim ol deyr dürlü suretle [59/a] musavver olmuş ve ol meyhânedeyne envâ' çalgılar ve meclisler kurulmuş ve hûbrûler elinde kadehler tutub karşı gelürler evvelâ aklın alurlar andan sonra aşk şarâbın içürüb mest kılurlar ve ta'yinen zühdî perdesinden tecrîd iderler andan sonra gözlerinden perdesi ref' olur nazar ider görür kim ol meyhânenin meclis ve hûbrûleri ve ol deyrin ruhbânları cümlesi Hakk'ın aşkından müncezib olub mest ve hayrân olmuş cânları tabî'at-i bedeniyeye ta'allukdan münkati' olub Cenâb-ı İzzet'de sergerdân olmuşlar şöyle kim cümlesi câmidlerdir güya kim bir kûrî tasvîrdir ammâ dâim hareket eyler ehl-i hâle bu temsîlâtдан murâd ne idüğü ma'lûmdur ve dahî vâkı'ât oldur kim gâh gökleri Kur'ânla yazılı görür ve güneş ve nûrî ve tayy-ı mekân ve bast-ı zamân ve dahî ekseriya kerâmete müte'allik ahvâl çok görünür zîrâ kerâmât ve levh-i mahfûz vücûd-ı insâniyyede bir makâmdır ve bu makâmda on bin hicâb-ı nûrânî vardır ehl-i sülûke vâcibdir ânlardan giçe zîrâ madamki bu nûrânîyyetle mukayyed ola makâm-ı 'âlî talebinden kalur pes imdi kemâl her tavrı tahsîl itdikden sonra terk idüb ulüvve hareket eylemekdir tâ menzil-i müntehâyaya varınca andan sonra el-müflis fi emâni'l-lâh ma'nâsıyla ve dahî kalbu'l-mü'min beyne esabi'r-Rahman yekallibuhâ keyfe mâ yeşâu ma'nâsıyla mütehakkık olub kelâm bulur ve dahî hicâb-ı nûrânîyyetden birisi kerâmetdir zîrâ sâlik kerâmetiyle ziyade müşevvik olub mukayyed olur ol kayd ulüvve harekete mânî'dir pes imdi kerâmet hayz-ı ricâl oldığı bu sebebdendir zîrâ kim hayz-ı insânî a'mâlden iskât-ı kerâmât dahî sâliki makâmât-ı 'aliyyeye vusûlden iskât eyler pes imdi mürşidlere lâzımdır ki sâliklere meyl ve seyr itdirmeye ve esbâb-i

kerâmete meşgûl kılmayalar kaçankim bir sâlikden vâki‘ olsa eğer vâkfi ise terk itdireler ve eğer değil ise i‘lâm itmeyüb mümkün oldukça setr ideler zîrâ kim kerâmet zâtiye değildir belki zâtın iktizâsından veyâhûd hassasından nâşîdir pes imdi sâlik her vakitte izhâr-ı kerâmete kâdir olmadı bunun gibi kerâmet ehl-i kemâl katında mu‘teber değildir husûsân ki sûret-i kerâmetde çok ahvâl zuhûr eyler te’sîr-i nefsi ve ba‘zı riyâzet [59/b] hâssasıdır ehl-i hicâb ânı kerâmete haml idüb ve rutabe düşer pes imdi mahall-i hatırdır vukû‘ından ‘adem-i vukû‘-ı evlâdır ammâ kâmiliden mu‘teberdir sahîhdür zîrâ ümmehâtı câmi‘ oldukları sebebden iktidâr-ı zâtla kerâmet izhâr itmeğe kâdirlerdir husûsan kim mürşidlere izhar-ı kerâmet şart-ı irşâddır zîrâ sâlik muhabbetle zâtla mutehakkik olmicak maksûde vâsıl olmaz bunun sebebi şeyhden zâhir kerâmet olmaz pes imdi mürşid-i kâmil izhâr itmeğe kâdir olmak gerekdir dahî sâhib-i velâyet gerekdir tâliblere kabiliyyetlerine göre velâyet izhâr eyleye tâkim ânın sebebiyle gözlerinden perdeler götüre ve kalbleri muhabbetle memlû olub Hakk’dan yana müncezib olur eğer su’âl olunur ise şimdiki zamânda kerâmet niçun ol hûd çok zâhir olurdu sebebi oldur ki bu zamânın halkı meşâğil-i dünya olunub ve murâdât-i nefsâniyye ile gönülleri memlû olduğu ecilden ve ‘akıllarına ber vecihle tasavvur vâki‘ olduğu mertebe-i sibyanê tenezzül eylediler sibyan-ı hûd kerâmeti ve gayr-i kerâmeti fark eylemezler ve fark itdikleri itmediklerine nispet kerâmetdir pes imdi fî zamânınâ ‘âmmeye-i nâsdan kerâmet fark eylemek anlardan kerâmet sâdire olmak gibidir kerâmet ehl-i Allâh’a mahsûsdur pes imdi bu kavmin hicâbatıyla kerâmet-i mahziyye oldı vâllâ ehlu’l-lâhdan kerâmet münfeke olmaz ve ehl-i basîretten dahî mahziyye olmaz ber veche dahî budur ki ümmehâtın

ahkâmı fî zamânina ekseriya ‘âlem-i enfüsdedir âfâkda nâdir vâki‘ olub mestûr oldu bu vecihden esrârı çokdur muktezâ-yı hikmete vâkif olana hafî değildir ve ber veche dahî usûl-i fakîrde beyân olundu ve ber veche dahî budur ki izhâr-ı kerâmet nûr-ı velâyetiyle nûr-ı nübûvvetin cemî‘inden nâşî olur ve bir cem‘iyyet dahî kuvvet-i şer‘iyyeden hâsıl olur çünkim fî zamânına kuvvet-i şer‘iyye hazâdadır kezâlik kerâmet dahî hazâdadır bu bâbda vücûh-i kesîredir lakin beyân eylemek katriyle yetirdirdiğiçün terk olundu ve dahî bu tavra tavr-ı Yahyavîyye denilür Yahya Nebi’nin ‘aleyhi’s-selâm ba‘zı hassası bundan zuhûr bulur ânınçün ol kim cemî‘ mahlûkât ânın katında ale’t-tevbedir eğer ehl-i imân ve eğer ehl-i küfr dahî havâss-ı Yahyavîye bundan gayri kesîrdir beyân lâzım değildir ve dahî [60/a] havâss-ı zühre ile sâlik bu makâmda sıfat-ı nûr-ı zühreden murâd vücûd-i necm-i aşk ve muhabbetdir ve bu tavr yevm-i şenbihe mensûbdur netekim Hakk Te‘âlâ Hazretleri şems ve kameri bu günde yarattı eflâkı seyr itirdi kalb ile rûh dahî bir vâdide zuhûr buldı eflâk-i ma‘nevîyyeden seyr itmekle dördüncü tavr makâm-ı sırdır ve mazhar-ı ‘ilimdir ve makâm-ı Hızır’dır ve makâm-ı Cebrâil ma‘nevîdir ve mecmû‘ beyne’l-bahreyn ve seyr-i ma‘a’l-lâhdır ve bu eflâkın her yerinde vücûh-ı kesîre vardır beyân eylemek natvîle yetiştirir ol sebebden terk olundu ve bu makâmda nefis-i mütmainnedir asâr ve sıfât-ı ‘âliyyesi vücûd ve tevekkül ve tezellül ve ‘ibâdet ve şükr ve rızâ ve ihsândır ve bu makâmda hitâbdan on bin hicâbât-ı nûrâniyye vardır netekim ehl-i tarîkden böyle nakl olundu ve sâlik erca‘ hitâbıyla muhâtab olur bî sarf ve bî savt ve bî lisân ve seyr-i esmâ ve sıfât bu vâdide zuhûr eyler ya‘nî tevhîde esmânın ve sıfâtın ma‘rifeti hâsıl olur ve ânın sebebiyle Kur’ân’ın ve dahî eşyânın hakîkatına icmâlen intikâl

eyler ve herşeyi emrinde müşâhede eyler bu vecihle kim semavât ve arzının ve bunlarda vâki‘ olan eşyâ küllisi kendüye secde iderler dahî cemî‘sinde feyzini ve vücûdını kendüye müstenid görür ve dahî men aref-e Allâhu tâle lisâne ma‘nâsıyla mütehakkik olur bu sebebdendir kim ba‘zı sâlikin bu kazıyyenin esrârına vâkîf olmadıkları ecilden nakkâş-ı hakîkî koyub bu nukûşî kaleme isnâd idüb zâtlarında hakikat ve ulûhiyyet tevehhüm idüb Ene’l-Hak ve Ene’l-lâh dediler bu dediğimiz mecmû‘unun ahvâlidir ve ammâ ahvâl-i kâmilîn Hazret-i Mansûr gibi ve gayriler gibi bu bâbda hâriçdir zîrâ tecellî hakîkâtdır netekim usûl-i fakîrde beyân olundu bu zuhûr iden hikmet budur kim Hakk Te‘âlâ celle zikr-i eşyâyı keyfiyet ile nazm ve tertîb eylemişdir ve dahî ulûhiyyet ve ma‘bûdiyyet ve ‘ubûdiyyet ve hâlikıyyet ve mahlûkiyyet alâkası ve irtibâtı ne yüzdendir insâna mümkün olanı kâbiliyyet ve isti‘dâd mikdârı ‘âlem-i insânda Hakk Te‘âlâ Hazretleri akis gösterub pes imdi semavâtdan ve arzidan ve bunlarda olan eşyâdan murâd âlem-i insânda olan ma‘ânidir kuvvâ-yı insânidir kim [60/b] cümlesinin feyzi zâhirdir zât-ı insâniyyeye mensûbdur pes imdi bi’l-hakîka rûh-ı insâniyyenin kendi nefesine rubûbiyyetle tecellîsidir tâ kim sâlik bu ma‘nâda Hakk’ın mevcûdâtıdan rubûbiyyetine yüz döndürüb müşâhede ile olvakt sâlik men aref-e nefsehû fekad aref-e Rabbehû ma‘nâsıyla mütehakkik olur zîrâ insân cemi‘ eşyâya câmi‘dir afâkda bi’l-fi‘l mevcûd olsun gerek geçmişde ve gerek gelecekte olsun gerek temenna‘ olsun câmi‘nin ma‘nası budur kim her şeyin ma‘nası ‘âlem-i enfusde sâbitdir ve ol ma‘nâ insânın kuvvâsından ve ol ma‘na kaçan kim enfusde tasvîr ve tefsîr ve tafsîl oluna ol şeyin şeklinde zuhûr eyler hatta eğer afâkda hurûc ide idi bi‘aynihi ol şeyi kendi oldu pes imdi bu

zuhûr iden murâd ‘âlem-i insânda olan ma‘âniyyenin zuhûrıdır ve bu makâmda fenâ-yı sıfat hâsıl olur ve bu fenânın ma‘nâsı budur kim Hakk ile ‘abd arasında olan hicâbı ref‘ idüb şey’iyyeti tarafına zam eyleyüb mir’ât kıla ta taraf-ı hakkânîde şey’iyyetden nesne kalmayınca yadek andan sonra mir’ât-ı ilâhiyye cemi‘ eşyâya mir’ât-ı vâki‘ olur pes tecellî zâtta bi’l-küllîye fenâ hâsıl olur ba‘zı makâmda fenâ-yı mutlak ve nef-i mahzıdır ve vakt ve salatda ta‘bîr-i zâ’il olur dimişler bu ta‘bîrât dahî bunun emsâli ne kim var ise taraf-ı insânide ol hâlde cemi‘ cihândan mahzı olmakdır fî nefsi’l-emr nefî mahz olmak değildir pes imdi çünkim hicâb-i cihet-i hafiyeden cihet-i halkıyeye intikâl eyledi umûr-i dünyeviyyeden ve i‘tibârât-ı nâssdan ihticâb geldi netekim Hazret-i Resûl sallâ’l-lâhu aleyhi ve sellem entüm u‘lemü bi-umûri dünyâkum didi pes imdi vaktâ kim sâlik bu ahvâl-i rubûbiyyeti müşâhede kıla kendüyi kâmil zan eyler cem‘ itdüm fırka geldüm der emmâ görün ol sıfât-ı mübeşşireye girü ‘avdet eyler pes şeyhe ve mürîde lâzımdır ki tarîkde acele eylemeye her menzilde nice müddet sabr eyleye zîrâ muharrer sıfâta ‘anâsırdan halâsı olmaz tâ fenâ-yı zât olmayınca ve dahî sâlik bir menzilden bir menzile üç dürlü hâlde intikâl ileyyesir ola menzil-i a‘lâdan bir pencere açılıb ândan lem‘ân sâlikın vücûdına dokunur evvelki hâlınden tagayyür kılıb zelzele ider [61/a] kuvvet ta‘alluk bir mikdâr za‘fa düşer ve ândan sonra ve dahî envâr-ı ilâhiden bir dahî zuhûr eyler ol makâmın münâsebeti ve telezzüzîn-i kadeh idüb berzâha eyletur üçüncide bi’l-küllîye fânî ‘âlem-i âhirde bâkî olur netekim mevt-i ıztırâbda ol mertebede kuvvet ikincide muhabbet üçüncide bi’l-küllîye fenâ bulur ‘âlem-i âhirde duhûl eyler idi ve dahî netekim kayyime-i sûrîde nefha-i evvelde ıztırâb ve tahrikdir sânîde

istihlâkdır sâlisde ‘âlem-i i’tâ-yı vücûddur evvelkisine fenâ-yı suğrâ ikincisine fenâ-yı kübrâ üçüncüsüne fenâ-yı ekber denilür ve bu makâmda sâlik sıfât-ı beşeriyeyi ve sıfât-ı ehadiyete ifnâ idüb tehallufe-i sıfât-ı ilâhiyye ile muttasıf olur ve bu makâmda İdrîs-i ma‘nevîdir vücûd-ı seyrdir zîrâ seyr dâimen libâs-ı nûrânî ihkâr ider vakta kim sâlik o makâma vara ekinne giydirirler ol vecihden tavr-ı İdrîsî denilür ve dahî nice vücûh vardır beyân lâzım değildir ve tavr-ı Mûsevîyye ve ‘İsevîyye ve Hızırıyye denilür nice ciheti câmi‘ oldığıçün ‘ilm-i ledunîde nasib olan bunların vücûhi mahzı değildir ve bu tavr yevm-i selâse-i mukâbildir netekim bu günde Yahya Nebî aleyhi’s-selâmı katl itdiler ve anın katline bir kız-ı bâkire sebep oldu ya’nî vücûdde bu makâmdadır vücûd-ı Yahyadan murâd rûhdur katl iden kâfir bir kuvvâ-yı celâldır kız nefsi-i mutma’inedir pes imdi re’s neslin kat‘ olmak gerektir takim ser makâmında ‘anâsırdan halâs ola ve şems-i ma‘neviyye bu makâmdır ol ecilden tavr-ı şemsiyye dahî denilür vech-i münâsebeti cehd idüb vücudunda bulagör beşinci tavr makâm-ı hafîdir ve mazhar-i irâdetdir ve seyr-i fi’l-lâh ve fenâ-yı fi’l-lâh ve setri seyrdir ve nefsi-i râziye makâmıdır havâs ve kerâmet ve zühd ve ihlâsı ve riyâzet ve zikr ve vefâdır ve makâm-ı cem‘idir zevât cüz’iyye-i insâniyyenin zât-ı ilâhiyyeden istihlâkın müşâhede kılmaktır bir vecihle kim cümlesi ta‘yinâtdan hurûc idüb ta‘ayyun-ı vâhid ile müte‘ayyîn olan imtiyazdan ve kesretten tecerrüd olduğu hâlde bu makâmda tevhîd-i zât hâsıl olur dördüncide tevhîd-i sıfâtı üçüncide tevhîd-i ef‘âlî hâsıl olur ve dahî bi’l-kül kim tevhîd altı nev‘dir üçü merâtib-i insâniyyedir ve üçü dahî merâtib-i ilâhiyyedir [61/b] evvelki merâtib-i insâniyyedir bu tevhîdât-ı ilâhiyyedendir ve bu tevhîdât-ı

sûretâ birbirine müşâbihdir meselâ tecellî iki dürlüdür biri zât-ı insâniyyenin tecellîsidir biri zât-ı “/ilâhîyenin tecellîsidir ikisinde bile mevcûdât-i küllî mahv olur emmâ birinde aks ve birinde”/ ayn-ı tecellîdir sıfâtiyye ve ef‘âliyye-i bunceleyin kıyâs ile imdi sâliklerde vâki‘ olan ahvâl-i tevhîdâtıdan ve tecellîyâtıdan ve envârdan ve ma‘ârifden mâdâmki ‘âlemden münsâlih olmaya cümlesi gündüzünden nâşî olur riyâzetden ve mücâhedât-ı şer‘iyye sebebiyle pes imdi merâtib-i insâniyyede vâki‘ olan ahvâl-i kemâlât-ı insâniyyedendir zîrâ insânın sıfat-ı aslıyyesidir Hakk’a isnâd eylemek mecâzdır ve devr-i insâniyye temâm olduktansonra devr-i ilâhiyyede vâki‘ olan ahvâl-i kemâlât-ı Rabbânîdir insâna hilâfeten sıfâtdır asâleten değildir Hakk’a isnad hakîkidir insâna mecâzîdir maksûd-ı aslî dahî budur zîrâ insân Hakk’ın kemâlâtın beyân için gelmişdir kendi kemâlâtın beyân eylemek ana vesîle ve anın esbâbındandır pes imdi üçüncide tevhîd-i ef‘âldir dördüncide tevhîd-i sıfâtdır beşinci de tevhîd-i zât hâsıl olur dimişlerdir cümlesi merâtib-i insâniyye ve tecellîyat-i insânidir ve dahi bilgil kim kemâlât-ı insâniyye sâlikinden akilline vâki‘ olur bu fenden kemâlât-ı ilâhiyye her sâlike ki müstehak ola zîrâ dünyânın ve ‘ukbânın ve kendü vücûdunun terkinden sonra hâsıl olur ve bu merâtibi temyîz idüb fark eylemek kâmiline muhtesidir her kişinin hakkı değildir pes imdi tâliblere lâzımdır ki anın gibi bir kimesneye tâbi‘ olalar her şahsa iktidâ eylemeyeler husûsen kim fî zamânınâ ve bu makâmda sâlik vücûdunda mahv eyler ya‘ni vâhid-i vecd-i vücûd şâhid ve meşhûd ve şuhûd ve muhabbet ve mahbûb ve hubb ve dahî kesrâtıdan ve ta‘dâtıdan nekim var ise bir gûzer bir zât-ı vâhide kalur ayruk nesne kalmaz bunun tahkîki budur ki vech-i insânîde ta‘yinât mürtefi‘ olub ‘âlem-i zâta

intikâl eyler ol hâlde insân zâtından gayri hiç nesne müşâhede eylemeğe kâdir olmaz zîrâ ol kesret halk-ı insâniyyeye intikâl eyler mademki cihet-i halkıyeye müteveccih olmaya ahvâl-i kesret müşâhede mümkün olmaz netekim ‘akl mâhiyetini insânın teşahhusâtında ve cemî’ [62/a] i’tibârâtdan kat’-i nazar etsem emr-i vâhiddin gayri nesne kalmaz ol kim nefis-i mâhiyetdir ve dahî Halvetîler katında bu makâmda sâlike tecellî-i zât hâsıl olur dimişler bundan murâd zât-i insâniyye tecellîsidir zât-ı ilâhiyenin değıldir bu tecellî zât-ı insâniyyenin re’s tecelli-i ef’âl-i ilâhiyyenin kıdemine ve anın ta’rîfdir ve ana mir’âtdır zîrâ Zât-ı Hakk sıfâtıyla ve ef’âliyle mekândan münezzehdir pes imdi kaçan kim sâlik kendü zâtına vâsıl ola men aref-e nefsehû fekad aref-e Rabbehû ma’nâsıyla mutehakkik olur bi-hasebi’l-isti’dâd ve bu tavra tavr-ı ‘İseviye denilür sâlikin keşf-i ‘irfân zellesinden tecerrüd buldığıçün ve dahî yevm-i erba’aya mukâbilidir netekim bu günde Hakk Te’âlâ Hazretleri suyu halk itdi ve hem kavm-i Fir‘avn’ı gark itdi ve bu vâdide Mûsâ’dan murâd rûh-ı insânîdir ve kavm-i Fir‘avn’dan murâd nefis-i emmâre kuvvâsıdır ve Nil bahr-i fi’l-lâh vaktâkim nefis-i emmâre cemî’ kuvvâsıyla bahr-i fi’l-lâh’da gark olmaya Hakk’a vâsıl olmaz altıncı tavr makâm-ı kürsîdir ve hayretidir ve mazhar-ı kudretidir ve seyr-i Ani’l-lâh’dır ve hilâfet-i insâniyyedir hilâfet-i hakânîde yedinci tavrın hayretde kalub müstağrak olur ve bu makâmda sâlik müşterî havâssla mütehakkik olur ol kim âharın mülkî olub gayriye virmeğdir ol Kutbu’l-Aktâb’ın hâlidir müşterîden murâd âlem-i enfüsde necm-i vahdetde kaçankim tulû’ eylese hayreti ziyâde eyler zîrâ vahdet-i kesret mir’ât olur ol sebebden ehl-i kesret görüb mütehâyir olur ve bu tavrın nazîri yevm-i hamîs idüğim İbrâhîm’e Hâcer’in kazıyyesi bundan vâki’

olmuştur çünkü cân İbrâhîm Hâcer ile cem‘ ola olkim nefsi nefsi-râziyyedir İsmâ‘îl zuhûra gelür olkim nûr-ı nübûvvetdir andan sonra ehl-i irşâd olur ve bu tavra tavr-ı Mûsâvîye denilür bu vâdide sâlikden zâhir olan ma‘ârif-i esrârı ism-i Kelimle ism-i ‘Alîm’in tecellisinde hâsıl olduğıçün ve bu makâmda sâlik mukayyed ve mütelezziz olub esrâr-ı zâtdan muhtecib olur ve bu berzahı ifnâ eylemek lâzımdır yedinci tavr makâm-ı seyri bi’l-lâhdır mazhar-ı hayat-ı zâtîdir ve hafâyı mutlakdır ve sırr-ı hafidir ve cem‘ü’l-cem‘dir ya‘nî zât-ı cüz’iyyenin Zât-ı Hakk’da sâlik istihlâkin müşâhede kılur ve sırr-ı ârazıdır [62/b] bu vâdide âşikâr olur ve fenâ ender fenâdır ve bekâ ender bekâdır ve temâm-ı fakr bundadır ve cemî‘ ta‘ayinât-ı ef‘âliyye ve sıfâtiyye ve zâtiyye alâ vecihî’l-kemâl bundan fenâ bulur ve zât-ı insâniyye bi-hasebi’l-isti‘dâd sıfât-ı ilâhiyye ile bundan bekâ bulur ve vuslat-ı â‘zam bu makâmdır bî nişândır beyân-ı kâbil değıldir zîrâ renkden ve ta‘yinden münezzehdir ve müntehâ-i sülûk bi hasebi’l-küllîye bu makâmdır ve bundan murâd devr-i insânîde sülûkün intihâsıdır ve tavr-ı ilâhîde sülûkün ibtidâsıdır pes imdi beyân olan zât-ı Hakk’dan mertebe-i ef‘âlda tecellîsidir ve ebrârın sülûkün intihâsı mukarrebiniñ ibtidâsıdır ve mukarrebiniñ intihâsı enbiyânın ibtidâsıdır ve enbiyânın intihâsı Muhammed Mustafa salla’l-lâhu aleyhi ve sellem ibtidâsıdır pes imdi etvâr-ı seb’a her sâlikde bir değıldir ba‘zı sâlikde tavr-ı râbi‘ olan ba‘za nispet tavr-ı hâmseye dirler tavr-ı sâdiseye sâbi‘ olmak câizdir ki et-taraf-ı ile’l-lâh ba‘id ve enfâsu’l-halâyık pes imdi eğerçe kim tarîk vâhiddir emmâ bi-hasebi’l-meşâreb mütefâvıtdır ve bu makâmda sâlik kalbi’l-mû’mîn beyne esbair-rahman yeklibuhâ keyfe mâ yeşâü ma‘nâsıyla mütehakkik olur zîrâ bundan sonra sâlikin

emrinde ve ihtiyârında istiklâl kalmaz herne kim Hakk ihtiyâr itdi ve murâd idinur ise ol olur pes imdi Hakk'ın murâdına tâbi' ammâ kemâlden evkedin olan sâlik murâd idinur andan sonra Hakk Te'âlâ Hazretleri murâdın feyz eyler pes imdi kemâl-i 'ubûdiyet olmadı zîrâ hakkı kendü murâdına tâbi' kıldı min vech-i istihdâm ol nûr-ı rubûbiyyetden hâlî değildir ve bu makâmın tahsîlinden sonra Hakk'ın emriyle irşâd için makâm-ı kürsîde karâr eyler iki kere irşâd emr olunmağa sebep budur ki evvelinde kuvvâ-yı nefsânî farzen ve nâmilen irşâd eyler ikincide farz nâfileye nâfile farza münkalib olur zîrâ da'vet-i halkla kuvvâ-yı nefsânîyye mutta'iz ve mütenassih olur müstakil da'vet lâzım değildir zîrâ da'vet-i istiklâl müsfit eyledi pes imdi makâm-ı sâdis beşinciden sonra icmâl yedinciden sonra tafsîl oldu icmâlde kuvvâ-yı nefsânîyyenin ardı farz oldu tafsîlde halkın irşâdi farz oldu ve bu makâmda niçun gelicek [63/a] sâlikin nefsi nefs-i marziyye olur netekim makâm-ı kürsîde beyân olundu ve bu makâmın ba'zı alâ'imi budur kim gâh asâr-ı Cemâl gâh Celâl-i zuhûr eyler gâh lî-ma'a'l-lâh şerbetin nûş eyler gâh Hakk Te'âlâ Celâli'yle red eyler ol kim ayn-ı kabûlidir gâh nûr-i Cemâl gösterub ve gâh Celâli'yle setr eyler gâh hamûş gâh lisândan 'ilm ü 'irfân cârî olur gâh vahdet ve gâh kesret gâh vuslat gâh firkat gâh 'aşk gâh 'âşık gâh ma'sûk gâh zulmet gâh nûr gâh evvel gâh âhir gâh zâhir gâh bâtın olur ve bundan gayrı nice ahvâl bu makâmın ehlinde zuhûr eyler ve bu mākam ehline tarîk-ı meşâyihden Gavs-ı A'zâm denilür A'zâma mazhar olduğîçun ve dahî tavr-ı Muhammediye denilür ahlâk-ı Muhammediye bu tavrın ehlinde zuhûr eitdiğîçün Allâhu a'lem bi's-sevâb temâm

zîrde muharrer du‘âyı ba‘desene Muharrem ibtidâsından nihâyetine kadar günde bir def‘a olarak kırkdan nihâyet velâ akl yedi def‘a kırâ’et etmeli

Allâhümme ente‘l-ezeliyu‘l-kadîm hâzihi senetun cedîdetun eseluke‘l-ismete fihâ mine‘ş-şeytâni‘r-racîm ve‘l-avze alâ hâzihi‘n-nefsi‘l-emmâreti Allâhümme ve‘l-iştigâle mimmâ yukarribuke ve‘l-ictinâbe mimmâ yuba‘iduke anke Ya Allâh

Ya Rahîm bi rahmetike Ya Ze‘l-Celâlu ve‘l-ikrâm

Bir kimesnenin derûnunda olan gill ü gışş ve ahlâk-ı zemîmenin ve namâz içinde vâki‘ olan hatrenin def‘ ve izâlesi için beher sabah namâz akîbinde kırk iki kere fâtiha-i şerîfeyi kırâ’et idüb Hakk’a müteveccih olarak derûnunda olan ahlâk-ı zemîmenin ve hatrenin def‘ ve izâlesinin Fâtiha-i şerîf hürmetine niyâz idüb beher sabah ve devâm olunması ve bi izn-i Hüdâ defi mücerreb olmağla işbu mahalle tahşiye kılındı.

ESERİN DEĞERLENDİRMESİ

Bosnavî Kâimî Hasan Efendi tasavvuf risâlesine girişte tasavvufu kendi anlayışı ve kendinden önceki devirlerde yaşamış müelliflerin değerli sözlerinden oluşan farklı biçimlerde tarif etmiştir.¹⁰ Prof. Dr. Osman Türer Ana hatlarıyla Tasavvuf Tarihi kitabında mutasavvıfların bu tariflerinin farklı şekillerde oluşunu; dervişlerin manevi derecelerinin tasavvufa bakışları ve farklı tarikatlarda yetişmelerine bağlar. Bu

¹⁰ İBB Atatürk Kitaplığı, nr. 0061/03, vr. 53b-54a

durumun normal olduğunu söyler. Çünkü tasavvufun her dervişin kendi iç dünyasında cereyan eden subjektif bir olgu olduğunu savunur.¹¹

Kāimî Efendi, seyrü sülûk eden sâlikin mertebelerini “etvâr”¹² kavramı ile ifade etmiş ve tasavvuf eğitimi açısından nefsin tezkiyesi esnasında kazandığı isim ve manaları yedi mertebede ele almıştır: Nefs-i emmâre, nefs-i levvâme, nefs-i mülhime, nefs-i mutmainne, nefs-i râziye, nefs-i marzıyye, nefs-i sâfiye (nefs-i kâmile).

Kāimî Hasan Efendi'nin eserine göre; sâlikin birinci mertebesi “makâm-ı sadr”dır. Bu makâmdaki sâlik nefs-i emmârededir. Bu mertebede insan kötü ahlâkının esiridir. Bu nedenle, sadrının inşirâh olmasını isteyen mümin, onu zülmâni (karanlık) sıfatlardan temizlemelidir. Zira sadr iman yeridir ve nûrânî olması gerekir. Kāimî, bu nûrâniyetin ancak bir mürşid-i kâmile teslim olmayla mümkün olabileceğini söyler. Bu mertebede nefis sultan, akıl onun veziri ve hıkd (öfke), hased, kibir, riya, tûl-i emel (uzun emel), hırs, tamah, dünya sevgisi, cehâlet, cimrilik ve bunlar gibi kötü sıfatların tümü şehvet ve gazaptan doğar. Şehvet ve gazap nefs-i emmârenin yardımcılarıdır.¹³ Bu sıfatlar sayısal olarak ve şubeleri on binleri bulur. Dolayısıyla emmâre mertebesindeki sâlikin önünde on bin perde (hicap) vardır. Sâlik, bir mürşid-i kâmile intisap ettiği takdirde bu perdeleri aşabilir. Sâlik, ne kadar âlim olsa da ışığını ve ilmini Allah'tan alan bir mürşid-i kâmile muhtaçtır. Kāimî Hasan Efendi, bu durumu insan nefsinin

¹¹ Osman Türer, *Anahatlarıyla-Tasavvuf Tarihi*, Ataç Yayınları, İstanbul 2011, s.23.

¹² İBB Atatürk Kitaplığı, nr. 0061/03, vr. 54a.

¹³ İBB Atatürk Kitaplığı, nr. 0061/03, vr. 54a- 54b.

perçinleyen ve nefis-i emmârede olan sâlikin tüm bedenine etki eden hevâ ağacına benzetir. Ancak Kur'an ve Sünnet dairesinde duran kişinin bir mürşid-i kâmilin yardımıyla nefis tezkiyesinin mümkün olabileceğini söyler.¹⁴ Bu makamın bazı işaretleri şudur ki; sâlik bazen azabtan kurtulmak, bazen gösteriş, bazen de riyaset için ibadet eder. Bazen kötü duygular sâlikin sadrına toplanıp ruhunu aldatmak ister; fakat sâlik pîrlerin himmetiyle nefsin şerlerini def eyler.¹⁵

Hâlvetîlik anlayışında; sâlik gördüğü rüyaların mânevi gelişim açısından bazı işaretlere delâlet ettiğini ve görülen rüyalarda her hayvanın bulunulan mertebeye göre bir anlam taşıdığını kabul eder.¹⁶ Kâimî Hasan Efendi'ye göre; vâkiât (rüyada) görülen hayvanların sembolik anlamları şu şekildedir: Arslan, kaplan ve benzeri hayvanlar zulme ve kibreye; su sığırcı ve kara sığırcı çok yemek yemeye; yaramaz fikirlere katır; at kizbe; hınzır dünya sevgisine; köpek ve ayı gazaba; deve kine; çekirge, keçi şeytana; maymun gıybete; kedi bozgunculuğa; karınca hırsa; yılan, çıyan, akreb ve keler düşmana; yarasa Allah'ı görmezden gelmeye; serçe yalan söze; tavşan gaflete işarettir.¹⁷ Kâimî, 55a varağın yanındaki nota; bu makâmda görülen bu hayvanların diğer makamlarda da görülebileceğini fakat sâlikin sıfât-ı hakkâniyeye ulaştığında manasına tam erişebileceğini açıklar. Sâlik ne zaman ki Hak

¹⁴ İBB Atatürk Kitaplığı, nr. 0061/03, vr. 54b.

¹⁵ İBB Atatürk Kitaplığı, nr. 0061/03, vr. 55a.

¹⁶ İbrahim Işıtan, "Halvetiyye Geleneğine ve Bir Halvetiyye Şeyhi Olan Sofyalı Bâli Efendi'ye Göre Sülûkun Yedi Evresi (Atvâr-ı Seb'a)", *Hikmet Yurdu Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 7, 2011, s. 99.

¹⁷ İBB Atatürk Kitaplığı, nr. 0061/03, vr. 55a.

Teâlâ'nın nûraniyetine vasıl olur; Allah katından sâlike zuhur eder, gördüğünün manasını kalbine ilham eyler ve pencereler açar.

Kâimî Hasan Efendi, ilk tavır olan nefis-i emmâre haricindeki tüm tavırları berzâh¹⁸ olarak isimlendirmiştir. Müellefimiz, nefis-i emmâreyi üç mertebeye ayırmıştır. Birincisi ef'âl, insanın tabiatından sâdır olan kötülükler ve kabahatlerdir. İkincisi sıfât, sûfinin zâhirinde veya manasında kötülüklerle olan meylidir. Üçüncüsü ise esmâ, sûfinin kötülüklerden tamamen kurtularak bir üst makama geçecek duruma gelmesidir.¹⁹

Kâimî, tasavvuf risâlesini yazarken nefis mertebelerini bazen bir Peygamber, bazen de bir yıldız ismi ile eşleştirmiş ve bu isimlerden hareketle o mertebenin niteliğini ve sâlikin durumunu anlatmıştır. Kâimî, yedi tavırdaki nefis mertebelerinin her aşamasında dört hususa değinmiştir. Bunlardan birincisi nefis mertebelerinin adı ve niteliği, ikincisi bu mertebede bulunan sâlikin bâtın ve zâhirdeki durumu, üçüncüsü bu mertebenin hangi peygamber ismine denk geldiği, dördüncüsü ise bu mertebenin hangi yıldız ile eşleştiğidir.

Kâimî'ye göre; birinci tavır (makâm-ı sadr) Âdem mertebesidir, yıldızı Kamer (Ay), makâmın seyri seyr ilallahtır.²⁰ İkinci tavır (makâm-ı kalb) Nuh mertebesidir, yıldızı Utarid (Merkür), makâmın seyri seyr lillahtır.²¹ Üçüncü tavır (makâm-ı rûh) Yahya mertebesidir,

¹⁸ İBB Atatürk Kitaplığı, nr. 0061/03, vr. 55b.

¹⁹ İBB Atatürk Kitaplığı, nr. 0061/03, vr. 56a.

²⁰ İBB Atatürk Kitaplığı, nr. 0061/03, vr. 56b.

²¹ İBB Atatürk Kitaplığı, nr. 0061/03, vr. 58a.

yıldızı Zühre (Venüs), makâmın seyri seyr alallahtır.²² Dördüncü tavır (makâm-1 sır, makâm-1 Hızır, makâm-1 Cebrâil) İdris mertebesidir, yıldızı Güneş, makâmın seyri seyr maallahtır.²³ Beşinci tavır (makâm-1 hafî) İsa mertebesidir, yıldızı Mirrih (Merih), makâmın seyri seyr fillahtır.²⁴ Altıncı tavır (makâm-1 kürsî) Musa mertebesidir, yıldızı Müşteri (Jüpiter), makâmın seyri seyr anillahtır.²⁵ Yedinci tavır (makâm-1 sırr-1 billâh) Muhammed Mustafa (s.a.v.) mertebesidir, yıldızı Zuhâl (Satürn), makâmın seyri seyr billahtır.²⁶

Kâimî Hasan Efendi risâlesini, nefis mertebeleri bağlamında tafsilattan uzak, öz, anlaşılır ve taliplerin de rahatça okuyup anlayabilecekleri bir şekilde yazmıştır. Kâimî Hasan Efendi dervişâne yaşamında uyguladığı tasavvuf usûl ve öğretisini Kur'an ve Sünnet dairesinde uygulamıştır. Yine Kâimî Hasan Efendi, gerek mürişidliği, gerek şairliği, gerekse ledûn ilmine vâkıf bir âlim oluşu ve eserlerinde ortaya koyduğu düşünceleriyle tasavvuf anlayışının temel özelliklerini oluşturmaktadır.

²² İBB Atatürk Kitaplığı, nr. 0061/03, vr. 59b-60a.

²³ İBB Atatürk Kitaplığı, nr. 0061/03, vr. 61a.

²⁴ İBB Atatürk Kitaplığı, nr. 0061/03, vr. 62a.

²⁵ İBB Atatürk Kitaplığı, nr. 0061/03, vr. 62a.

²⁶ İBB Atatürk Kitaplığı, nr. 0061/03, vr. 62a-62b.

Sonuç

Osmanlı için kültür merkezi haline gelen Balkan coğrafyasında Bosna, Üsküp, Vardar Yenicesi, Priştine, Kosova, Selânik ve Prizren başta olmak üzere Türk tasavvuf edebiyatı alanında da birçok mutasavvıf-şair yetişmiştir. Tekkeler aracılığıyla Türk dili ve edebiyatına kazandırılan eserler kültür ve dil tarihimiz açısından önemli bir değerdir. Bosnavî Kâimî Hasan Efendi'nin Türk edebiyatına kazandırdığı eserler Balkanlar'daki edebi akımların ve Türk dilinin gelişimine katkı sağlamıştır. Bölgede Halvetîlik ve Kâdirîlik tasavvuf akımlarının etkisini topluma yansıtan Kâimî, eserleriyle oluşturduğu etki alanını sonraki devirlerdeki şair ve mutasavvıfların eserlerine yansıtmayı başarmıştır. Osmanlı'nın gerileme döneminde Kâimî, Avrupa'nın Kudüs'ü olarak adlandırılan Bosna Hersek'te ayrı fikirlerin, değişik mezheplerin arasındaki kavga ve sürtüşmelerde yapıcı davranışlar göstermiştir.

Bu bölümde konu edindiğimiz Kâimî Hasan Efendi'nin tasavvuf risâlesi bir dervişin bir mürşid-i kâmile intisabından sonra geçirdiği nefis meratiplerini yani yedi tavırda nefsin yedi derecesine göre değişen hâllerini anlatmıştır. Bu risâleyi günümüzde kullandığımız Latin harflerine metin çevirisindeki bir amaç da tarih sahnesinde topluma kazandırılmış bu kanaat önderlerinin tekke veya zâviye denilen eğitim merkezlerinde hangi evrelerden geçtikten sonra dünya âleminde faaliyet gösterdiklerini ortaya koymaktır.

Kaynakça

- Iřitan, İbrahim (2011). Hâlvetîyye Geleneğine ve Bir Hâlvetî yye Şeyhi Olan Sofyalı Bâli Efendi'ye Göre Sülûkun Yedi Evresi (Atvâr-ı Seb'a), *Hikmet Yurdu Dergisi*, 4, 7, 89-113.
- İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, nr. 0061/03, vr. 53b-63a
- Kara, Mustafa (2011). *Bursa'da Kırklar Meclisi*. Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Šamić, Jasna (2001). Kâimî. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 24, İstanbul, 215.
- Sarıkaya, Orhan; Žunić, Nadira (2014). Bosna'da Değişmeyen "Fatih" Algısı. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi II*, 3, 2, 288-289.
- Türer, Osman (2011). *Anahatlarıyla-Tasavvuf Tarihi*. İstanbul: Ataç Yayınları.
- Yorulmaz, Hüseyin (2007). *Osmanlının Batı Yakası Bosna*. İstanbul: 3F Yayınevi.
- Yörür, Ali (2017). Mehmed Süreyya'nın Kaleminden Bosna-Hersekli Şairler. *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 3, 89-99.

۱۰۶

۵۴

۱- اولی مقصد • در فکر کردن از اول مقصد **شیخ ابو الوفا** تصور اینست که کوی
اصولیه • قدیم ظاهر اولی • فیروز **شیخ عبد الباقی** تصور نیک دنیا بیله عیاش •
فلا از اول مقصد از اول **شیخ زین العابدین** تصور نیک دنیا ریشه • بر سوزی
سویبیه روشنی **شیخ مراد نقاشی** تصور کسی که در همه بقا مقصد • حرام و نهی
اولی از اول مقصد **سیدنا محمد صلی الله علیه و آله** تصور **فرستاده الهی** بر **زک** تصور اولی
قسم اولی • بر حق قسم اولی که علم و عمل در اولی **ابو القاسم** اینکین قسم
ایکی که نیک گفت و نیک کرد • او **عینی قسم** تجزیه قریب و ذم سماع
و حسن عیون و نیک و ایثار و نیک انبیا • در سینه و کف و کف و کف و کف
و کف استعاره و نیک انساب و نیک ارفاد در بر بیشتر و همه اعلم البواب

م

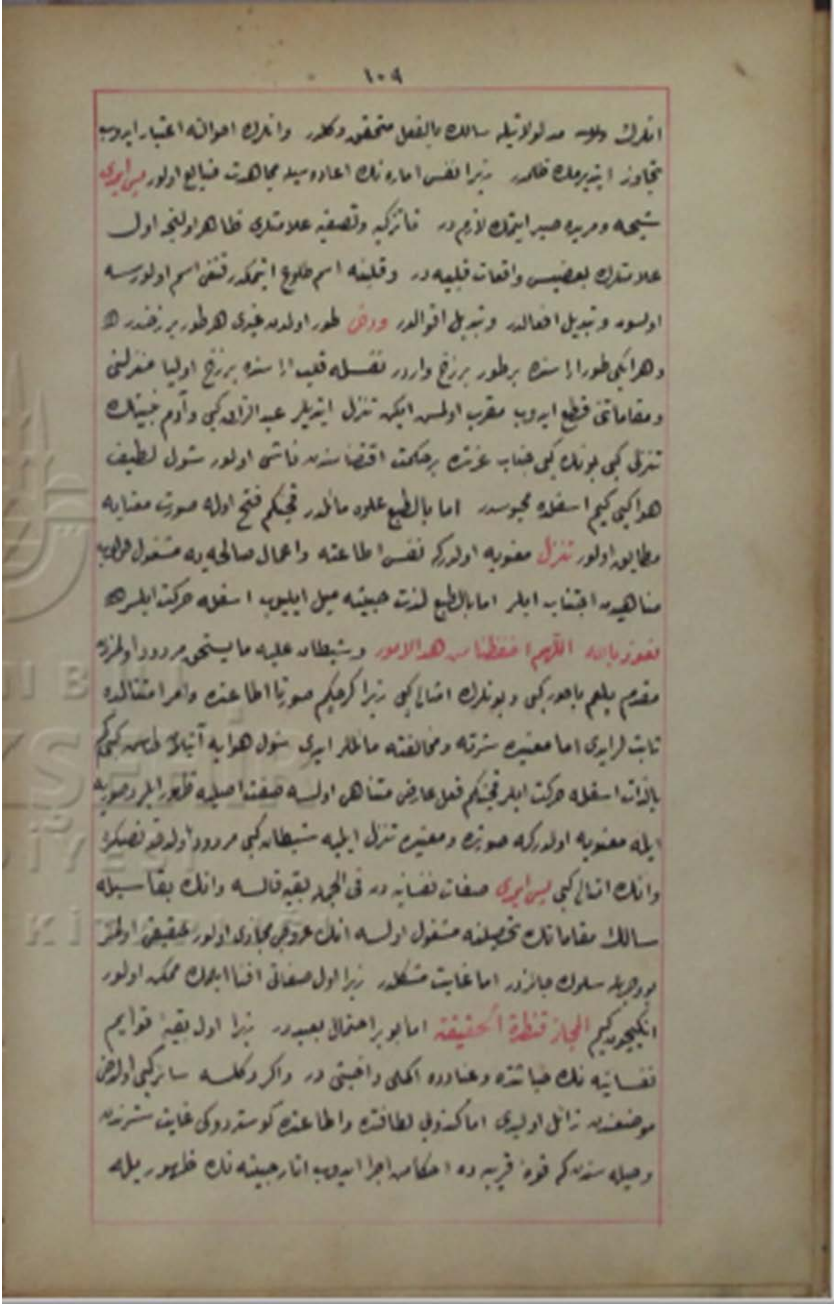
ای طالبان به کل کج می آید جز این اعتقاد نایستد هزاره مرگید و اما کلیات
اعتقاد بیک طوره اولی در هر طوره سالف ما بر اولی که بیجه مقصود و اول
اولی سوز که در **شیخ** سالف مقصد اولی که در نیک اولی که بیجه مقصود
الطاف العالی **اولی طوره** مقام همه در یکم اخذ در خلاصه نیک منبع و معنی که
نیک سید انبیا از افعال عیون ظاهر اولی • پس که نیکه و امید که استماع
همه ایریه صفات ظاهریه در ترکیب و تقصیه ایریه نیک که ایامه نوزاد اولی که
بزرگ بر کبر و انبیا اولی که نیکه کامله تقصیه الویه و اما شیخ اولی که اولی
سالف که نفس نفس اماره در نفس اماره اولی که طبیعت برینه به میل ایلی
و لذت هیئته به ارباب و فلیج جویه سفلیه به جریه ایلی پس ایریه جمیع
سزوات و اخلاصه زجر نیک و فلیج هیئته نیک منشا و معنی اولی • یعنی در معنی
نفس سلف نیک و حاکم عقل شیطان نیک نیک بر حقد و حسد که در بار طولی اصل
جوه و طبع و حب نیاست و کینه و عیال و فلیج و نیک نیک که صفت ذمیه و نه و اولی

شهرت ابد غلبه فرود ابره نصف حرامدی و بکاربرد پس ابره صفاته
حینه ناک اصول اوراق او نه و فروعات کتبه س او نه بیکه اید اولسه
بر مقامه او نه بیک حجاب غلبانه اولدی آنلر کیم اوستا کلامه مراجعت اینلر
حیالینک املاتک از ایه سه سفله اولسا سانی اوکریلر و کامتقول اولدی بفرده
بولدی و انلر کیم کندی ایله علی تقدیر نه اصغ و نه و نه و نه اسباب بلیدلر
موزی قیوب اولدی لقی اینلر نظر کیم آریه لر هیچ دو کتر نیرا موز مارکه صدر
انسانیه باقی در ظهور انارده عام دکله پس ابره اصل مقصود لکنه اولاصیله
دفرودن دکله اولده اولسه سالک نظر عالمده اولسه فغوب انسانیه منصرف
بر عالم باقی میه مناجده اگر امو در اولدیسه نیرا کیم آدملک قیده برهوا اهلین
و اور ییک بورا قورور لکر پس برلر ضویبه در اولک کوزه ایکنی دله او صلی
قله در زخر لفسه بشی ضنقه النقی دنیا به بیخرا قرینه و لکر بربک بشدی در
سولکه کوزده بکار آتک بشی تهمت و سوتور دله بکار اولدین بشی فصل و غیبت
دقلید بکار کیده ذات بقعه و عداوت و نفس بکار کیده زلم حرم و شپه و کور فدر
دیاره بکار کیده ناک زینت و باره و آخرت کیده نه حسرت و سرفنده درن امانه
حینه در بر نره بکر نه در ایه هوا و لکوس اغاضت کور اقره بشدی پس ایس
انلر کیم قرآند حدیث نبوی بزه صف و باطلع بایه اولدی بز نفسوی اکل حیوانیه
و افعال قیامتیه ترکیه و تصفیه ایدر و مازک درن قطع ایدر و یوب عیارک باشدی
اوران مستحق اولدی لکن لک نقص عظیم بیکه دو شیلر ایزر انزیه لک لک
ترکیه لری و اول لک اغاضت بویه حینه شه اولور خصم صدر انسانیه باشدی
پس ایس اولدی حینه بالکله نایق اولور کیم نایک ازی مطلق اولد آنک از ایه
سنت اسباب خور ایزر عالمی بلور اولده اولسه انسانیه کامله منابقت
لازم اولدی منابقت اینیوب عمله مشغول اولسه ناکم ذکر اولدی و اصل اولدی حایر
امانات کوجده دهم نادر الوقور در بر مقام اقدان بویه درن بودر که

55
۱۰۸

گاه طاعت مشغول اولور بر عبادت خدای بر نفسیجود و گاه بر باجموعه و گاه ریاضت
مشغول اولور و جهد و این تزلج ایدر تا کیم نوبت ال دیر هونغانی کیف کورینه
و بد صفتد تیز محو اولور صفات حمیه ایدنور اولور و کورنایلمک انما صفا ایدله
نور ایتد بر اولور گاه قوی نفسایه جمع اولوب روح مکر اجتناب ایدر سر
ساکلک عشق و زاری و فغانی پر از کفن بر کاتبه هونغان دفع ایدر و گاه عقل
روح مسد اساقی به نیچره دعوت ایدر کورنایم عقل کور و دایم روح و دهر کور فغان
دارد عاقبت عقل رو صد نیچره در لوعلاشد و ایدر عذر و کراشد کوروب روحه
تابع اولوب دوزخی شوی اوله قزاملق تزلج ایدر اول جود کورنایم و باسی اولور
هیضا روید عالم قلبه حاکم اولور عالم نفس شعی قلبه قوی نفس نیک سرف
دفع ایدر و واقعات بوریم ارسود بنیاد و بوند کبیر فغانه و کبره اساندر
و صوصوف و فرده صفر هود بیلم و موده ایچمک و لکم بر اولور کورنایم فغانه
وات کعبه اساندر و خدیزه به دنیا به اساندر هم شوی زویه به اساندر
ختم ستمت بطینه به اساندر کلبه و آبر غصبه اساندر دوه عقده و کینه اساندر
عجز کورنایم و حمار آردی و دهن بوند اساندر خواطر سبطانیه به افکار ناسیه اساندر
میوم عیبت کسکه سخن کورنایم فغانه فرجه حرم بیله و حیاء و عقرب و کله عداوت
و پروتیه اساندر و براسه غدار ایدوب صف کورنایم و لکو ترو بره سرجه
و دهن بوند اساندر شفا و شفا و شفا اساندر کافر دهن قوی شرکده اساندر
و هر کس شفا اساندر **آرد و شفا** بوز کرا فغانه اساندر خدیج جیواناندر لکر نیم و اریسه
آخرد لالت ایدر ک صفا لکر بیس دلالت ایدر کعبه کیفیت روید نه ایلای ایدر
اکا حکم اولور **نیز** بوندک نیچ صفتد و ایدر که مقام اعیانده ایدر اولور سوزگه
خدیج الهارده اولسه کون و آتک اساندر و خواسته در سبب اولور که قوی نفسایه
گاه مغلوب اولور نور ایتله مشور اولور این ایدر هونغان مقامات عالیله در بخوار
آچار شمس حقیقته آتک انواریه ساکله طیر ایدر ساکله کفن عذر حیرت ایتک ایچ

در این بیتی است الحوائج که در کتب مشافیه حکم اولور

بروید مکرر احوال فاعله و ایدر **میرزا** بوند که نزل بقیه قصه ناسیه
سبب هکت دکله اما سوندرکیم صفات نفایه لک بر او برنده بالکله انا ایله
اندرا مجموع نزل ایشک بعد در اما اولوسه دهن الهی اقتضاسه در نیز اختص
نتیجه عظمی نصیره در وجوده کرو و افضلیت مکره از زیاده در نفس اماره نعل
اوچ مرتبه سوار در **برک افضالی برک صفات برک اسرار** مرتبه افضالی طبعیت
انسانیه در صادر اولی قیام در مرتبه صفات ظاهره یا مضمین بوند که بکامیل
ایتمده در مرتبه اسما سونفدر در کیم انان سببیه بوند و کلاه مناسبت ایلر سول
دکنم نفس صفاتی و افضالی انانیه اکیچم حقه در اجبت ابل اما تحسیر و نزل
حال دکله یا کفوف اوله یا نذر اول اول مناسبت اسبابک بقاسنده اولکم
قیان نفایه در بوند دهن ترکیبه ایشک ایدر قیام محدود برک مجز اول اولوقت
نفس بر بوتیله متجلی اولور بر اولدکیم سالک به حقیقته و بود سوسه
و در شریک جاز در **نیز سید عرف** **نفسه نقد عرفیه** به مفاسد متحقق اولور
مقام و مرتبه افضالیله بوند مکره بالفعل مقام قبله اولور و دهن بلکل کیم
که طورک احوال کاه اولور کیم صورنا برینه متداخل و منسبه اولور اما معناره
متنازیه **سیرت** سول اولور کیم واقع اولور صورنا برانه مناسبت برقر سالک
کلاه بالفعل متحقق اوله و با اولیه اگر متحقق اولور ایدر با اعمال صالحه صورتی کیم
ترکیبه سید سید یعنی مرتبه اولنده بر مفاسد دکله بلکه صورج در نیز قلب
کله مفاسد مرتبه اوله اوله مقام نفسه مرتبه اولور دکله با خور غور کسبه نعل
صورته نیز اجمع صفات مکتسبه اولور لازم دکله بلکه جاز و کیم بعضی خلق اول
شد **مفهم کیم** دهن بوند انان کیم نکل بعضی حیواناته موجود در دهن صفات غیره
کسبه هم بر طوره مختصه دکله بلکه جمیع خلق اولور ایشک جاز در و اگر متحقق
دکل ایدر عود الهیه در نکل بایه اولنده جمیع اطوار بر تخیله نعل ایدر بونم مقام
مفهم غلبه **و سیرال اشهر** در دهن بونم ایدر بونم شیره نکل قوم قریش

۱۱۱
دارالحدود دو **حققت محمد علیه الصلوة والسلام** مکرر بجزء جمع اولیہ بر مقامہ ہر
دارالحدود صدر در فتح قرسیہ قزاقی نفسانید **در محمد** مراد روحہ ابریکرد مراد قزاقی
روحانیہ **در سبب ایدہ** بر مقامہ قزاقی نفسانید صدر در جمع العیب اولیہ مکرر انکم مشغول
اولیہ بر مکتوب سلامت صدقہ حقہ متوجہ اولیہ **اللہ تعالیٰ عونیلہ** بوندک مکرر بر فتح اولیہ
در فتح خودہ فرہ منسوبہ نیز کہ فرہ بجز خاصہ دارد مقام صدر در اول خاصہ لرزہ
دارد نیکم کفر قزاقی فرہ در ذات اولیہ اصل طلب در فتح کیکیم مقابل دوشہ فرہ انستہ
از اولیہ نیکم فرکانہ در روسہ اولیہ مکرر سلامت در مقامہ بر صفائیدہ نحوایہ
در فتح بوندک اشیا منسبت کثیرہ در سونک و حیدانہ مراجعت ایلدی عارف اولیہ بر حیدانہ
طور فریہ در فتح جائز اولیہ در فتح انبارہ آدم بی بہ منسوبہ نیکم **آدم جہہ**
اب اولیہ اولیہ ایدی بر مقام صدر در فتح جمع الطوارک ابتداء و منشاءید در فتح وجود
ایکیدہ موجود بیان لازم و کلام بطورہ طور آدمی دینیک در فتح نظر سمعہ در دینیک
ابن کعبی طور مقام قبدر نظر بقرہ سیدی سیر اللحدہ و نفس نفس القواتہ
آزادی بود کہ نیکم دھوس و مکرر عجیب و عشتہ و غنی و فقیرہ و نفس لوانیہ ایکی
قصدہ بری بود کہ کاه عربیہ مکرر و حیدانہ حضرتہ اعراض ایدوب حضرتہ انکابانہ
کاه مکرر و حیدانہ حضرتہ اعراض ایدوب سالیقہ انکابانہ ایدوب سون عہدہ فی نیکم
امر راہ مجتہ ایدوب نظر ایلر بر حذف جمالی و کمانی و دارلغنی و صنن بوندک
و حیدانہ سالیقہ فیلورہ نیکم نظریز و مجتہ فقانیہ نفسانی و کلام دربار و در ح
الکل فرہید در کتہ دنیا برہ حرہ ایلمز نیز از ضرب اولیہ کجستہ نفس دنیا و کلامہ
اول کتہ و صدہ فی سالیقہ فیلورہ امرایہ و قاضیہ و زومہ و اندکلاہ مصاحبہ
و منسبتہ اہمک و اندک صدقانیہ الویہ و غمگینک بیدک نیزہ مایع و کلامہ نیز کہ
اندی حقہ دونایچوبہ داروزہ در فتح عربیہ ایدر کہ بزودہ عجزی و مشرک کامل
بوقدر لھما کہ بزہ مخالفہ ایدوب غیبہ تابع اولیہ کین طریبہ مرتزی اولیہ بجز حاصل
اولیہ فالوسر دیوب دنیا امور بجز نیکم فیما بجز انکابانہ ایلر فیما و قصد و سؤل

57 ۱۱۶

سالك كرم اولدوغ فلح سه معنای اولوب مفضاضك ميررر سالك كرم باضات
و غلقت خله سر غله ايريه شجده مفارقت باحد اعتدالده تجاور ايريه مزاجه
نفس ايد باخورد هوارك دوتوب مجاهدته ضياع ايلد اولدوك كج احوالده جسد نفس
اماره ده ناسيد نفس اماره ده لواره سندر طور اولدو اوله سر لاور برشمون
بوروكه ساهيه سعيه حريجا باصور. عقابيه وجه قلبه ظاهر اوله اماماله بطلان
يشد مع اقرب واسئل اولدغن بايريه توبه ايريه سر نسه الجسه و به كه
سب اولدوكه سكه انواع حياتي ارتكاب ايندك سوله كبر اولي اسك خويديك
الوكه آلبه در لوتوزره و تبليغ ناله اولدو هابو اسنسه دلوبه انا قلمابه حصار
اولدو قروي نفسية ضيع الجيه بوشم مقام قلبه سدر و قلبه لوصفاتك تصفيه ايتوك
لوزم در درخ قلب فرر بايند. ايكي بوزي وارور بر بوزي اسانك صول بگرنه
بوروكه منعقد. اولدو بيره صدر ريند اكر خواطر شيطانيه بولر قلمه و قول ايلد و بوزيه
حقيقه حقه بتوجه اولدو بيره قلب دنكته. فيضه الاين بوزيه كور نك اول بوزيه
حجياتك امامايزه دارايري مقام كرم كچو اوله سر واجب ايري بر بوزي درخ اولدو بلك
حجياتك نمازيه وارور مقام روحه ينسره اجمعه افسس لازم در بو تصديره اطوار
سببه ينسره بلك حجابي حاج اولدي **بسا ايرك** اطوار سببه تكميل ايتوك ايجوره
سلك تمام اولماز درخ حجيات ايكي در لودر بره حجيات الهيه در حجاب الهيه
اولدو كه كيصيت نالغه ناس اولور نيزا كه هو تعالى حقه روح انسان بوي جميع عالم
علويك كما لا اله الا الله بكن فيلدي و بيره انسانه در عالم سغليه نك خواصيه موعظه
قلوي برو بديكم بو ايكيندك جميعه هو تعالى حقه كما لا اله الا الله تصفيه مساله
ينور **بسا ايرك** انساني جميع اشيا نسبت تعريف حقيقته و حقه نسبت تعريف سببه
نيزا هو تعالى حقه كنيده داسع اولر اما اشياي داسع اولور **بسا ايرك** هو تعالى حقه
انساني بو نكچم و عبود كوروك قرتنه البله حقه بلك حجاب فيلدي كرم علوي كرم سغلي
بوشدو هر بركه طوروه استناد و مساره اعتبار ايله اولدو بلكه حاصله

۱۱۴
برجیانتک رفته سبب کبر و بیدارتر و بری و حجاب انانیدر نیز اوقالی
سوخ برنه تمامه اولدی خواسن ظالمة نیک الفغانه نایع اولوب خلفه محجوب و توب
کندوب خلفه بعد نیک **سین ابره** مقامات اعتباریله تمسک بیک بره و حق انانیدر
بوشک رقتک اسباب انبا اولناده حوقه خلفه بلبره کما نیک و بلسه
رفع البسور و بلسه ایلمسور که بارک سالک اسبابه مباشرتاً اتمکله کندی بره بلسه
رفع الیه حوقه خلفه مقابله کند قبله بره رفع البرقائینه واستعداوتیه
سین ابره سالک کومقاره استفاد اعتباریله **نا ذکر فی اذکرکم** خطایله غلطیه
یعنی اولسور بره کندی رفع اتمک ایض قبله بره رفع ابریم بومقاره
واقع حجاب اکثری حجاب عملیه در نیزاک مقام فله سالک اعمال صالحه و زهد
و تقویله زیاده مساوت و معادرت ایلم بوالفات اعماله نیک روحانیتیه محجوب
نیز اولم مجتهد بومقاره سالک مطوبنیک مناهه سنک اسبابه زیاده طالب
در عقبه اولور اول هوا شیوه نیک معانه قلبیه بر شیوه مبارک نصیب الیحب انی
اعمال صالحه حوقه اولد حوصاروب کله بر بورا غنچه در لو صوره لر تحصیل فله
ستول اولور **شکل** کوزک مودس بکا و عبرتیه در جک علم و حکمه قلبیه سنیه
در حوقه نفسک زهد و تقوادر کوهکک و فادامه آخرتیه بکافیت لغیه
خالقه بکا سبوردر در حق بوند انان تکم سالک انرا بجه زیاده مستور اولوب
مضرب اولور بوقصریم معنی کند کلن بر حقیقه اننا ابروب و کبر و کندی باقی
اولسه اولور و هر آفرده نیز انوالیه معانیه اولد اصغالی اننا ابروب اولور معان
اولد اصغالی ایله باقی اولمقه اول اصغالی کندی به اسناد ایکن حاله مقصود اصغی
عمل اولسه اولدک اصل مقصود خود معرفتیه عملی الحاسبه **سین ابره** بوشیک عملیه
اننا ابروب لایم اولدک اناس اولدک بر اول اعمال صالحه نیک وصفات حمیده نیک صورتیه
طرفیه الحافی قطع ابروب روحانیه جانبیه نظر الیه بوصول اعمالیه مرآت قلبه
ناکلیه کما لزه الیه مناهه قبول معارف ربانیه حیل اولد **در حقیقه**

۱۱۱

۵۸

سئول افترع فطره لرو کیم قیبه کلور افکار فاسده کیم مضموره لایق اولماز شکی
اول خواطر ایله اکر قیبه مندر اولورسه نفس اماره دندر اکر افکار ایروب
و عودنده منفعل اولورسه اماره فتنه بالفعل قادر اولسه مقم قیبه و اکر
واقع اولورک بالفعل رفغ ایدر ایسه بر رفغ یسه رفغ ایدر هر دو افکار فاسده که کلور
بالفعل رفغ ایدر ایسه اکتیبا اولبانک بعض اوقاتده عالی اولور و نورنسی اولور
ذات الهی نفس انسانیه ایدر قیله لکرازع بروره قیلور آنده حصل اولور قیبه
کیم نور ایدر طشره افترع ایدر سئول قیومجیدک و تجارک عقده حصل اولور قیبه
کیم و واقف اولور که **حور** و **عقله** و **سودله** و **کلور** و **قیبه** و **بیزیر** و **براند**
و **بستانم** و **رکز** و **حوض** و **صور** و **دفع** بونله اقبال کیم دار ایسه نور ایدر بعضی
قیبه صورتده و بعض اعمال قیبه صورتک اکلده معایده و یومقاره سالک
بعض احوال اقبال القیبه ده اقبال ایدر و در هر احواله حمیه نیک اناک فی کل اولور
منیم و تقوییه و توکل و قناعت کیم سالک یومقاره استقامت مفاصلی حور تعالی
حققتن عایشه ایروب **اسم غالب** و **دقائق** و **ناصر** و **قناع** و **دوره** ایله معنی
اولور کندی حقیقه جذب اجماع! **بجز** و **بوجنی** به نشاء اولور کیم سالک کاه اولور
قیبه و حقیقه نفس کیم بحالده به و ریاضته و اعمال صالحه منقول اولسه
ذبیح و فتح اولماز **سین** **بیک** بیلور کیم کندی ایله و تبریه ایله اولور و کلور حقیقه
حقیقه بر کلور یوم مضموره آنده طلب ایروب اول سببده اسما افعالک
اولور و اصل اولور **حسرت** و **مقانه** کوره و یومقار ایاره یوم احواله منسوبه
بیزا هو تعالی حقیقه بیلور و کلور بولکونده برآته سادان معنوی و اضنی
معنویه و هن سالک یومقاره لایق ایدر و در تجریده عطاوه منسوبه تنکیم
عطا رک خاصین علم و لغتور قلب یومقار علم و صدف **سین** **سایه**
یومقاره عطا و خاصه بیله صفتور عطا و ره مراد بجز کیم و در نوع
علیه السوره منسوبه نوحد مراد روحه قوای انسانی و عونه ایدر

۱۱۵
در مبادیه مراد صفات جدولی که قوای فضا یعنی نایع اولیایک انقا ایلر کیمیه مراد
وجود اسیاندر کیم روح قواسیله خدوس برلوب حقه منوجه اولری **اربعی طوره**
مقام روحیه روح مظهر کلامه برهولک لطفه باینده صورتی مخصوصه در وچرور
نیز اسما اقصیه در بینه صورتیه در فراسانک وصفانک معرفته محله
در مقام فانی افعالیکه اسما اقصیه نایک تخلیاتنه حاصل اولور بقایا ایلر نایک لکریه
ایک قسمه برده مجازیه برده حقیقه فنا مجازیه اولر که انوار اسانک وصفانک
انوار باخود انان لغاتی ظهور ایلر و عقل انانی اولر که مقاصد قلع ایلر
بردیله کیم اسانک و باصفانک و باخود انان تخلیاتنه قابلیت و استعداد در
بوزنه فانی بجایک معنوم اولر که وقایع حقیقی اولر که اسما و باخود تجمیع ذراتی ایلر
و بالکلیه معنوم اولر که منقطع اولور **سیر ایلر** صفات مجازینک قواسیله و صفات
حقیقینک بقاسیله بلحقیقه سقفه اولر که بوزنه بقای حقیقی معنوم اولر که نیز
قناره و بقاده لکریسی نشا بقانه و بر مفضل سیرک سیر علی الله در نفس
نفس ملخصه در خواس سحارته و قناعت و علم و تواضع و نوب و مسب و تخلیه
و بر مقاصد سالکده اکثر ایلر نایک کیمی احوال ظهور ایلر و در بر مقام مقام عشقه
دیده عذیمی بودر کیم کاه آه و زاری و فغانه ایوب اخطای ایلر کاه سرکه اولور
قرار ایلر کاه اسیای قفیه ایتکه ادرام ایلر کاه سزل ایلر کاه و همت کاه
کسرتن ظهور کاه غیبت ایلر کاه انالجه و بر بولیته طهر ظهور ایلر کاه کشف اولور
کاه ساه کاه محبوب و کاه عاشق و کاه معنوف و کاه طالب کاه مطلوب اولور
در در بر نایک انانی کیم و ایلر جمعیت نایک اسما نیز اعلم و اسما علم صفته
سالک بوزنه ظهور ایلر و در مقام بر عالم واردر و اول حالده بر عظیم شد در در
و بر فیوس واردر و اول قیونک ایچ بوزنه و صلح لطف بر در و حصول لطف بر عینه
واردر و اول شدره لکریم واردر نلکه و تقوا در ایستله و سیر لکریم و صفات
غایبه واردر قنیم بر سالک اول حالده واردر نظر ایلر کور کیم اول در در لوسونیه

59
۱۱۶
مصدر اوله و اول مجازده انواع جانفیدر و مجلد فرطه و خوبه دول الله
قد حطرتون فرسنگور اوله عقیده الور از فکوه عتده سزایک ایچروب
مت فیور و لغتاً لکله برده سنده تجرید ابرر انده صکره کوزنده بره
رفع اولور نظر ابر کور کیم اول مجازده ناک مجلس و خوب سوزی اولور و برک
رکبانک جمدس حقد عتفه سنجیه اولوب منت و خیزه اولم جانبری
طبعن بنیه به تعلفه منقطع اولوب جناب غریب سرکر دانه اولور
شوبکیم جمدس جاندرده کویا کیم برقری تصورر اما زانم حرکت ابد العقل حال
برتمندانه مرادنه ایرت مغلظه درغن و افغان اولور کیم گاه کوهلر قرآنله
یا یونکور و کوشه و نوری وطن مکانه و بسط زمانه و زنی انبار کانه منقول
احوال جوده کورنور نبراکر مات ولوم محظوظ وجود انساب بر مقامه و یونق
اورد بیج حمایه نوری وارور العقل سوزک واجب آندره کیمجه نبرامار مکمل اولور
مقید اوله مقام علم طبعه قالور **سیر ایدر** مکان کور کور تحصیل اینه کور نزل
ایرینه عهده حرکت ایدر نامرک شریبه و ازجه انده صکره الفسرفی امام الله
معنا سله درغن **قلب المؤمن به اسیر الرحمن یقطره کشفه ما یشاء** مستوله
محقق اولوب کمال برور و درغن حمایه فراینده بریس کرامت نبراسالک کرامتله
نابره سنور اولوب مقید اولور اول فیه عهده حرکتی مانده **سیر ایدر** کرامات بعض
حیال اولور بر سینه نبراکیم حیض انانی اعلا ایدر اسقاط کرامات و درغن سکن
مقامات عالیله به وصول ایدر **سیر ایدر** مرشدک لازم درک سالکوه
میل و سیر ایدر به واسطه کرامتله منقول قلمبه (تجیم سالکوه واقع اولور اگر
واقف ایدر نزل ایدر ل و اگر دکل ایدر اعدم انجیمه منکله اولور تجرید سزایه لر
نبراکیم کرامت زانیه دکله بگذراندک اقتضاسه و با خود حله سنده مانیه
سیر ایدر سالک کورنده افکار کرامت نادر اولور کورن کیم کرامت العقل کمال قس
معتبر دکله خصوصاً کرامتله جوده احوال ظاهر ایدر نایر نفس داعیه یخت

۱۱۷
خاصه سید الکلی جماعتی کرامت عمل ایوب و طبیه و دوشربین **بیرک** بحق خط در
توقفتند عجم و قوش اولاد اما کامله معتبره صحیحه نیز امانی جمع اولاد
سجده اقدار زائله کرامت اولاد آنکه قادر در خصوص کرم و مشداده اولاد کرامت
شرط ایشانند نیز سالک محبت زائله معتقد اولیجه مقصوده واصل اولاد
بودن سین شیخه ظاهراً کرامت اولاد **بیرک** مرشد کامل اولاد آنکه قادر بود
کرکه در صاحب ولایت کرکه طالبه قابلیت این کوره ولایت اولاد ایله تا کیم
آنک سجده کونلرند برده لکوره و تقوی محبت مع اولوی حقه بدکا شیخ
اولاد اگر سواد انقدر ایه شمردی زمان کرامت شیخه اول قدر جوده خال اولاد
سین اولاد که بر زمانک خلف صالح و بنا اولوی و مرارت نضایه ابل کوه خوری
مع اولوی اهلید و محققین بر وجه نظر واقع اولیک مرتبه صبیانه تدل
ایدیر صبیانه قدر کرامت و غیر کرامتی زنده اجزای و زنده اینکلی اجتهاد نسبت
کرامت **بیرک** فی زمان عامه ناسره کرامت زنده ابلک اندر کرامت صادره
اولوی کبیر کرامت الکلی الطیه کوی صبر **بیرک** بقولت حمایتله کرامت محبتیه
اولدی والا الکلی اللایه کرامت منطکه اولوی و الکلی بصیرتیه و رض محبتیه اولوی
بر وجه رض بود که امانتک اهلان فی زمانا کزیا عالم القصد در آفاقه نادر
واقع اولوی مستور اولدی بود جوده اسرار جودت مقتضای حکمته و رض اولوی
خلف و کله در وجه رض اصول فقیده بیانه اولدی و بر وجه رض بود که احتیاط
کرامت نور ولایتیه نور نبوتک جمعیندین نین اولوی و جمعیته و رض فیرت
سر عید حاصل اولور جیرنیم فی زمانا قوت شریعه حفاوه در کذلک کرامت رض
حفاوه در بوبایه و جوده کتبه در کله بیانه ابلک نظریه بنسیر یکجوره نل
اولدی و رض بود که طوره جمیایه و نیلور جمین خبیات حلیه و الدیم بجه
بودنه نظیر بودور آنکجه اولکم صبح محو قات آنک قانس علی التوبه در اگر اهل ایله
و اگر الکلی کفر و رض خدای جمین و به بودند غیر کتبه بیانه لازم و کله **و رض**

60
۱۱۶
قوام زنده ایله سالک بر مقامه صفت ندر زنده ده مراد و جوهر جم غشعه
و مجتهد و بطور یوم شنبه منسوبه ننگم هو نفع حقیقه نفس و قوی بوکونه
پارسی افندی سیرا نیری لقبه ایله روح رفی بر و اریه ظیور بولدی افندی
معنیه ده سیرا ننگله **در بیان مقام سرور** در نظر علمه و مقام فخره
و مقام جبرائیل مغنیه و مجمع همه التجربه و سیر مع الهمه و بو افندی که هر چه
وجه کینه دارد بیه ایملک نظر بیه چشمه اول سینه نیک اولدی
دو مقامه نفس مطمئنه در آثار و صفات عالییه سی وجود و توکل و تزلزل و اجازت
و شکر و ضیاء و احسانه دو مقامه خطایه اوله بیک مجبات نوزینه دارد
ننگم افندی لایقینه بویله نقل اولدی و سالک اربع خطایله محافظ اولدی حرف
و بی صوت و بی لسانه و سیرا سا و صفات بو و اریه قیور ایلرین توجیهه سران
و صفاتک معنی حاصل اولور و آنک سبیل قرآنک در فضیلتک حقیقتیه
ایماند انحال ایلر و کوشی ارزق مناله ایلر بود بویله کیم سوت و ارجینت
دو نوزده واقع اولدی ایضا کلمه کتوبه سجد ایلر در جمعیت فیضیه
و وجودی کتوبه مستکور و در **مدرسه الله طالع نامه** مناسیله
مخفف اولور بر سیر ننگم بقیه سالکیمه بوفیه نیک اسرارینه و فدا اولور قوی
اعلیه نفسیه حقیقی قویوب بوقوش قلم اسناد اریوب ذاتی حقیقت اولو کت
توکم اریوب انالهم و انا لله و بیلر بود بویله مجتهدک احوالیه و اما احوالده
کلمه حقیقه منصور کیم و غیر کیم بویله خارجه زیرا بخی حقیقت ننگم
اصول فقیر ده بیه اولدی بو ظیور اریه حکمت بود بویله هو نفع اولدی زکوه استیابی
کیفیت ایل نظر در تب ایلنده در فض اولو کت و عبودیت و عبودیت و طاعت
و محبت عدوسی و ارجی نه بوزنده انسانه ممکنه اولدی نایبیت و اسفار
مفاد عالم انسانه هو نفع حقیقی عکسیه کوسه و **بیر اریه** سوزنده و ارضیه
دو نوزده اولدی استیاده مراد عالم انسانه اولدی معاینه قوای انسانه کیم

۱۱۹
حدیثک فیہ خبره ذات انسانیہ منسوب **بسن امیرک** بالحقیقه روح
انسانیہ نک کہ نفسه ربوبیتله تجلیسد تاکیج سالک بو معارفه فطک موجوده
ربوبیتله یوز دوروبه سا هده ایلره اولوقه سالک **مرفوع نفسه تقدیریه**
مناسبت متحقق اولور نیز اناسد مع انبیای جامعده افتاده بالفعل مجبور اولور
کونک کجسته و کونک کلیمکه اولور کونک تمنع اولورده جامعتک منسن بودر کیم
له شیک منسن عالم انفسه تابدیر و اول معنا انانک قواسمه و اول معنی
تجلیک انفسه تقوی و تفسیر و تفصیل اولونه اول شیک شکلده ظهور ایلر
هنی کرافاتده خیرج ایه ایله یعنی اول شی کندی اولورکه **بسن امیرک** بظهور ایه
ماد عالم انسانیه اولو معاینک ظهور ایدر و بو مقارنه تادی صفت حاصل اولور
و بو زمانک منسن بودر کیم حوایله عبد راسته اولور جمالی رفیع ابرو به شیخه طرفه
ضم ایلویب مرآت قبله تا طرف حقانیه شیخه منس قالمیجه وک ازیه مک
مرآت الحقیه جمیع اشیه مرآت واقع اولور بسنج زانده بالکلیه قاشیل اولور
بعضه مقارنه قشای مظهر و لغز حوضه و وقت وصلته تغییر لالی ایلر رجبسد
بوعیبات و فن بدلت انشا انکم و رایسه طرف انسانیه اول مارح جمیع حواسده محض
اولقده فی نفس الامر لغز حوض اولور و کلمه **بسن امیرک** جو کیم حویب مرتبه حقیقه
حیثه خلقیه به انتقال ایلدی امور ربوبیه ده و اعتبارات ناسده حقیقیات
کدره تنکم حقیقه رسول صلی الله علیه وسلم **انتم اعلم بالامر ویکلم** ربوبی
بسن امیرک و تناکم سالک برامون برونش سا هده قیلده کندی اول قول نظر ایلر
جمیع ایزوم فرقه کلامی ده ایا کورک اول صفات مجسزه به کیدر عورت ایلر
بس شیخه و ربیه لایم دریکه طرفقه عجمه ایلیمه کورنلره نیجه مرسته حیرانیه
بنا کور صفاتده عناصرده خدوش اولوز تا قشای ذات اولمیجه و دفن سالک برکله
یفتله اوزم اولو حالیه انتقال ایلیمس اولو منزل اعداره بریجه آهیلوب آیدر
معاد سالکده وجودیه طوقور اولکن حاله تغییر قبول زلزله ایدر

61
۹۰۰
قوت لغوه بر مقدار صفقه و دست و اندامه صکره و در انوار اللغه بر وزن
البر اول مقامات منتهی و تله ذمه فتح ایدوب بر زنه المنور او صیغیه الکلیه
ثانی عالم آخره باقی اولدر تنکم موت اضطراره اول مرتبه ده قوت الکتبه
کتبه او صیغیه بالکتبه فباولدر عالم آخره و قول البر اولدر وزن تنکم فتمه
صوبه لغوه اولدر اضطرار و تکرر نایره استهوک در ثانیه عالم آخره
وجوددر اولکی سنه فکده صغره الکتبه فای کبر او صیغیه فای کبر ریندر
و بر مقامات سالت صفات بشریه بی وصفات احسنه اتا ایدوب خلفا صفات
الکلیه ایدو صفات اولدر و بر مقامه اولدرین معنویه وجود سیدر بر اساس
و اتا لایس نورانی احفاره ایدو و فکاکم سالت اول مقام واره انکه کبیر اول
و بر وجه طوره اولدر و درن یکم وجود دارد سیاه لایم و کله و طوره
سوسوبه و عیسویه و خضوبه ریندر و بر وجه جمع اولدر صیغیه علم لرین نصیب
اولدر و بر وجه و بر وجه کف و کله و بر وجه جمع فای مقامه تنکم بو کونه
یحیی بن عبیده السیرر قتل انبیلر و انک قلغه بر فیه مایه سب اولدر یعنی وجود
بر مقامه در وجود یحیی در عرار روضه قتل ایدو کافر بر توان بدادر غیر نفس
مطلوبه در **سین ایدوب** و این سلسله قطع اولدر کرده ناکم سر مقامه حاضرده
خدا صیغیه اولدر نفس معنویه بر مقامه اول ایدوب طو سیمیه و در و بنور وجه سالیس
میدر ایدوب وجود کرده بولا کور **سین طوره** مقام صف در و نظر اراومه و سیم
و اولدر و فکاکم سالت و ستر سیدر و نفس راضیه مقامه خواص و کراته و ده
و اولدر و راضیه و ذکر و وفاء و مقام جمعه فکاکم سیمیه انسابیه نلس
ذات اللغیه در استهوا کف مشاهده تلفظ بر جمله کیم جمله تعینیه خیر و
ایدوب فیه مایه ایدو سیمیه اولدر انسابیه و ذکر نکره مجرد اولدر و حاله و مقامه
نوعیه ذات عقل اولدر در یکم فوضه صفات او صیغیه فوضه انفعال اولدر
و در بالکل کیم فوضه ان نوسه و ایدو مراتب انسابیه در و ایدو در مراتب اللغیه

۱۴۹

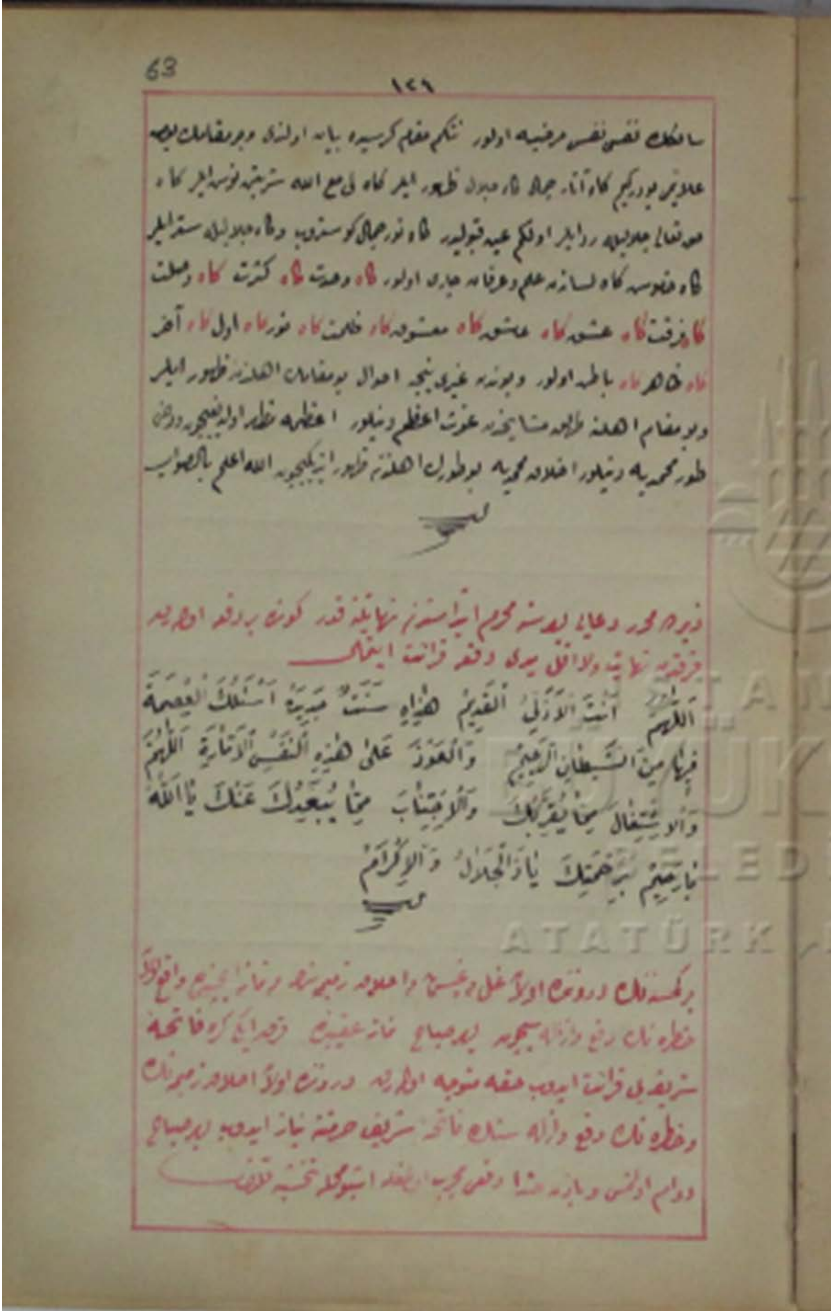
اولکه مراتب انسانیہ در جو تہذیبات اللہیہ زندر و جو تہذیبات صونیا پریشہ
سنا پریشہ متوجع ایک در لودر بری ذات انسانیہ تک تجلیہ بری ذات
عجبہ تجلیہ صفاتہ و فضائلہ جو تجلیہ نہیں اید امری سالک لہ واقع اولہ
احوال تہذیبانہ و تجلیاتہ و انوارہ و معانیہ عارکہ علامتہ منسلح
اولیہ جہدہ کندوزہ نامی اولہ ریاضتہ و مجاہدات شرعیہ سید
سین امیری مراتب انسانیہ و واقع اولہ احوال کائنات انسانیہ زندر نیز
انسانک صفات اعلیہ سید ہذا اشار اہلک مجاہدہ و در انسانیہ تمام
اولہ زندر دور اللہیہ واقع اولہ احوال کائنات ریاضتہ انسانیہ
خاندانہ صفاتہ اصالة دکندہ ہذا اشار حقیقیہ در انسانیہ مجاہدہ کہ
مقصود اصلہ و فی لودر نیز انسانیہ حقیق کائناتہ بیاد جہدہ کندہ
کائناتہ بیاد اہلک اکا و سید ذات انسانیہ زندر **سین امیری** از مجموع تہذیبات
در تجلیہ تہذیب صفاتہ بشیرہ فرضیات حاصل اولہ و بندہ جہدہ
مراتب انسانیہ و تجلیات انسانیہ **دوش** بلکل کہ کائنات انسانیہ سالکینہ اعتقادہ
واقع اولہ ہونہ کائنات اللہیہ ہر سالک کہ مستحق اولہ نیز اہلک و حقیقت
دکندہ و ہونہ ترکندہ حکوہ حاصل اولہ و ہونہ تہذیب ایروب و تہذیب
کائناتہ ہونہ در کہ کتبہا حقیق دکندہ **سین امیری** طالبہ و تہذیب و تہذیب کی
بر کتبہ تابع اولہ کہ مستحق انسانیہ لہ وضع ما کہ فی زمانہ و ہونہ تہذیب
و ہونہ تہذیب یعنی واحد و ہونہ تہذیب تہذیب و تہذیب و تہذیب و تہذیب
و ہونہ **دوش** کائناتہ و ہونہ تہذیب نیک و زانیہ بر کوزہ ہونہ واحد و ہونہ
ایرو ہونہ تہذیب ہونہ تہذیب ہونہ تہذیب و ہونہ تہذیب تہذیب و تہذیب
عالمی ذات انتقال ایلر اول حالہ انسانیہ تہذیب تہذیب تہذیب تہذیب
نیز اول کتبہ ہونہ انسانیہ بہ انتقال ایلر مارکہ ہونہ تہذیب تہذیب تہذیب
احوال کتبہ تہذیب حکمہ اولہ تہذیب تہذیب تہذیب تہذیب تہذیب تہذیب

مراتب انسانیہ
تہذیب و تہذیب
تہذیب و تہذیب
تہذیب و تہذیب

62

اعتباراً قطع نظر اقسام امر واحد و غیره نسبت مالک اولکم نفس مالکیت در حق
 فعلیترتیب بر مقامه سالک تجلی ذات فعل اولور دیندر بونه مراد ذات
 انسانیة تجلیسب ذات آکبه نام و کله بوقیم ذات انسانیة نام تجلی فعال
 آکبه نام قومه و انک تدبیر و اکامراته زیرا ذات خود صفایک و انعالیه
 مکاتره نزهه **بسی ایله** قبلم سالک کتو ذات و اصل اولور **موقوف نفسه نقد**
عینه به مفاسد متفحصه و دور حسب الاستعداد و بطوره طور عیسویه و بیلور
 سالک کتف و ناله زله سنده تجرد اولدیغیجه و حق بوجم ایله به مقابله تنکم
 برکونع معنی اولدیجه سر بر طبعه ایله و هم فیم زعوق قومه ایله و بود و بود مراد
 مراد روح انسانی و فیم زعومره مراد نفس امام قرسیه و بل تجرد اولور و تنکم
 نفس امام جمیع قزایله برقی الله ده قومه اولیه قدر اصل اولور **النهی طور**
 مقام کسبه و هیتره و مظهر قدرت و سیرعه الله در وفودت انانیه
 صفتی حدیده بیچن طور هیتره نامی مستقره اولور و بوقماده سالک
 مسترک خصاله تنقیده اولور اولکم آنک ملکی اولور غنییه دینکر اول قطب
 اولقطاب عالیله مستزیمه مراد عالم انفس تجرد و صرح قبلم طلوع ایسه صریق
 زیرا ده ابدل زیرا و صفت کتونه مراد اولور اول سیده اله کتونه کور و بمتجرب
 اولور و بمرکز نظری بوم خمس ایکنم ابراهیمه هاجرت نفسه س بونه واقع
 اولنده بیزکم جانه ابراهیم هاجر اید جمع اوله اولکم نفس نفس اصدور اسرار
 ظهوره کتور اولکم کور بجزر و ایزه سکوا اله ایشار اولور و بطوره طور
 قوسویه زیاره بود و **نقد** سالکده خاطر اولور معناه اسرار اسم کلیمه اسم
 علمات تجلیسب فعل اولدیغیجه و بوقماده سالک مقید و متذکر اولوب
 اسرار ذاتی کتبی اولور و بوبرض افاضات لازمدر **بیچن طور** مقام
 سیر یا الله در مظهر حیات زاینده و حقان مطلقه و سر حقیقه و جمیع جمعه
 یعنی ذات جزئیات ذات حقیقه سالک استیلا که مشاهده قیور و سرا و ادانیه

۱۷۷
بودار چه آنکارا در و قاندر قاندر و بقا اندر بقا در و تمام فقر بود
در جمع نسیان اضالیه و صفایه و زانیه عم و وجه انکارا بدنه قاندر و زات
انسانیه بحسب الاستعداد صفات انجیه ایله بوند بقا بدور و وصلت اعظم
بومقامه بی نماند بیانه قابل دکلر بزبان کلامه و لغتیه مرقده و شرای
سکون بحسب الکلیه بومقامه و بوند مراد دورا نسیان سکون انزاسیه
طور انجیه سکون انزاسیه **بسی امیری** بیانه انزات حقیق بزبان انزاد
تجلیست در و ازارک سکون انزاس مقربند انزاسیه و مقربند انزاس
انسانک انزاسیه و انبیا انزاسیه محمد مصطفی صلی الله علیه و آله انزاسیه
بسی امیر انزاسیه انزاسیه بر دکلر بعضه سالکله طور رایع انزاسیه
نسبت طور خامسه به در بر طور ساریه سابع اولمه جانز درک الظیف الی الله
بدر انفس الخلیفه **بسی امیری** اگر چه کرم الطیر و احد در اما بحسب الشایبه مقارن
در بمقامه سالک **فصل المزمع بیه اصعبی الرحمه بقولنا کیف ما بنا** مناسیله
مخففه انزاسیه بزبان بوند سکون سالک انزاسیه و انزاسیه استفاد انزاسیه
صفا اختیار ایدی و مراد ایدینور امیه اول اولور **بسی امیری** حفاک مراد نا اولما
کالدره اولدره اول سالک مراد ایدینور انزاسیه حفاک مراد نا اولما
بسی امیری کمال طوبیه اولدی بزبان حفاک مراد نا اولما مراد نا اولما
اول نور ربوبیتده حال دکلر و بومقامه تحسینه سکون حفاک امریله
انزاد انجیه مقام کرسبه قراد ایلمر انجیه انزاد انزاسیه بوند که بوند
قراد انسانی و قنا و ناملا انزاد ایلمر انجیه و بوند نا اولما و قنا و قنا
اولور بزبان دعوت حفاکله قراد انزاسیه تحفظ و منضم اولور مستقل دعوت
لازم دکلر بزبان دعوت استفاد حفاک **بسی امیری** مقام سارس
منجیه سکون اجمل بیجیه سکون تفصیل اولور اجماله قراد انزاسیه اولور
قراد اولور تفصیله حفاکله انزاد قراد اولور و بومقامه حفاکله کلچول

978-625-7025-40-7

